

ఆదిభట్ల నారాయణదాసు

డాక్టర్ చతుర్ముఖుని

శ్రీ

ci

ఆదిభట్ల నారాయణదాసు
కాశీ శతకము

పదవిభాగం, భావం

‘ప్రవచన పాంచజన్య’ డాక్టర్ వడ్డేపల్లి శ్రీనివాసరావు

సంపాదకుడు

మోదుగుల రవికృష్ణ

కో-ఆర్డినేటర్

బుక్ పబ్లిషింగ్ & కల్చరల్ డిపార్ట్మెంట్

VIVA - VVIT, నంబూరు.

ప్రచురణ

VASIREDDY VENKATAADRI
INSTITUTE OF TECHNOLOGY

Adibhatla Narayana Dasu
KAASEE SATAKAM

Edited by
M. Ravi Krishna

Published by
VVIT
Namburu, Guntur Dt.

VVIT Book Series No. 3

First Print by VVIT
August 2019

Copies
1000

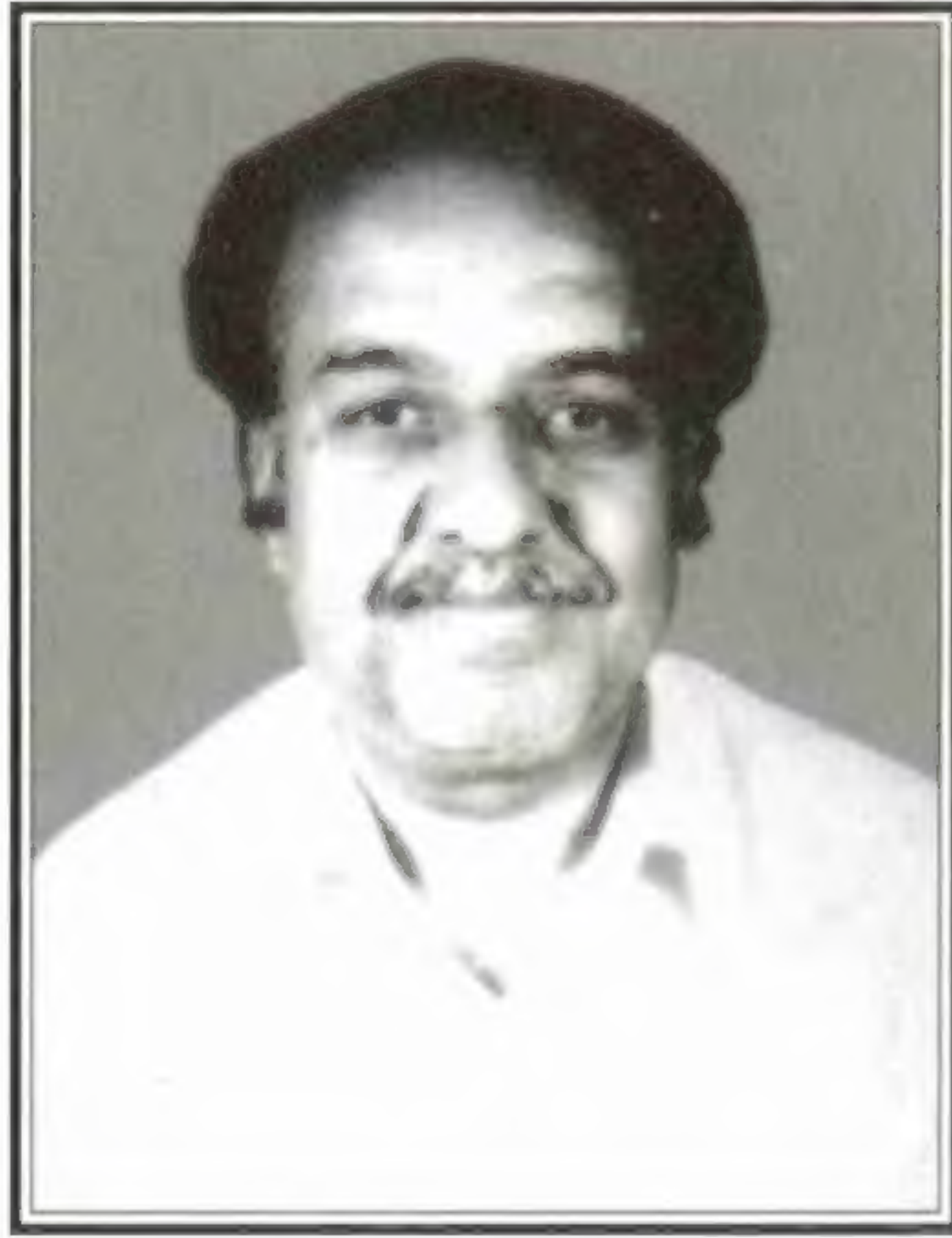
Cover Painting
Vasu

Cover Design
Setlem Chandra Mohan
94404 59194

₹ 70.00

Sole Distribution
Sahithi Prachuranalu
33-22-2, Chandram Building
C.R. Road, Chuttugunta, Vijayawada-4
Ph : 0866-2436642 / 43
sahithi.vja@gmail.com

Printing
Sri Sri Printers
Vijayawada

శ్రీ రాజా మానూరి వేంకట రామచంద్రరావు గారిని
స్మరించుకుంటూ...

క్రీ.శ. 1815లో జేమ్స్ ఫ్రేజర్ చిత్రించిన మకరవాహనారూఢ గంగామాత

వాసిరెడ్డి విద్యాసాగర్

చైర్మన్,

VIVA-VVIT, నంబూరు.

కాశీ

కాశీ అనగానే ఎందుకో గమ్మత్తుగా చిన్నప్పుడు విన్న పాతపాట గుర్తొచ్చింది. “అప్పుచేసి పప్పుకూడు” చలనచిత్రంలో -

“కాశీకి పోయాను రామాహరి

గంగతీర్థమ్ము తెచ్చాను రామాహరి” అని రేలంగి గారంటే -

“కాశీకి పోలేదు రామాహరి

ఊరి కాల్వలో నీరండి రామాహరి” అని గిరిజగారు అంటారు.

కాశీ పేరు చెప్పి ఏదైనా అమ్మవచ్చు అని, అందరి మదిలో కాశీకి ఉన్న స్థాయి అది అని Light hearted గా గుర్తుచేసే పాట ఇది. అందువలన కాశీ విశిష్టత గురించి నేను కొత్తగా చెప్పవలసిన అవసరం లేదు. ఆదిభట్ల నారాయణ దాసుగారు కాశీశతకం చివరిలో కాశీవద్ద వున్న గంగ గురించి ఒకమాట అంటారు.

“గంగాదేవీ! నావంటి పాతకుడు, నీవంటి పావని ఎక్కడా కనిపించరు. ఆహా! అదృష్టవశాత్తు నేడు మనకు సమావేశము కలిగినది.”

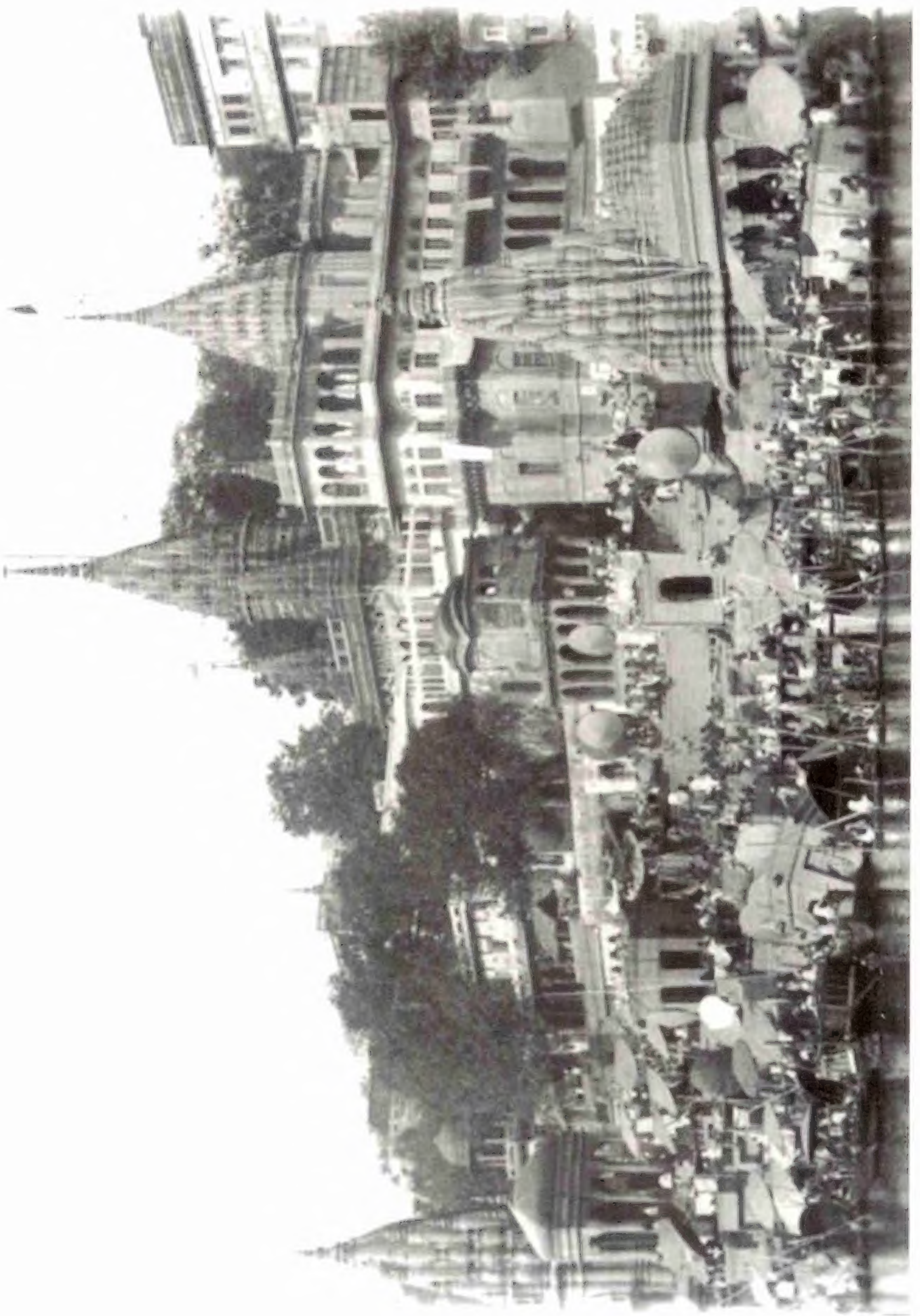
ఇది మనకు చెప్పకనే చెబుతుంది, ఏ పాపాన్ని అయినా కాశీగంగ కడిగివేస్తుందని.

అటులనే నారాయణదాసుగారి కాశీశతకం చదివేవారికి పాప ప్రాయశ్చిత్తం కొంతైనా కలగాలని కోరుకుంటూ...

ఈ అపురూపమైన శతకాన్ని VVIT (Vasireddy Venkatadri Institute of Technology) తరపున ప్రచురిస్తున్న రాజా మానూరి వేంకట రాఘవేంద్రగారిని అభినందిస్తున్నాను.

క్రీ.శ. 1900 నాటి కాశీ

శంభో! తవారాధనమ్

సానంద మానంద వనే వసంతం, ఆనందకందం హతపాపబృందం!
వారాణసీనాథ మనాథనాథం, శ్రీ విశ్వనాథం శరణం ప్రపద్యే॥

కాశీ అంటే ప్రకాశం; స్వయంప్రకాశం.

కాశీ తను వెలగడమే కాదు; కాశీని దర్శించినవారిలోనూ వెలుగును కలిగించగలదు.

నాలోనూ కాశీ ఒక వెలుగురేకని ప్రసరింపచేసింది. అదెలా జరిగిందో యిప్పుడే చెప్పలేను. ఇంకొన్నాళ్లు గడవాలి.

ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు

‘హరికథా పితామహ’, ‘ఆటపాటల మేటి’, ‘సహజగానకవిత్వశాలి’ అజ్ఞాడ ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు (31.08.1864 – 02.01.1945) వేంకటచయనులు, నరసమ్మ దంపతుల తొమ్మిదిమంది సంతానంలో ఎనిమిదవవాడు. స్వగ్రామం విజయనగరం జిల్లా, బలిజపేట మండలంలోని అజ్ఞాడ.

తెలుగు, సంస్కృతం, హిందీ, బెంగాలీ, ఉర్దూ, ఫారశీ, ఆంగ్లభాషలు కొట్టినపిండి. సంగీతసాహిత్యాలు పుట్టుకతోనే అభిన విద్యలు. హరికథాప్రక్రియను పెంచి, పోషించి లోకులకు ఆనందం, అనేకులకు జీవనోపాధి కల్పించిన ధన్యచరితులు దాసుగారు. ఆయన పన్నిన అనేకానేక కృతులలో ఒకటి కాశీ శతకం.

దాసుగారు కర్ణాటక సంగీతత్రయం తరువాత ఎన్నదగిన వాగ్గేయకారులలో ఒకరు. ఆధునిక సాహితీవేత్తలలో అగ్రగణ్యులలో ఒకరు. ఒక్క శాస్త్రంలో అనేక సంవత్సరాలు కృషిచేస్తే కలిగే జ్ఞానం, అనేక శాస్త్రాలలో అలవోకగా ఆయనకు కలిగింది. విజయ నగరంలో ఆయన యింటిమీదుగానే పండితులు రోజూ కోటకు వెళ్తుండేవారు. దాసుగారు మేడమీదో, కింది వసారాలోనో పచార్లు చేస్తూ, వెళ్తున్న పండితుడిని పేరుపెట్టి పిలిచి, నిలబెట్టి, ఆ పండితుడు కృషిచేసిన శాస్త్రం తాలూకూ మహాగ్రంథం పేరు చెప్పి, ‘ఆ గ్రంథంలో యిలా ఉంది, వ్యాఖ్యానంలో యిలా ఉంది, నేను యిలా అనుకుంటున్నాను. తప్పా, ఒప్పా’ అని అడిగేవారు. ‘నీ బుద్ధికి తప్పు తోస్తుందా! నువ్వనుకున్నదే సరైనది’ అని చెప్పి, ఆ పండితుడు సాగిపోయేవాడు. ఇలాంటి సంఘటనలు కోకొల్లలుగా చెబుతారు సమకాలీకులు.

ఇక్కడ విశేషం ఏమిటయ్యా అంటే, ఏ భాషకీ, ఏ విద్యకీ ఆయనకు గురువు లేడు. ఒక్క సంగీతానికి మాత్రం వాసా సాంబయ్య నెలరోజులు - కేవలం నెలరోజులు మాత్రమే గురువుగా ఉన్నారు. మిగతా విద్యలన్నీ వినికిడి ద్వారా అభ్యసించే. సంగీత వాద్యాలలో వీణ మాత్రం గురుశుశ్రూష లేకుండా పట్టుబడదని అంటారు. అలాంటిది ఆ విద్యని కూడా స్వాధీనం చేసుకున్నారు. సంప్రదాయ విద్యలలో 'బేపీర్' ని (గురువు లేని శిష్యుడు) చాలా అగౌరవంగా చూస్తారు. గురువుని బట్టే శిష్యుడికి ఖ్యాతి. దాసుగారి విషయంలో యిది తిరగబడింది. 'బేపీర్' అయిన దాసుగారిని పండితలోకం గురుస్థానంగా భావించింది. హరికథకైతే ఆయనే ఆదిగురుపీఠం.

ఇన్ని "గొప్పలు" కలిగి ఉండి దాసుగారు 'హరికథా పితామహుడు' అని గుర్తింపు పొందటం హరికథ అనే కళారూపం యొక్క భాగ్యవిశేషం తప్ప, మరొకటి కాదు.

దాసుగారి గాత్రశక్తి గురించి ఈ సంఘటన వివరిస్తుంది.

వయసు మళ్లిన దశలో దాసుగారు రుక్మిణీ కల్యాణం కథ చెబుతున్నారు. గిడుగు రామమూర్తి సభలో చివర్న కూర్చున్నారు. ఐదుగంటలపాటు ఒక్క బిగువున కథ చెప్పాక దాసుగారు, "ఆయనకు వినిపించిందో లేదో అడగ" మన్నారు కార్యకర్తలతో. అప్పటికి చాలాకాలం క్రితమే రామమూర్తిగారి ఆ చెవిలో పుట్టెడు చెవుడు, ఈ చెవిలో బ్రహ్మచెవుడు కాపురం చేరాయి. కార్యకర్త పలక మీద రాశాడు, 'కథ స్పష్టంగా వినిపించిందా?' అని. "ఓ! నేను వచ్చేసరికి లే జవ్వనంపు పసందు అనే పాట పాడుతున్నారు. మంగళమో రామా అనే మంగళహారతి పాట వరకు మాటా పాటా పద్యం ప్రత్యక్షరం వినిపించాయి. మీ గొంతుక దేవదత్తం" అన్నారు, గిడుగు నవ్వుతూ.

మహాచెవిటి కర్ణభేరికి కూడా తాకగలిగిన 'మాడ్యులేషన్' దాసుగారి గొంతులో ఉంది. ఆయన సంగీతాన్ని గురించి చెళ్లపిళ్ల వారేమంటున్నారో వినండి: "ఇతని గానము దాక్షిణాత్యగానము ననుసరించునదిన్నీ కాదు, ఉత్తరదేశగానము ననుసరించు నదిన్నీ కాదు. యీ గానములన్నింటిని కలియద్రొక్కి పెట్టిన కషాయమిది. ఆయన గానము చేయుచున్నప్పుడు విన్న నాకు (సంగీతజ్ఞానము లేకపోయినప్పటికీ) ఆ కవిత్వమునందును, ఆ గానమునందునుగల మాధుర్యముచే కంఠోపాఠము చేయాలని బుద్ధిపుట్టింది."

కాశీ శతకం

దాసుగారు 1914 లో ధర్మపత్ని లక్ష్మీనరసమ్మతో కలసి కాశీ వెళ్లారు. ఆ యాత్రానుభవాలే ఈ కాశీశతకం.

కాశీశతకం అని పేరున్నంత మాత్రాన ఇది భక్తిశతకం కాదు. మొత్తం వంద శ్లోకాలలో గుప్పెడు శ్లోకాలలోనే ఆయన భక్తిని, దాసవినయాన్ని ప్రకటించారు. మిగతా శతకమంతా కాశీ స్థానిక పరిస్థితులు, విశేషాల సమాహారం. దాసుగారికి ముందు కాశీ యాత్రానుభవాలను వ్రాసినవారు ఏనుగుల వీరాస్వామయ్య, వెన్నెలకంటి సుబ్బారావు, రాంభొట్ల జగన్నాథశాస్త్రి - ఈ ముగ్గురే నాకు కనబడ్డారు. ఏనుగుల వీరాస్వామయ్య రచన 'కాశీయాత్ర చరిత్ర' పూర్తిగా యాత్రా రచన. మిగతా యిద్దరూ స్వీయచరిత్రలో భాగంగా మాత్రమే కాశీ గురించి వ్రాశారు. వెన్నెలకంటివారు చాలా క్లుప్తంగా కాశీ గురించి చెప్పారు. మిగతా యిద్దరు దాసుగారి లాగానే కాశీలోని స్థానిక పరిస్థితులను గురించి తెలియజెప్పారు. తదనంతరం వచ్చిన కాశీ యాత్రానుభవాల రచనల్లో కాశీ భౌతికత కంటే ఆధ్యాత్మికతకే ప్రాముఖ్యత ఇచ్చారు.

తెలుగు భాషలో తెలుగు పేరుతో సంస్కృత పదాలను మిక్కుటంగా వాడుతూ ఉంటాము. కాబట్టి సరళంగా ఉండే సంస్కృత భాషా వాక్యాలు, శ్లోకాలు కొంతలో కొంత తెలుగు సాహిత్యశీలురకు అర్థమవుతూనే ఉంటాయి. (విశ్వనాథవారు ఉత్తర ప్రదేశ్‌లో సభలో మాట్లాడుతూ తెలుగు పద్యం ఒకటి చదివారు. సభాధ్యక్షుడైన ఉత్తరాది సంస్కృతపండితుడు, 'ఇది తెలుగైతే సంస్కృతమని దేనినంటారు?' అని ప్రశ్నించాడట. అంతలా కలిసిపోయాయి సంస్కృతం, తెలుగు.)

అనేక శతభాండాని భిన్నాని మమ మస్తకే।

అహో! గుణవతీ భార్యా, భాండమూల్యం న యాచతే॥

“నా తలమీద నా భార్య ఎన్నో కుండలను పగలగొట్టింది. ఎన్నడూ కుండ ఖరీదు ఇమ్మని అడగలేదు. నా భార్యే గొప్ప గుణవతి.”

శ్లోకం వెనుక ఉన్న కథని చెప్పకుండా ఇద్దరు మిత్రులకు వినిపించాను. శ్లోకంలోని పదాలను ఒక్కొక్కటి విడదీసి చెప్పగా, ఆ యిద్దరు మిత్రులు గురికి జానెడు ఎడంగా అర్థం చేసుకోగలిగారు. “అనేక శతభాండాని”, “భాండమూల్యం న యాచతే” అనే సంస్కృతం ముక్కలకి ప్రయత్నించి అర్థం చెప్పగలిగిన మిత్రులకి దాసుగారి “రెంట త్రాగుడుతిండిమెట్టంటువేల్పు” అనే అచ్చతెనుగుమాట అర్థం కాలేదు.

ఉషాదేవతను వర్ణించే ఋగ్వేద మంత్రాలను దాసుగారు ‘వేకువరాణి’ పేరుతో అనువదించారు.

పేదసాదలనెల్లఁ బెంచిన తల్లి

ముజ్జగంబుల మెప్పు పొందినయమ్మ

మేనితాల్పుల నెల్ల మేల్కొల్పు వేల్పు
వేంచేయు బంగారు వేకువరాణి!

ఇలా హాయిగా, తేటగా ఉండే తెలుగు రాసే దాసుగారు క్రమంగా అచ్చతెనుగు (ఆయన భాషలో నాటుతెనుగు) మోజులో పడి, తల బద్దలు కొట్టుకొంటేనే తప్ప అర్థంకాని రీతిలో రాయడం మొదలు పెట్టారు. 1915 లోపే ఆయన హరికథలు 11 అచ్చపడ్డాయి. అప్పటికి దాసుగారు అచ్చతెనుగులో పడలేదు. అందుకే హరికథలలో కీర్తనలు, పదాలు, వచనం చక్కగా సాగుతాయి.

మోమాటం విడిచి చెప్పాలంటే దాసుగారి కొన్ని తెలుగు రచనలలోని తెలుగు కన్నా కాశీ శతకంలోని సంస్కృతం తేలికగా అర్థం అవుతుంది, కాస్త భాషాజ్ఞానం ఉన్న పాఠకుడికి.

దాసుగారి మీద విపుల పరిశోధన చేసి “నారాయణ దర్శనము”ను వెలువరించిన గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణగారు కాశీశతకం గురించి ఇలా చెప్పారు.

“కాశీశతకాన్ని దాసుగారు అనుష్టుప్ ఛందస్సులో రాశారు. కాశీయాత్రికుడికి కాశీనగరంలో దర్శనమిచ్చే సర్వాంశాలు దాసుగారి శతకములో దర్శనమిస్తాయి. ఇందులో ఉన్నవన్నీ భౌగోళిక భౌతిక సత్యాలే.

ఒక భౌతికసత్యాన్ని మరొక లౌకికసత్యంతో (91వ శ్లోకం), ఒక భౌతికసత్యాన్ని మరొక తత్వగతసత్యంతో (83వ శ్లోకం), భౌతికసత్యాన్ని లోకోక్తితో (86వ శ్లోకం), ముడిపెట్టి కాశీశతక శ్లోకాలను చమత్కారంగా అల్లారు.”

దాసుగారు కాశీలో కేవలం విశ్వనాథుణ్ణి, గంగని, భక్తిని మాత్రమే చూడలేదు. మోసం చేసేవాళ్లని, కట్టుకథలు చెప్పి పొట్టపోసుకునే పూజారిని, మనుషుల మీద పడే ఆంబోతులను, భూగర్భ నీటిపారుదల గొట్టాలను కూడా చూశారు.

అందుకే దాసుగారిని - హరికథకుడు, రచయిత, గాయకుడిగా మాత్రమే కాదు, సామాజిక చరిత్రకారుడు అని నిరూపిస్తుంది కాశీశతకం.

కాశీ

వరణ, అసి అనే రెండు నదుల మధ్య ఉన్నది కనుక వారణాసి అని పేరు.

శివుడు ఈ క్షేత్రాన్ని విడిచిపెట్టటానికి యిష్టపడక, లింగాకారంలో ఇక్కడే ఉండి పోవటం వలన అనిముక్త క్షేత్రం అని పేరు.

బ్రహ్మాదులు, దేవదానవులు, మహామునులు తపస్సు చేసి, వారి వారి కోర్కెలను సిద్ధింపచేసుకొని ఆనందపరవశులైనందున ఆనందవనం - ఆనందకాననం - ఆనందపురి అని పేరు.

పట్టణం అన్ని దిక్కులా రుద్రమూర్తులు వెలసి వుండటం చేత, కాశీలోని ప్రాణులన్నీ రుద్రస్వరూపాలే అయిఉండటం వలన రుద్రావాసం అని పేరు.

బ్రహ్మాండాలు కూడా యిక్కడే లీనమైపోయే మహాక్షేత్రం కాబట్టి మహాశ్మశానం అని పేరు.

మహాప్రళయకాలంలో పరమశివుని త్రిశూలం మీద కాశీ క్షేత్రం నిలపబడి రక్షించబడుతుంది కనుక త్రికంటక విరాజితము అని పేరు.

అష్టాదశ శక్తి పీఠాలలో యిదే ప్రథమపీఠం కనుక గౌరీముఖము అని పేరు.

కాశీ దుస్థితి

కుతుబుద్దీన్ ఐబక్, అల్లాఉద్దీన్ ఖిల్జీ, షాజహాన్, ఔరంగజేబు చేసిన దాడులలో వేలాది ఆలయాలు ధ్వంసం అయ్యాయి.

విశ్వనాథ ఆలయం చరిత్రకు అందిన మేరకు కనీసం మూడుసార్లు ధ్వంసం అయ్యింది. స్థలం మారింది. విశ్వనాథాలయం అనేమిటి! కాశీలో ప్రాచీన ఆలయంగా చెప్పబడేది ఏదీ మొట్టమొదట కట్టినచోట లేదు. అందుకే సంస్కృత కాశీఖండంలో చెప్పిన ప్రకారం యిప్పుడు ఆలయాలు లేవు. సంస్కృత కాశీఖండం తెలుగు అనువాదాన్ని, శ్రీనాథుని కాశీఖండాన్ని పక్కపక్కన పెట్టుకు చూస్తే ఆలయాలు ఉన్న స్థలాల గురించి భేదం కనబడుతుంది. శ్రీనాథుడు కాశీ తప్పక వెళ్లి ఉంటాడు. అందుకే మక్కికి మక్కి అనువాదం చేయలేదు. తను చూసింది కూడా చేర్చాడు. శ్రీనాథుని కాలానికి, ఇప్పటికి ఆలయాలు స్థానభ్రంశం చెందాయి.

ఇప్పుడున్న విశ్వనాథ ఆలయాన్ని క్రీ.శ. 1777-80 మధ్య ఇండోర్ రాణి అహల్యబాయి హోల్కర్ కట్టించింది. నర్మదా నదిలో తనకు దొరికిన సాలగ్రామాన్ని విశ్వేశ్వర జ్యోతిర్లింగంగా ప్రతిష్ఠ చేసింది. కాశీలోని ఏ దేవతా విగ్రహం కూడా పూర్వపుమూర్తి కాదు, విశ్వేశ్వరునితో సహా.

న కాష్ఠే విద్యతే దేవో న పాషాణే న మృణ్మయే।

భావే హి విద్యతే దేవో తస్మాత్ భావో హి కారణమ్॥

దేవుడు కొయ్యబొమ్మలో లేడు, రాయిలో లేడు, మట్టిబొమ్మలో లేడు. భావనలోనే భగవంతుడున్నాడు. నమ్మకమే ప్రధానం.

కాబట్టి అవన్నీ పూజనీయమే. నమ్మకం మీదనే భగద్భావన ఆధారపడి ఉంది. నమ్మకం మీదనే కదా 'ప్లాసిబో' పనిచేస్తున్నది.

కాశీ - ఆంధ్రులు

స్వామి దర్శనం కోసమేకాక విద్యార్జనకు వెళ్లిన ఆంధ్రులకు కూడా లోటులేదు.

కాశీ వెళ్లి శాస్త్రాధ్యయనం చేసిన పండితులలో ఇప్పటికిప్పుడు నాకు గుర్తొస్తున్న పేర్లు: కొవ్వూరి గోపాలశాస్త్రి, భాగవతుల హరిశాస్త్రి, పుల్లెల దక్షిణామూర్తి, ఇంద్రగంటి గోపాలశాస్త్రి, యడవల్లి చంద్రశేఖరభట్టాచార్యులు, యడవల్లి జానకీరామశాస్త్రి, దండిభొట్ల విశ్వనాథశాస్త్రి, కర్ణాట సీతారామశాస్త్రి, ఇంద్రగంటి విశ్వపతిశాస్త్రి, మంత్రవాది లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, చర్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, తణికెళ్ల సుబ్బన్నశాస్త్రి, నోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి.

వీళ్లకి, ఆదిభట్లవారికి తేడా ఏమిటంటే వారు పండితులం అవుదాము అనుకొని కాశీ వెళ్లారు. ఆదిభట్లవారు అనేక విషయాలలో పండితులైన తరువాత కాశీ వెళ్లారు. అందుకే వారెవరూ చెప్పని శతకాన్ని ఆదిభట్లవారు చెప్పగలిగారు.

విజయనగరం జమీందార్లకు విజయనగరంకన్నా కాశీ మీదే అభిమానం. వీరికి ప్రత్యేకంగా గంగాతీరంలో విజయనగర్ ఫూట్ ఉంది. జమీందారుల ననుసరించి వెళ్లిన ఎన్నో తెలుగు కుటుంబాలు అక్కడే స్థిరపడ్డాయి.

కాశీ ఆంధ్రుల్లో ఒక్క నలుగురు గురించి స్మరించుకోక తప్పదు.

కాశీలో స్థిరపడిన మానవల్లి గంగాధరశాస్త్రి భారతీయమైన సమస్త శాస్త్రాలను కాచివడపోశారు. బ్రిటిష్‌వారు హిందూ సంప్రదాయ పరమైన ఏ సందేహం కలిగినా, శాస్త్రి సలహా తీసుకొనే వారు. వీరి సేవలకు మెచ్చి భారతదేశంలో మొదటిగా 'మహామహోపాధ్యాయ' బిరుదుతో బ్రిటిష్‌వారు గంగాధరశాస్త్రిని సత్కరించారు.

దండిభొట్ల విశ్వనాథశాస్త్రి అంటే కాశీ పండితులకు హడల్. ఆయన వేదవిద్యతో పాటు శాస్త్రవిద్యను కైవసం చేసుకున్నారు. సంస్కృతంతో

మానవల్లి గంగాధరశాస్త్రి సంబంధం ఉన్న సకల భారతీయభాషలను

అనర్గళంగా మాట్లాడగలిగేవారు. దండిభొట్లవారిని జర్మనీవారు వారి దేశానికి తీసుకువెళ్లి ఆధర్వణవేద రహస్యాలు తెలుసుకొని అణుబాంబు లాంటిది తయారు చేయడానికి ప్రయత్నించారట. నిజానిజాలు ఆ విశ్వేశ్వరునికే ఎరుక.

దండిభొట్ల విశ్వనాథశాస్త్రి

పండిత చిదిరెమఠము వీరభద్రశర్మగారు కాశీలో జంగమవాడీ ప్రాంతంలోని 'శ్రీ జగద్గురు విశ్వారాధ్య సింహాసనం' అనే వీరశైవ మఠానికి అధిపతులయ్యారు.

అంతకుముందే కాశీలో 1925లో శైవభారతీ భవనాన్ని,

శివధర్మ గ్రంథమాలికను నెలకొల్పారు. ఈ మాలిక ద్వారా వివిధ భాషలలో గ్రంథాలను ముద్రించారు. వీటిలో తెలుగు గ్రంథాలు పదహారు. ఒక తెలుగు పత్రికను కూడా కాశీ నుండి నడిపారు. తెలుగులో పుస్తకాలు, పత్రికను ఉత్తర భారతం నుండి ప్రచురించింది వీరభద్రశర్మగారే.

బొంబాయిలో అంధేరి ప్రాంతంలోని భావన్ కళాశాల ప్రధానాచార్యులు వెంపటి నాగభూషణం. కథారచయిత. బందరువాడు. ఉన్నతవిద్య కోసం కాశీవిశ్వవిద్యాలయంలో చేరారు. ఆచార్యులంతా నాగభూషణానికి స్నేహితులయ్యారు. విశ్వవిద్యాలయ స్థాపకుడు మదన్మోహన్ మాలవ్యాగారికైతే సన్నిహితుడైపోయారు నాగభూషణం. వీలు చిక్కినప్పుడల్లా మాలవ్యా, నాగభూషణం మధ్య భేటీ జరుగుతుండేది. తనకిష్టమైన పోతనగారి భాగవతం పద్యాలను రాగయుక్తంగా చదివి, హిందీ, ఇంగ్లీషులో అర్థం వివరించేవారట. వెంపటి లేచి వస్తూ వుంటే వెనుకనుండి మాలవ్యా పోతనపద్యంలోని తెలుగుమాటలను గొణుక్కుంటూ గుర్తుకు తెచ్చుకోవడం వినపడుతుండేదట.

వీరందరినీ మించి శ్రీ త్రైలింగస్వామి కాశీలో తెలుగు కేతనం. ఈ సిద్ధ పురుషుడు రెండువందల ఎనభై సంవత్సరాలు జీవించారు. 1737 నుండి 1887 వరకు కాశీవాసం చేశారు. శ్రీ రామకృష్ణపరమహంస త్రైలింగస్వామిని దర్శించి 'సచల విశ్వనాథుడు' అని గుర్తించారు. కాశీలోని కాలభైరవ ఆలయంలో గోడమీద వీరి పెద్ద వర్ణచిత్రం చిత్రించబడి వుంది. పంచగంగా ఘాట్లో వీరి మఠం ఉంది.

ఈ ప్రచురణ

కవి: కరోతి కావ్యాని, లాలయత్యుత్తమో జనః।

తరు: ప్రసూతే పుష్పాణి, మరు ద్వహతి సౌరభమ్॥

చెట్లు పూసిన పూవుల సౌరభాన్ని గాలి స్వీకరించినట్లు, కవి చేసిన కావ్యాన్ని ఉత్తమజనులు ఆదరిస్తారని ఆర్వోక్తి.

తోటకి వెళ్లి, మంచిపూవుల నేరి, చక్కటిదండగ అల్లి, ఆస్వాదించటానికి జనులకు అందుబాటులో ఉంచే మాలాకారుని పని చేశాము మేమిద్దరము. స్వీకరించండి.

ఇందులోని ఫోటోలు కొన్ని స్వయంగా తీసినవి. కొన్ని ఇలస్ట్రేటెడ్ వీక్షీలోనివి. కొన్ని బెనారస్ హిందూ విశ్వవిద్యాలయం మ్యూజియంలోనివి.

వివరణలు అనేక ఆధారగ్రంథాల నుండి, కాశీ స్థానికులైన చల్లా అన్నపూర్ణ ప్రసాద్ గారి నుండి సేకరించినవి.

కాశీ శతక ప్రచురణకు ప్రేరణ శ్రీ రాజా మానూరి వేంకట రాఘవేంద్ర.

2010లో ఆదిభట్లవారి స్వీయచరిత్ర 'నా యెఱుక' ని మిత్రమండలి ప్రచురణ వారు నా సంపాదకత్వంలో ప్రచురించారు.

2012లో కాశీకి తీసుకునివెళ్లి చూపించినవారు బొమ్మిడాల శ్రీకృష్ణమూర్తిగారు.

2018లో పోలిశెట్టి శ్రీహరిప్రసాదరావుగారు ఆదిభట్లవారి 'తల్లివిన్ని' (లలితా సహస్రనామాలకు తెనుగు అనువాదం) ప్రచురింపచేస్తూ, నాకూడా భాగస్వామ్యం కల్పించారు.

కాశీ శతకాన్ని తేలికగా అర్థం చేసుకోవటానికి వీలైనంతగా పదవిభజన చేసి, భావం యిచ్చినవారు డాక్టర్ వడ్డేపల్లి శ్రీనివాసరావు.

ఆమోదకులు శ్రీ పిన్నమనేని మృత్యుంజయరావు.

ఆధారగ్రంథాలను ఇచ్చింది అన్నమయ్య గ్రంథాలయం.

VIVA - VVIT చైర్మన్ వాసిరెడ్డి విద్యాసాగర్ గారి వలన అనేక సంవత్సరాల నుండి నా మనసులోనే ఉన్న ప్రణాళికలు ఫలవంతం అవుతున్నాయి.

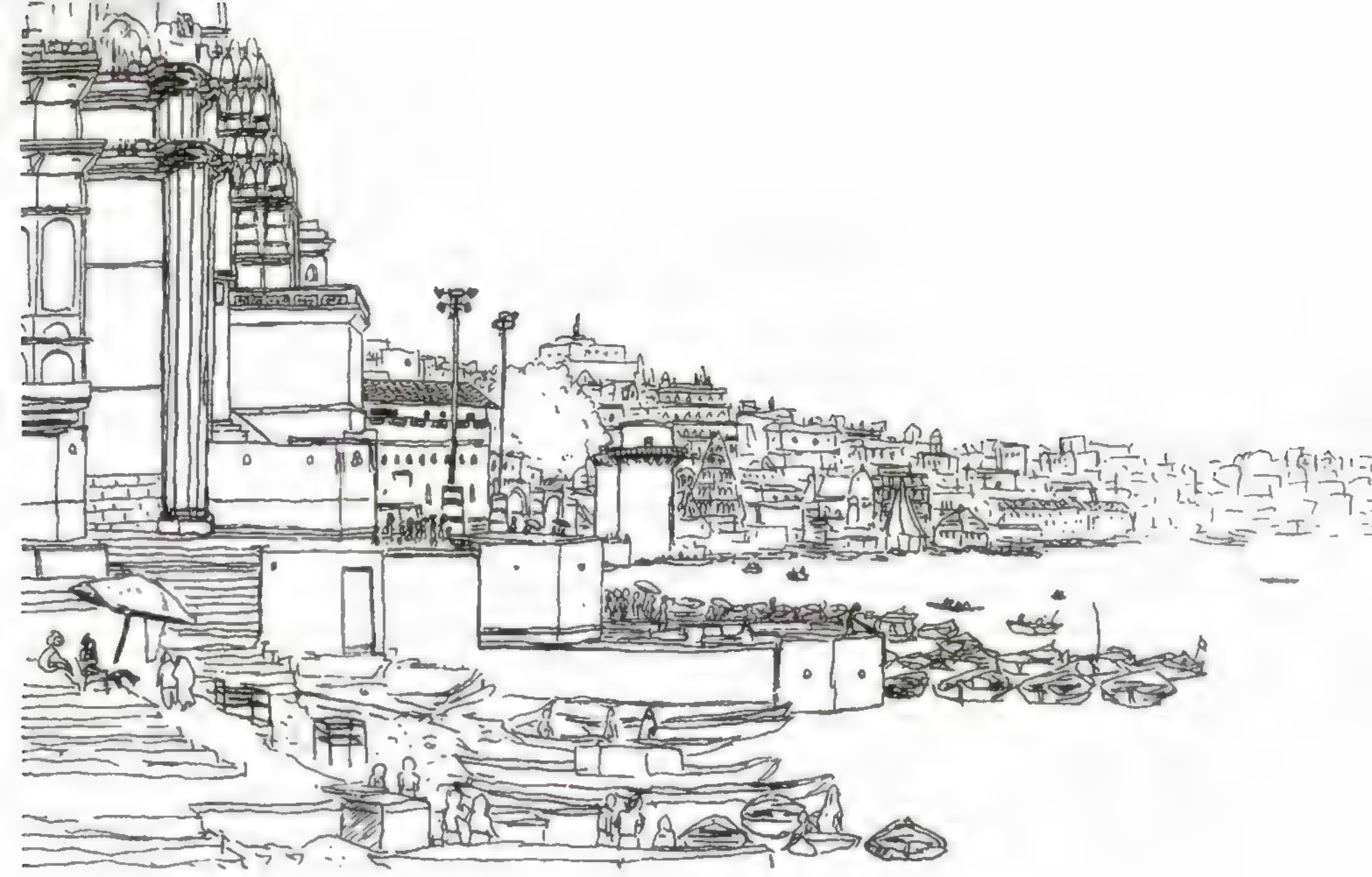
వీరందరిని నిరంజన, నిర్గుణ, నిరాకారమైన ఈశ్వరతత్వం శుభదృష్టితో చూచుగాక.

శ్రీ వికారి, శ్రావణ బహుళ సప్తమి

22.08.2019, గుంటూరు.

- మోదుగుల రవికృష్ణ

కాశీ శతకము

శ్లోకం :

సంశ్రితాభీష్టదం దేవం
సచ్చిదానంద విగ్రహమ్।
సమస్త భువనాధారం
కాశీవిశ్వేశ్వరం భజే॥

1

పదవిభాగం:

సంశ్రిత + అభీష్టదమ్ - దేవమ్ - సత్ + చిత్ + ఆనంద - విగ్రహమ్।
సమస్తభువన + ఆధారం - కాశీ - విశ్వ + ఈశ్వరమ్ - భజే॥

భావం :

సచ్చిదానందరూపుడు, సమస్తలోకాలకు ఆధారమైనవాడు, ఆశ్రయించినవారి కోర్కెలు తీర్చే దేవుడైన కాశీవిశ్వేశ్వరుణ్ణి సేవించుచున్నాను.

అనుగంగం వారణాసీ సౌధశ్రేణి...

న్యూన్ కైలాసం నయంతీవ
యాతి జాహ్నవ్యదజ్ముఖమ్
అనుగంగం వారణాసీ
సౌధశ్రేణ్యర్థచంద్రవత్॥

2

న్యూన్ - కైలాసమ్-నయన్తీ + ఇవ - యాతి - జాహ్నవీ - ఉదక్ + ముఖమ్
 అనుగంగమ్ - వారణాసీ - సౌధ - శ్రేణీ - అర్థ - చంద్రవత్॥

నరులను కైలాసమునకు తీసికొని పోవుచున్నట్టిది వలె గంగానది ఉత్తరముగ ప్రవహించుచున్నది. గంగను అనుసరించి కాశీనగరి మేడలవరుస అర్థచంద్రుని వలె ప్రకాశించుచున్నది¹.

1. గంగానదిలో వరణ (కాశీలో దీనిని 'బర్న' అని పిలుస్తారు), అసి (అస్సి, అస్సీ) నదుల సంగమస్థలాల మధ్యలో గంగానది మరీ వంపు తిరిగి అర్థచంద్రాకారంగా ఉంటుంది. దాసుగారు చూసినప్పటికన్నా ఈ 'అర్థ చంద్రాకారపుతనం' చాలా స్వల్పంగా తగ్గి ఉండవచ్చు. గంగానదీ తీరాన ఉన్న ఘాట్లను 1940 వరకు విస్తరిస్తూనే ఉన్నారు. ఫలితంగా ఘాట్ల మెట్లు నదిలోకి కొద్దికొద్దిగా ముందుకు జరుగుతూ వచ్చాయి. మండు వేసంగులలో నది చిక్కినప్పుడు, పాతనిర్మాణం ఎక్కడివరకూ ఉండేదో, ఎంత ముందుకు జరిపి కట్టారో గుర్తులు బయటపడుతుంటాయట (ఈ సమాచారం యిచ్చినవారు కాశీ పురోహితులైన చల్లా అన్నపూర్ణప్రసాద్. వీరి కుటుంబం రెండు తరాల క్రితం కాశీలో స్థిరపడింది. వీరి తండ్రిగారైన చల్లా కృష్ణశాస్త్రి పేరుతో కాశీలో ఒక వీధి ఉంది). అందుకనే వందేళ్ల పూర్వంకంటే యిప్పుడు గంగ యొక్క అర్థచంద్రాకారపు వంపు చాలా స్వల్పంగా తగ్గి ఉండవచ్చని భావిస్తున్నాను. దుర్గాఘాట్ వద్ద ఇళ్లు మరీ ముందుకు అంటే గంగలోకి జరిపి కట్టడం వలన గంగ వైశాల్యం తగ్గి లోతు ఎక్కువ అవటం మొదలుపెట్టిందని 'కాశీయాత్రా ప్రకాశికా'లో ఓ.వై. దొరసాచయ్య (1927) రాశారు. గంగా ప్రవాహవేగం వలన కొన్ని ఘట్టములు పోగా మళ్ళీ కట్టిస్తున్నారని, పేర్లు కూడా మారుస్తున్నారని మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి (యాత్రాచరిత్ర పూర్వ, ఉత్తర భాగములు, 1893, పుట. 228) రాశారు.

గభీరం నిర్మలం స్నిగ్ధ
మాపూర్ణం భాతి జాహ్నవీ
అసీవరుణయోర్మధ్యే
శిశిరే యోగిదృష్టివత్॥

3

గభీరమ్ - నిర్మలమ్ - స్నిగ్ధమ్ + ఆపూర్ణమ్ - భాతి - జాహ్నవీ
అసీ - వరుణయోః - మధ్యే - శిశిరే - యోగిదృష్టివత్॥

అసీ వరుణ నదుల మధ్యన చలికాలంలో గంగానది² యోగిదృష్టివలె నిర్మలము, స్నిగ్ధము, ఆపూర్ణమును అయి ప్రకాశించుచున్నది.

2. కాశీనగరానికి దక్షిణదిశలో గంగానదితో అస్సీనది, ఉత్తరదిశలో వరణానది సంగమిస్తున్నాయి. వరణా సంగమస్థలానికి, అస్సీ సంగమస్థలానికి మధ్యలో సుమారు మూడు కిలోమీటర్ల దూరం ఉండవచ్చు. ఈ మూడు కిలోమీటర్ల మేర వివిధ పేర్లతో ఘాట్లు ఉంటాయి. 'ఘట్టం' అనే సంస్కృతపదం నుండి 'ఘాట్' హిందీపదం పుట్టింది. 'ఘట్టం' పదానికి ఉన్న అనేక అర్థాలలో ఇక్కడ అర్థం నది, చెరువు, కాలువ వంటి చోట్ల దిగటాననికి ఏర్పాటు చేసిన రేవు. వరణ, అస్సీ, గంగానదుల మధ్య ఉన్న ప్రాంతానికే 'వారణాసి' అని పేరు. ఇది బ్రిటిష్వారి ఉచ్చారణలో 'బెనారస్' అయ్యింది. నవీనకాశీ ప్రాచీన వారణాసి కంటే చాలా రెట్లు పెరిగిపోయింది. వారణాసి అని చెప్పబడే ప్రాంతంలోని జనుల మోక్షం వరకే విశ్వనాథుని పూచీ ఉంది.

పునరావృత్తి రహిత
మార్గం స్వస్మి న్దదన్నివ
ఉదేతి సూర్యోభిముఖం
గంగాస్నాన ప్రకుర్వతామ్॥

4

పునః + ఆవృత్తి - రహిత - మార్గమ్ - స్వస్మిన్ - దదన్ - ఇవ
ఉదేతి - సూర్యః - అభిముఖమ్ - గంగాస్నానమ్ - ప్రకుర్వతామ్॥

గంగాస్నానం చేస్తున్నవారి ఎదుట సూర్యుడు తనయందలి పునరావృత్తి రహితమార్గాన్ని ఇస్తున్నవానివలె ఉదయించుచున్నాడు³.

3. సూర్యుడే ప్రధాన దైవంగాగల మతం సౌరం. శైవం, వైష్ణవంలాగే యిదీ పురాతనమతం. వాటికంటే కూడా పురాతనం అయినా ఆశ్చర్యం లేదు. ఆదిశంకరాచార్యులు అంగీకరించిన ఆరు మతాలలో సౌరం కూడా ఒకటి. దైవం లక్షణాలుగా భావించబడేవన్నీ సూర్యునిలో ఉన్నాయి. సూర్యమండల ప్రవేశమే జననమరణ చక్రం నుండి విముక్తి కలిగించే (పునరావృత్తి రహితం) మోక్షం. అధర్వణ వేదానికి అనుబంధితమైన సూర్యోపనిషత్తు ప్రకారం ఈ ప్రపంచానికి, పరలోకానికి ఆధారమైనవాడు సూర్యుడు. అన్నింటికీ కర్త, కర్మ, క్రియ సూర్యుడే. అక్షుపనిషత్తు, విభ్రాట్ అనువాకమ్, మండలబ్రాహ్మణమ్ సూర్యుడే అన్నింటికీ మూలం, ప్రత్యక్షదైవం అని చెబుతున్నాయి. (ఇంకా వివరాలకు 'శ్రీమదాదిత్య వైభవము' భారతీ ధార్మిక విజ్ఞానపరిషత్, గుంటూరు, 2015) ఈ లోకంలో యిక ఉండవలసిన అవసరం లేదని భావించినప్పుడు శుకమహర్షి, "వాయుభూతం ప్రవేక్ష్యామి తేజోరాశిం దివాకరమ్" (వాయువునై తేజోమయమైన సూర్యమండలంలో ప్రవేశిస్తాను) అనుకున్నాడు. (సంస్కృత మహాభారతం, శాంతిపర్వం, అధ్యాయం 331, శ్లోకం 53) దాసుగారు కూడా వాళ్ల తండ్రిగారు సూర్యుడిని ఆరాధించగా, ఆ వరప్రభావంతోనే పుట్టారు. అసలు పేరు సూర్యనారాయణ. హరికథకులు అయ్యాకే నారాయణదాసుగా మారారు.

ప్రసన్న ముఖపంకేజో

బద్ధపింగ శిరోరుహః।

మహాదేవో యథాతీరే

భాతికోఽపి దిగంబరః॥

5

ప్రసన్న - ముఖ - పంకేజః - బద్ధ - పింగ - శిరస్ + రుహః।

మహాదేవః + యథా - తీరే - భాతి - కః + అపి - దిగంబరః॥

గంగానదీ తీరాన ఒకానొక దిగంబర సన్న్యాసి ప్రసన్నమైన ముఖార విందమును కలిగి, పింగళవర్ణముగల శిరోజముల జడలు ధరించి శివునివలె విరాజిల్లుతున్నాడు.

భాగీరథ్యాం కృతస్నాన
 స్తీరమంచే జపస్తనః।
 తృణాయ మన్యతే మృత్యుం
 పుణ్యం మూర్తికృతం యథా॥

6

భాగీరథ్యామ్ - కృత - స్నానః - తీరమంచే - జపన్ - జనః।
 తృణాయ - మన్యతే - మృత్యుమ్ - పుణ్యమ్ - మూర్తికృతమ్ - యథా॥

గంగలో స్నానమాడి రూపుదాల్చిన పుణ్యంవలె వెలుగుచు, ఒడ్డు మీది ఆసనాల
 మీద జపం చేస్తూ జనులు మృత్యువును గడ్డిపోచగా భావిస్తారు.

నానాభాషా భాషమాణా
 నానావేష విరాజితా
 స్నాత్యేకభక్త్యా గంగాయాం
 నానాదేశాగతప్రజా॥

7

నానా - భాషాః + భాషమాణా - నానా - వేష - విరాజితా
 స్నాతి - ఏక - భక్త్యా - గంగాయామ్ - నానా - దేశ + ఆగతప్రజా॥

అనేక భాషలు మాట్లాడు, అనేక వేషములచే ప్రకాశించు, అనేక దేశముల నుండి వచ్చిన ప్రజలు ఏకభక్తితో గంగయందు స్నానం చేయుచున్నారు.

గంగాయాం ప్లవమానో నృ
 కుణపో భీషయన్జనాన్
 సంస్మారయతి జంతూనాం
 ముహూరస్థిర జీవితమ్॥

8

గంగాయామ్ - ప్లవమానః + నృకుణపః + భీషయన్ - జనాన్
 సంస్మారయతి - జంతూనామ్ - ముహూః + అస్థిర - జీవితమ్॥

గంగయందు తేలుచున్న మనిషి శవం జనులను భయపెడుతూ ప్రాణుల జీవితం అస్థిరమని మాటిమాటికి గుర్తు చేస్తున్నది⁴.

4. కాశీలో గంగానది ఒడ్డున ఘాట్‌లలో కొన్ని ఘాట్‌ల మెట్ల మీదే భౌతిక దేహాల దహనకార్యక్రమం ఒక పరిశ్రమలాగా నిరంతరం కొనసాగుతూ ఉంటుంది. మణికర్ణికాఘట్టం, హరిశ్చంద్రఘట్టం దహనసంస్కారాలకు మరీ ప్రసిద్ధి. మణికర్ణికా ఘట్టానికే 'మహాశ్మశానం' అని మరోపేరు. కట్టెల చితిమీద శరీరం సగం కాలిన తరువాత శవాన్ని ఎత్తి గంగానదిలో పడేసేవారు. గంగానది పవిత్రస్వర్గతో ఆ శవం సజీవంగా ఉన్నప్పటి తాలూకు ఆత్మ ఎలాంటి అడ్డంకులు లేకుండా నేరుగా మోక్షద్వారం ముంగిట నిలుస్తుందని ఒక నమ్మకం ప్రబలంగా ఉంది. ఒక చితిపై సగం దేహం కాలిన తరువాత ఇంకొక దేహాన్ని అదే చితిపై వేసి కాలుస్తున్నారని, కాలీ కాలక మునుషే గంగలో వేస్తున్నారని, గంగలో స్నానం చేస్తున్నవారిపై మొందెములు పడి కొట్టుకొని పోవుట విచారంగా ఉందని 'కాశీయాత్రా ప్రకాశికా' లో ఓ.వై. దొరసామయ్య (1927) రాశారు. కట్టెలు మిగిల్చి ఇంకొక శవాన్ని దహనం చేసే నిమిత్తం సగం కాలిన శవాన్ని

గంగాతీరాన ఘాట్ల మెట్లపై భౌతికదేహాల దహనం

గంగపాలు చేస్తారని, అందుకు యీ నమ్మకాన్ని వ్యాప్తి చేశారని ఆధునికులు ఆ నమ్మకం పట్ల పెదవి విరుస్తారు. ఒకప్పుడు గంగలో శవాలు తెప్పలు తెప్పలుగా కొట్టుకుపోతూ ఉండేవి. (1953లో) “మావాళ్ళంతా హరిశ్చంద్ర ఘాట్లో, సగం కాలిన శవాలు కొట్టుకువస్తుండగా, ఆ శవాలమధ్య గంగలో మునిగారు” (ఓ అనాత్మవాది ఆత్మకథ, అన్నపరెడ్డి బుద్ధఘోషుడు, 2019, పుట 31). ఇప్పుడు పర్యావరణప్రియుల వల్లనేమి, పెరిగిన సామాజికస్పృహ వల్లనేమి ఈ దుష్ప్రియ దాదాపు తగ్గినట్లే. 2012లో నేను కాశీని దర్శించినప్పుడు గంగావిహారంలో అనేక జంతు కళేబరాలు కొట్టుకు పోవటం కనిపించింది. మణికర్ణిక ఘట్టం ఎదుట రెండుగంటలు పడవలో గంగానదిపై ఉన్నప్పటికీ ఒక్క శవమూ నదిలోకి నెట్టబడటాన్ని నేను గమనించలేదు. మణికర్ణిక ఘట్టం మెట్లమీద 42 మందుతున్న చితులను లెక్కపెట్టి, ఆపై లెక్క కుదరక మానుకున్నాను.

భాగీరథీస్నానతోఽహం
జాతోఽద్య గతకిల్బిషః।
ఇతి సంతుష్టమనసా
కోఽపి తీరే ప్రగల్భతే॥

9

భాగీరథీ - స్నానతః + అహమ్ - జాతః - అద్య - గతకిల్బిషః।
ఇతి - సంతుష్టమనసా - కహ్ః + అపి - తీరే - ప్రగల్భతే॥

“గంగాస్నానం వలన నేడు నేను పాపాన్ని పోగొట్టుకొన్నాను” అని సంతుష్టి చెందిన మనసుతో ఒకానొకడు గంగ ఒడ్డున వదరుతున్నాడు.

శ్రోణీభరాలసా ఘట్ట
సోపానాన్యవరోహతీ।
గంగామపి పునాతీవ
స్నాతి కాపి పతివ్రతా॥

10

శ్రోణీ - భర + అలసా - ఘట్ట - సోపానాని + అవరోహతీ।
గంగామ్ - అపి - పునాతి + ఇవ - స్నాతి - కాపి - పతి - వ్రతా॥

పిరుదుల భారంతో అలసిన, స్నానఘట్టపు మెట్లను దిగుతున్న ఒకానొక పతివ్రత గంగను సైతం పవిత్రం చేయుచున్నదానివలె స్నానమాడుతున్నది.

సదండ కాషాయవస్త్రా
బాలశిష్యోపసేవితాః।
గంగాతీరే పరివ్రాజ
స్త్వక్తుకామాః కళేబరమ్॥

11

సదండ - కాషాయ - వస్త్రాః + బాల - శిష్య + ఉపసేవితాః।
గంగాతీరే - పరివ్రాజః - త్వక్తు - కామాః - కళేబరమ్॥

దండమును, కాషాయవస్త్రములను ధరించిన బాలశిష్యులచే సేవింప బడుచున్న సన్న్యాసులు గంగాతీరమున శరీరమును విడువగోరుతున్నారు⁵.

5. దర్శనాత్ అభ్రశదసి, జననాత్ కమలాలయే
స్మరణాత్ అరుణాచలే, కాశ్యాన్తు మరణాన్ముక్తిః

చిదంబరంలోని ఆకాశలింగ దర్శనం చేసినా, కమలాలయ క్షేత్రంలో (తమిళనాడులోని ప్రసిద్ధక్షేత్రం తిరువారూరు) జన్మించినా, అరుణాచలాన్ని స్మరించినా, కాశీలో మరణించినా ముక్తి లభిస్తుంది. ఈ శ్లోకంలోని నాలుగు క్షేత్రాలలో మూడు తమిళనాడువే అయి ఉండటం శ్లోకకర్త ప్రాంతీయాభిమానాన్ని సూచిస్తుంది. పురాతనకాలం నుండి కాశీలో మరణం ‘మంచిది’ అని ధార్మికులైన

సదండ కాషాయవస్త్రా బాలశిష్యోపసేవితాః

హిందువుల నమ్మకం. వయసుమళ్లినవారు, బాధ్యతలు తీరినవారు, విరక్తులైనవారు కాశీకి చేరుకుని, అద్దె యిళ్లలోనో, సత్రాలలోనో నివాసం ఉంటూ మరణం కోసం ఎదురుచూస్తూ ఉండేవారు. కాశీలో ఐదారేళ్లు గడిపినా చావు రాక, ఏదో శుభకార్యానికి యింటికి వచ్చి, స్వగ్రామంలోనే అసువులు బాసినవాళ్లు లేకపోలేదు. సహజమరణం కోసం ఎదురుచూస్తూ కాశీవాసం చేసే సన్న్యాసులుంటారు. వివిధ ప్రక్రియల ద్వారా శరీరాన్ని శుష్కింప చేసుకుంటూ మరణానికి చేరువయ్యేవాళ్లు ఉంటారు. ఉత్తరాది రాష్ట్రాలలోని వితంతువులు కూడా కాశీ చేరుకొని శేషజీవితాన్ని గడుపుతుంటారు. వీరి వలన కాశీలో అనైతికత ప్రబలిందని చెబుతారు. హిందీలో కాశీ గురించిన సామెతలు ఈ అంశాన్ని బలపరుస్తాయి.

యాతాయాత జనాస్తీరే
శ్రేణీభూత పిపీలికాః।
అసీవరుణయోర్మధ్యే
జాహ్నవీ మణికర్ణికా॥

12

యాత + ఆయాత - జనాః + తీరే - శ్రేణీ - భూత - పిపీలికాః।

అసీ - వరుణయోః + మధ్యే - జాహ్నవీ - మణికర్ణికా॥

అసీ, వరుణ నదుల మధ్యనున్న గంగయొక్క మణికర్ణికాఘట్టతీరం⁶ చీమలబారువలె వచ్చేపోయే జనంతో ప్రకాశించుచున్నది.

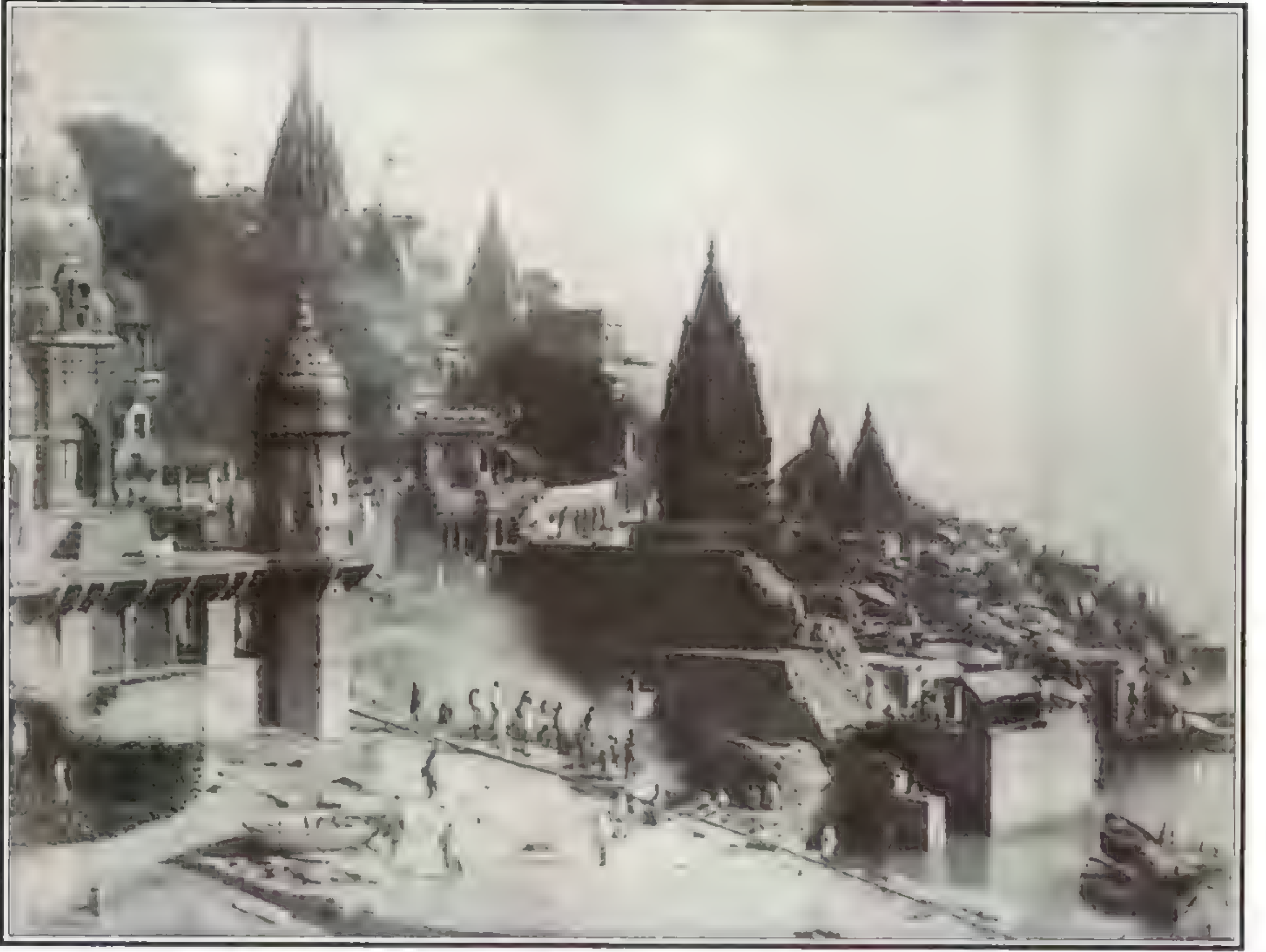
6. గంగానది ఒడ్డున ఘట్టాలలో (ఒకప్పుడు ఈ ఘట్టాల సంఖ్య 64. ఇప్పుడు 84 అని కొందరు, 87 అని ఒక్కరు అంటున్నారు) మణికర్ణికా ఘట్టం అమిత ప్రశస్తం అని పురాణాల, కాశీమాహాత్మ్య గ్రంథాల కథనం. ఈ ఘట్టానికి మణికర్ణికాఘట్టం అని పేరు రావటానికి నాలుగు కథలు ఉన్నాయి.

అ) గంగానది కన్నా మణికర్ణిక పురాతనం. విష్ణువు సుదర్శనచక్రంతో ఒక చెలమను తవ్వి, తన స్వేదంతో నింపుతున్నాడట. అప్పుడే స్వామి చెవిపోగు (మణికర్ణిక) జారి అందులో పడింది. అందుకే మణికర్ణిక ఘట్టం అని పేరు. తరువాత ఆ చెలమని లీనం చేసుకుంటూ గంగ ప్రవహించింది.

ఆ) శివుడు ఇంటిపట్టున ఉండకుండా దేశద్రిమ్మరిగా తిరుగుతుండగా, ఆయన్ని ఒకచోట స్థిరంగా ఉంచాలని పార్వతీదేవి తన చెవిపోగును యిక్కడ దాచి, వెతికిపెట్టమని శివుణ్ణి కోరిందట. మహామాయ ప్రభావం వలన శివుడికి ఆ కుండలం కనపడలేదు. దానితో ఆయన కాశీలోనే స్థిరంగా ఎటూ కదలకుండా ఉండిపోయాడు. హరిశ్చంద్రుడు కాటికాపరిపని చేసింది యీ ఘట్టంలోనే. ఇక్కడ తారకేశ్వరుని రూపంలో శివుడు ఉండి, చనిపోతున్నవారి చెవిలో తారకమంత్రం ఉపదేశించి మోక్షమార్గంలో ప్రవేశపెడతాడని నమ్మకం.

ఇ) పార్వతిని సాభిప్రాయంగా శంకరుడు వీక్షించినప్పుడు, ఆమె శరీరము నుండి త్రైలోక్యసుందరుడైన, శాంతుడైన, ఇంద్రనీలము వంటి కాంతి కలిగిన శరీరంతో ఒక మహాపురుషుడు ఉద్భవించాడు. ఆ పురుషునితో శివుడు, “నువ్వు మహావిష్ణువవు కమ్ము. వేదచోదితమైన మార్గమును ఉచితమార్గమున నిర్వర్తింపుము” అని చెప్పాడు. అంతట విష్ణువు తపస్సు చేయాలని సంకల్పించుకొని, సుదర్శనచక్రముతో ఒక పుష్కరిణిని నిర్మించి, ఆ శ్రమ వలన తన శరీరానికి పట్టిన చెమటతో పుష్కరిణిని నింపి, దాని ఒడ్డున ఒక వెయ్యి యాభై సంవత్సరాలు మహాగ్రతపస్సు చేశాడు. ఆ తపస్సుకు పరమేశ్వరుడు ప్రత్యక్షమై, మాటిమాటికి తల పంకిస్తూ విష్ణువు తపస్సును మెచ్చుకున్నాడు. అప్పుడు శివుని ఒక చెవికి ఉన్న మణికుండలం జారి ఆ పుష్కరిణిలో పడింది.

అసీవరుణయోర్మధ్యే జాహ్నవీ మణికర్ణికా (మణికర్ణికాఘట్టం 1880)

శివుడు ఆ పుష్కరిణికి 'మణికర్ణిక' అని తానే స్వయంగా నామకరణం చేశాడు. తీర్థములకెల్లా ఉత్తమోత్తమ తీర్థం అగుగాక అని మహావిష్ణువు 'మణికర్ణిక పుష్కరిణి'ని ఆశీర్వదించాడు. (సంస్కృత స్కాందపురాణంలోని కాశీఖండం భాగానికి 'శ్రీ కాశీఖండము' పేరుతో తెలుగు వచన అనువాదం - హరి రాధాకృష్ణమూర్తి, 1956, పుట. 144).

ఈ) ఒకానొక ప్రళయకాలంలో శివుడు కాశీపట్టణం మునిగిపోకుండా త్రిశూలం మొనమీద నిలబెట్టాడట. విష్ణువు దానిని చూచి మెచ్చుకొని తల ఊపగా చెవికివున్న మణికుండలం జారిపడింది. ఆ పడినచోటే మణికర్ణిక.

మణికర్ణిక ఎంత గొప్పదంటే, ప్రతిరోజు మధ్యాహ్నం 11.30 - 12.30 మధ్య సమయంలో త్రిమూర్తులు, వారి సతీమణులు, ఇంద్రాది సర్వదేవతలు, పితృదేవతలు, బ్రహ్మర్షులు, దేవర్షులు అందరూ మణికర్ణికలో స్నానం చేస్తారట. కనుక ఆ సమయంలో మణికర్ణికలో స్నానం పరమోత్కృష్టం.

మణికర్ణికకు ఆ పేరు ఎలా వచ్చిందో స్థానిక గాథలు, క్షేత్ర మాహాత్మ్యాలు, పురాణాల మధ్య ఏకత లేదు.

ఈ శ్లోకంలో దాసుగారు 'వరణ' నదిని 'వరుణ' నదిగా చెప్పారు. వరణ, అసి కలిసి వారణాసి అవుతుంది. వరుణ, అసి కలిసి వారణాసి కానేరదు. కాశీమాహాత్మ్యానికి ప్రామాణిక గ్రంథమైన కాశీఖండంలో 'వరణ' అనే ఉన్నది.

మద్రూపేణైవ గంగాయాం

త్వత్కృతం స్నానముద్భవేత్|

తారయేత్వాం భవాభే

ర్నైర్వదంతీవేతి రాజతే||

13

మత్+రూపేణ+ఏవ-గంగాయామ్-త్వత్+కృతమ్-స్నానమ్+ఉద్భవేత్|
తారయేత్-త్వామ్-భవాభేః + నౌః + వదంతీ + ఇవ + ఇతి-రాజతే||

“గంగయందు నీవు చేసిన స్నానం నావలె అవుతుంది, నిన్ను భవాభిని దాటిస్తుంది” అని చెపుతున్నట్లుగా పదవ ప్రకాశిస్తున్నది.

నాపితా యాచకాః పుష్ప

లావికా అనులేపకాః|

తీర్థధ్వాంక్షా ఆగతానాం

గంగాతీరే సమాశ్రితాః||

14

నాపితాః + యాచకాః + పుష్పలావికాః + అనులేపకాః|

తీర్థ - ధ్వాంక్షాః - ఆగతానామ్ - గంగా - తీరే - సమాశ్రితాః||

మంగలివారు, యాచకులు, పూలమ్మవారు, మైపూతలు పూయువారు, తీర్థము నందలి కాకులు; వీరందరూ గంగాతీరానికి వచ్చే యాత్రికుల యొక్క ఆశ్రితులు.

(ధ్వాంక్ష శబ్దానికి కాకి, భిక్షువు అని అర్థాలున్నవి. యాచకులు అని ముందు చెప్పి ఉన్నారు కాబట్టి, పిండప్రదానాది కార్యక్రమాలు జరుగు తుంటాయి కనుక ఇక్కడ కాకి అని అర్థం తీసుకోవచ్చు.)

మణికర్ణికాఘట్టం (1952), తీరంమీద ఉన్నది తారకేశ్వరాలయం

సుగంధసలిలై స్వీయైః ప్రత్యహం మణికర్ణికా

అర్బుదాం శ్చులుకప్రాయాఽ

పిస్నాపయతి మానవాన్।

సుగంధసలిలై స్వీయైః

ప్రత్యహం మణికర్ణికా॥

15

అర్బుదాన్ + చులుకప్రాయా + అపి - స్నాపయతి - మానవాన్।

సుగంధ - సలిలైః + స్వీయైః + ప్రతి + అహం - మణికర్ణికా॥

పుడిసెడంతటిది అయిననూ మణికర్ణిక ప్రతిరోజు తన సుగంధ జలములతో పదికోట్లమంది మానవులను స్నానం చేయించుచున్నది.

(అర్బుదము = పది కోట్లు; చులుకము = అరచేతిలో మినుపగింజ మునుగునంతటి ప్రమాణముగల నీరు)

మంక్షా మణికర్ణికాయాం
కరం దత్వాధికారిణే
క్షౌరకర్మ పుమానాప్త్వా
గంగాయాం స్నాతి భార్యయా॥

16

మంక్షా - మణికర్ణికాయామ్ - కరమ్ - దత్వా + అధికారిణే

క్షౌర - కర్మ - పుమాన్ - ఆప్త్వా - గంగాయామ్ - స్నాతి - భార్యయా॥

మణికర్ణికలో మునిగి, అధికారికి సుంకం చెల్లించి, తల గొరిగించుకొని, పురుషుడు భార్యతోపాటు గంగలో స్నానం చేస్తున్నాడు⁷.

7. 2012 లో కాశీని దర్శించినప్పుడు గంగానది ఒడ్డున ఘాట్ల మెట్ల మీదే జనం క్షవరం చేయించుకోవటం గమనించాను. తెలుగులో మొదటి యాత్రాచరిత్ర 'కాశీయాత్ర చరిత్ర' రచయిత ఏనుగుల వీరాస్వామయ్య కూడా ఒడ్డున క్షవరం చేయించుకొని గంగలోకి దిగారు. 1860లో కాశీని దర్శించిన విశాఖజిల్లావాసి రాంభొట్ల జగన్నాథశాస్త్రి గంగ ఒడ్డున స్త్రీలు భర్త ఎడమతొడ మీద కూర్చుని జుట్టు తీయించుకోవడం గమనించారు. దాసుగారు మణికర్ణిక వద్ద తల గొరిగించుకొని, గంగలో స్నానం చేస్తున్నవారిని గమనించానని చెబుతున్నారు. ఇప్పుడు మణికర్ణిక మీద చితులు చాలక, భౌతికదేహాలు వరుసలో ఉంటున్నాయి. కాబట్టి క్షవరకల్యాణానికి అవకాశం లేదు. ఒకప్పుడు కాశీప్రవేశం చేయదలచినవారు నియమిత సుంకం చెల్లించాలి. గంగాస్నానం చేయటానికి కూడా సుంకం చెల్లించాలి. సుంకాల ద్వారా వచ్చే రాబడిలో ఎక్కువ భాగం కాశీరాజుకి, కొంతభాగం బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికి చెందుతుంది. దీనిలోనే కొంత భాగం విశ్వనాథాలయ ధర్మకర్తలమండలికి చెందుతుంది అన్నారు గానీ స్పష్టంగా ఆధారం లేదు. ఈ సుంకాల వలన వచ్చిన ధనంతో కాశీరాజవంశం సంపద్వంతమయ్యింది. ఇప్పుడు టోల్గేటు రుసుము, విశ్వనాథాలయంలో ఆర్జితసేవలు చేయించదలచుకొంటే రుసుము తప్ప నాటి కాలపు సుంకాలు లేవు.

శ్యామలత్వం శీతలత్వం
సాధుత్వం నామ విందతి।
కృష్ణాచ్ఛంద్రధరా జ్ఞహ్నాః
క్రమాధంగా భగీరథాత్॥

17

శ్యామలత్వమ్ - శీతలత్వమ్ - సాధుత్వమ్ - నామ - విందతి।
కృష్ణాత్ + చంద్రధరాత్ + జ్ఞహ్నాః + క్రమాత్ + గంగా - భగీరథాత్॥

గంగ విష్ణువు వలన నల్లదనాన్ని, శివుని వలన చల్లదనాన్ని, జహ్ను మహర్షి వలన మెత్తదనాన్ని, భగీరథుని వలన పేరును పొందినది¹.

8. బలిని అణచటానికి వామనావతారం దాల్చి, మూడు అడుగుల మిషతో ముల్లోకాలను ఆక్రమించినప్పుడు, ఆకాశాన్ని కొలిచిన పాదాన్ని బ్రహ్మ తన కమండలంలోని జలంతో అభిషేకించాడు. ఆ ధారే గంగానదిగా ప్రవహించింది. విష్ణువు నల్లటివాడు కనుక, ఆయన పాదం నుండి ప్రభవించిన గంగా నల్లటిదే. భగీరథుని కోరికపై దివి నుండి భువికి దిగేటప్పుడు నేరుగా దిగకుండా, శివుని తలపై నుండి జాలువారింది. ఆయన సిగలోని చంద్రుని వలన గంగ చల్లదనాన్ని పొందింది. గంగాదేవి భగీరథుని వెంట సాగివస్తూ, దోవలో జహ్ను మహర్షి ఆశ్రమాన్ని, ఆయన యాగం కోసం సేకరించి పెట్టుకున్న సంబారాలను తుడిచిపెట్టింది. ఆగ్రహించిన జహ్నువు గంగను తాగేసి, ఉదరంలో బంధించాడు. భగీరథుని ప్రార్థనతో చల్లబడి, నోటిద్వారా కాకుండా (పరమ పవిత్రమైన గంగ ఎంగిలి అవుతుందని) గంగను చెవి ద్వారా విడిచిపెట్టాడు. అందుకే గంగ 'జాహ్నవి' అయ్యింది. జహ్నుమహర్షి స్వతహాగా మృదుశీలి అట. అందుకే జాహ్నవి కూడా మృదుత్వాన్ని పొందింది. భగీరథుడు భువికి తెచ్చాడు కాబట్టి అతని పేరు మీద భాగీరథి అయ్యింది.

పంచక్రోశం వారణాసీ
పత్తనం న వినశ్యతి।
ప్రళయేఽపి యతస్తస్య
మాహాత్మ్యం కస్యమూహతే॥

18

పంచక్రోశమ్ - వారణాసీపత్తనమ్ - న - వినశ్యతి।
ప్రళయే - అపి - యతః - తస్య - మాహాత్మ్యం - కః + సమూహతే॥

ఐదు క్రోసుల పరిమితి గల వారణాసీపట్టణము⁹ ప్రళయకాలమున సైతం నశించదు. దాని మాహాత్మ్యమును ఎవడు చక్కగా ఊహించగలడు?

9. కాశీ క్షేత్రానికి సరిగ్గా కేంద్రస్థానంలో ఉన్న మధ్యమేశ్వర లింగం నుండి దేహలీ వినాయకుని మందిరం వరకు ఒక తాడు పట్టుకొని, మధ్యమేశ్వర లింగం వద్ద తాడుని కదలకుండా పట్టుకుని వృత్తాకారంగా తిప్పితే ఎంత వైశాల్యం గల స్థలం ఏర్పడుతుందో అది శ్రీ కాశీ క్షేత్రం. దీనిలో వారణాసి అంతర్భాగం. దక్షిణంగా వరణానది, ఉత్తరంగా అస్సీనది, తూర్పున గంగానది, పడమర పాశపాణి గణేశుని మందిరం; ఈ హద్దుల మధ్యగల ప్రాంతం ఐదు క్రోసుల వైశాల్యం (24 చదరపు కిలోమీటర్లు) గల ప్రాంతం వారణాసీపురం. ప్రళయకాలంలో భూమండలం అంతా నీటితో ఆవరించబడినా, వారణాసి మాత్రం భద్రంగానే ఉంటుందని నమ్మకం. కాశీ, వారణాసి పదాలను పర్యాయపదాలుగానే వాడుతుంటాం కానీ, కాశీలోని మూడు ప్రధాన విభాగాలలో వారణాసి ఒకటి. మిగతా రెండు అంతర్గ్రహం, అవిముక్త క్షేత్రం.

కాశీం ముక్తిస్థాన మితి

చాతుర్వర్ణ్యం ప్రసేవతే|

తద్వర్ణనే నైవ కవిః

కృతీ భవతి, నాన్యథా||

19

కాశీమ్ - ముక్తిస్థానమ్ + ఇతి - చాతుర్వర్ణ్యమ్ - ప్రసేవతే|

తద్ - వర్ణనేన + ఏవ - కవిః - కృతీ - భవతి - న + అన్యథా||

ముక్తిస్థానమని కాశీపట్టణాన్ని నాల్గువర్ణాలవారూ సేవిస్తారు. కాశీ పట్టణ వర్ణన చేతనే కవి ధన్యుడవుతాడు, వేరొక విధంగా ధన్యుడు కాడు.

అస్తిక్యం విస్తారయితుం

తేన పాలయితుం జనాన్|

ధర్మార్థ మీశమహిమా

తీర్థే ష్విత్తం ప్రదృశ్యతే||

20

అస్తిక్యమ్ - విస్తారయితుమ్ - తేన - పాలయితుమ్ - జనాన్|

ధర్మ + అర్థమ్ - ఈశ - మహిమా - తీర్థేషు - ఇత్థమ్ + ప్రదృశ్యతే||

ఆస్తిక భావాన్ని పెంపొందించేందుకు, దానిచేత జనులను పాలించేందుకు, ధర్మస్థాపన కొరకు ఈశ్వరుని మహిమ తీర్థక్షేత్రాలలో ఇట్లు కనిపించుచున్నది.

సర్వక్షేత్రోత్తమా కాశీ

సర్వసంపత్సమన్వితా

ప్రత్యక్ష కైలాసపురీ

ముముక్షూణాం నికేతనమ్॥

21

సర్వ - క్షేత్ర + ఉత్తమా - కాశీ - సర్వ - సంపత్ - సమన్వితా

ప్రత్యక్ష - కైలాసపురీ - ముముక్షూణామ్ - నికేతనమ్॥

అన్ని క్షేత్రాల కంటే ఉత్తమమైనది, సమస్త సంపదలతో కూడినది, ప్రత్యక్ష కైలాసపురి అగు కాశీపట్టణం మోక్షము కోరువారికి నివాసము.

కాచిచ్చిలా దేవతేతి

కశ్చిద్రాజేతి మానవః

జ్ఞాతుం వినాప్రోపదేశం

స్వయంశక్తః కథం భవేత్॥

22

కాచిత్ + శిలా - దేవతా + ఇతి - కశ్చిత్ + రాజా + ఇతి - మానవః

జ్ఞాతుమ్ + వినా + ఆప్త + ఉపదేశమ్ - స్వయమ్ - శక్తః + కథమ్ - భవేత్॥

ఫలాని రాయీ దేవత అని, ఫలాని మనిషి రాజు అని, ఎరిగినవారు చెప్పకుండా తనకు తాను ఎలా తెలిసికోగలడు?¹⁰

10. జానపాటి బాలనరస అప్పేశ్వరశాస్త్రిగారు 'శ్రీ కాశీ కైవల్యం' గ్రంథంలో (2008) ప్రధాన శివాలయాలు 608 అని లెక్కవేసి చెప్పారు. ఇవికాక కాశీ తీర్థవాసులు, అక్కడి స్థానికులు యిళ్లలోనే స్థాపించుకున్న, వచ్చిన యాత్రికులు, ధనికులు స్థాపించిన ఆలయాలకు, ఆలయం లేకుండా స్థాపించిన శివలింగాలకు లెక్కాజమా లేదు. కాశీమీద అమితభక్తి ఉన్నవారికి అక్కడ ఉన్న ప్రతి రాయీ శివలింగమే. తెలిసినవాడు 'యిది ఫలానా లింగం, దీనికి యీ పురాణగాథ ఉంది, దీనిని ఫలానావారు ప్రతిష్ఠ చేశారు' అని చెబితేనే అది రాయీ, లింగమా అని తెలుస్తుంది మనకు.

ప్రమాదకారులు అనుకున్న ఎంతోమంది రాజులను, రాజబంధువులను బ్రిటిష్ వారు బలవంతంగా కాశీ ప్రవాసం పంపేవారు. మన దక్షిణాది నుండి తక్కువగానీ, ఉత్తరాదిలో కొన్ని వందలమంది రాజవంశీయులు అలా బలవంతపు ప్రవాసం కోసం కాశీ వచ్చారు. సహజంగానే కాశీ అంటే ఉండే ధార్మికబుద్ధి, పుణ్యక్షేత్రంలో ఉంటే కలిగే ఆధ్యాత్మిక భావనలతో వారిలోని తిరుగుబాటు మనస్తత్వం మిన్నకుండిపోయేది. స్వదేశీ రాజులలో చాలామంది తీర్థయాత్రగా కాశీ వచ్చినప్పుడు, కాశీ పట్ల వినమ్రభావంతో వారి పటాటోపాన్ని అంతా విడిచిపెట్టేసి సాధారణ జనులలాగే విశ్వేశ్వర దర్శనానికి వెళ్లేవారు. అందుకే కాశీలో 'ఇతను రాజు', 'ఫలానా రాజవంశీయుడు' అని ఎవరైనా తెలిసినవారు చెప్పాల్సిందే తప్ప మనం గుర్తించలేము.

**దిష్ట్యా శ్రద్ధా మానుషేషు
కేష్యేవ పరిదృశ్యతే।
తస్యా నవవిధా భక్తి
మార్గా అవయవీకృతాః॥**

23

దిష్ట్యా - శ్రద్ధా - మానుషేషు - కేషు + ఏవ - పరిదృశ్యతే।
తస్యాః + నవవిధాః + భక్తి - మార్గాః + అవయవీకృతాః॥

అదృష్టవశాత్తు కొందరియందు శ్రద్ధ కన్పిస్తున్నది. దానికి తొమ్మిది విధములైన భక్తి మార్గములు¹¹ అవయవములుగా చేయబడినవి.

11. భక్తి ద్వారా భగవంతుని చేరుకోవటానికి భాగవతం తొమ్మిది రకాల మార్గాలను (నవవిధ భక్తి మార్గాలు) సూచించింది.

1. శ్రవణం : భగవంతుని గాథలు, లీలలు, కీర్తనలు వినటం (ధర్మరాజు, శౌనకాది మహామునులు)

2. కీర్తనం : భగవంతుడి గురించి గానం చేయటం (నారదుడు, త్యాగయ్య, అన్నమయ్య, మీరాబాయి, శుకమహర్షి)

3. స్మరణం : అనుక్షణం భగవంతుడినే తలచుకోవటం (తపో ధ్యానాదులు చేసే ఋషిపుంగవులు, ప్రహ్లాదుడు, ద్రౌపది)

4. అర్చనం : నియమాల ప్రకారం షోడశోపచారాలతో స్వామిని అర్చించటం (పృథు మహారాజు, రుక్మాంగదుడు, అంబరీషుడు)

5. వందనం : నిరంతరం ప్రణామం (విభీషణుడు, అక్రూరుడు)
6. దాస్యం : భగవంతునికి, భాగవతులకి దాసుడనని అనుకొని ఆచరించడం (హనుమంతుడు, లక్ష్మణుడు)
7. సఖ్యం: భగవంతునితో స్నేహం (అర్జునుడు, గుహుడు, కుచేలుడు)
8. పాదసేవ: దేవుని పాదాలను నిరంతరం పూజించుట (లక్ష్మీదేవి, రుక్మిణి)
9. ఆత్మనివేదనం : తననే దేవునికి అర్పించుకోవటం (గోదాదేవి, వేయిపడగలు నవలలో గిరిక, బలి చక్రవర్తి)

కాశ్యాం సమస్త దేవేషు
విశ్వనాథో విశిష్యతే।
త్రైలోక్య పూజితం తస్య
మందిరం స్వర్ణగోపురమ్॥

24

కాశ్యామ్ - సమస్త - దేవేషు - విశ్వనాథః + విశిష్యతే।
త్రైలోక్య - పూజితమ్ - తస్య - మందిరమ్ - స్వర్ణ - గోపురమ్॥

కాశీలోని దేవతలందరిలో విశ్వనాథుడు విశిష్టుడు. స్వర్ణగోపురం కలిగిన ఆయన ఆలయము త్రిలోక పూజితము¹².

కాశీవిశ్వనాథాలయ స్వర్ణగోపురం

12. క్రీ.శ. 1835 లో లాహోర్ మహారాజు రంజిత్‌సింగ్ విశ్వేశ్వర ఆలయ సముదాయంలో ప్రధాన ఆలయ శిఖరాలు అన్నింటికీ బంగారు రేకులతో తాపడం చేయించాడు. అంతకుముందు కూడా అలానే తాపడం ఉండేదని, పరమతస్తుల దాడిలో అవన్నీ దోచుకో బడినాయని అంటారు.

రంజిత్‌సింగ్
(1780 - 1839)

ప్రత్యక్ష నందీవ తత్ర

రాజతే కోఽపి గోపతిః

బిల్వపత్రాశన, సన్తి

తేజస్మా దేవపూజకాః॥

25

ప్రత్యక్షనందీ + ఇవ - తత్ర - రాజతే - కః + అపి - గోపతిః

బిల్వపత్ర + అశనః + సన్తి - తేజస్మాః - దేవపూజకాః॥

అట బిల్వపత్రములను భక్షించే ఒకానొక ఆబోతు ప్రత్యక్ష నందీశ్వరుని వలె ప్రకాశిస్తున్నది. తేజస్వంతులైన పూజారులు ఉన్నారు¹³.

13. ఏనుగుల వీరాస్వామయ్యగారు కాశీలోని ఆంబోతుల గురించి 'కాశీయాత్ర చరిత్ర'లో (ప్రచురణ 1941) మూడుచోట్ల యిలా చెప్పారు.

1) ఇక్కడనుండే ఆలయాలు అన్ని సంకుచితములుగా నున్న అరటిపువ్వుదముగా సాదా స్తూపీలు కలిగిన్ని అచాకుల వల్ల నిండా కాపులేకుండానున్న వృషభముల చేత ఆవరింపబడిన్ని యుంచున్నవి. (పుట. 160)

2) వృషోత్సర్జనము చేసి లోకులు అనేక వృషభములను పట్టణములలో విడిచిపెట్టినందున యీ గల్లీలలో మనుష్యులతోటి పాటు మెలిగి సంచరింపుచు ఉంచున్నవి. ఇట్లా నుండగా వాటికి రంధి పుట్టినప్పుడు మనుష్యులను చాలా హింస పెట్టుచున్నవి. (పుట. 163)

3) సమస్తమయిన గుళ్ళున్న యెక్కడ చూచినా నిత్యయాత్ర చేసేవారు అభిషేకనిమిత్తమై పోతే ఉద్ధరిణినీళ్ళతోనున్న బిల్వదళములతో నున్న తిలాక్షతములతోనున్న నిండియుంచున్నవి. ఈ బిల్వపత్రములు తిలాక్షతములు తినడమునకు వృషభములులోగా సంచరింపుచున్నవి. కాబట్టి పూజించ పొయ్యేవారు పుష్పమాలికలున్న, బిల్వదళములున్న చేతులో తెలిసేటట్టు యుంచుకుంటే ఈ వృషభముల పయన పడుతున్నవి. (పుట. 165)

శివునివాహనం నందీశ్వర అవతారాలయిన ఆంబోతులకు కాశీలో కట్టడిగాని, శిక్షగాని లేదు. అవి యథేచ్ఛగా సంచరిస్తూ ఉంటాయి. కాశీలోని సమస్త శివాలయాలలో శివునికి సమర్పించే మారేడు (బిల్వ) దళాలను వృషభాలు ఆహారంగా స్వీకరిస్తాయి. కాశీలో ఉండే మూడు ఉపద్రవాలలో ఒకటి యీ వృషభ సంచారం.

ఉపర్యుష్ట మధశీతం

దదదేవ దివానిశమ్।

సాంద్రత్వా దున్నతత్వాచ్చ

సౌధానాం వాతి మారుతః॥

26

ఉపరి + ఉష్టమ్ + అధః + శీతమ్ - దదత్ + ఏవ-దివా-నిశమ్।

సాంద్రత్వాత్ - ఉన్నతత్వాత్ + చ - సౌధానామ్ + వాతి - మారుతః॥

ఎత్తైన మేడలు కిక్కిరిసి ఉన్నందున పగలూ రాత్రి వాయువు పైన వేడిమిని, క్రింద చల్లదనాన్ని కలుగజేస్తూ వీస్తున్నది.

వారాణస్యాం చతుష్టప్తి

ఘట్టాః ప్రత్యేక నామతః।

శిలామయా విరాజన్తే

మధ్యస్థా స్సౌధరాజిభిః॥

27

వారాణస్యామ్ - చతుష్టప్తి - ఘట్టాః - ప్రత్యేక - నామతః।

శిలామయాః + విరాజన్తే - మధ్యస్థాః + సౌధ - రాజిభిః॥

కాశీపట్టణమునందు మేడల వరుసల మధ్యనున్న అరవైనాలుగు శిలామయములైన స్నానఘట్టాలు ప్రత్యేకమైన పేర్లతో విలసిల్లుతున్నవి¹⁴.

14. పురాణగాథలలోని కాశీక్షేత్ర మాహాత్యుగాథలు కాశీలో గంగ ఒడ్డున 360 ఘట్టాలు ఉండేవని పేర్కొంటాయి. ఒక సంవత్సర కాలం కాశీవాసం చేసి, రోజుకొక్క ఘట్టంలో గంగాస్నానం చేస్తే సమస్త దోషాలు పరిహరించ బడతాయట (చాంద్రమానం ప్రకారం సంవత్సరానికి 355 లేదా 356 రోజులు). ఇప్పుడు ఉన్న ఘట్టాల సంఖ్య 84. మొత్తం 87 ఘట్టాలు ఉన్నాయని స్వయంగా చూసిన కస్తూరి అంజనేయులుగారు (కాశీదర్శనం అనుభవం ఒక కరదీపిక, 2015) రాశారు. దాసుగారు చూసినప్పుడు 64 ఘట్టాలే ఉన్నాయి. అంటే 1920 నాటికి, ఇప్పటికి 20 ఘట్టాలను అదనంగా కట్టారు. సుమారు 50, 60 సంవత్సరాలుగా ప్రచురితం అవుతున్న కాశీక్షేత్ర దర్శన అనుభవాలలో 64 ఘట్టాలే ఉన్నాయని రాయటం గమనించాను. స్వయంగా లెక్కపెట్టకుండా పూర్వపు రాతలను, క్షేత్రదర్శిని పుస్తకాలను బట్టి

అరవైనాలుగే ఉన్నాయని యాత్రాచరిత్రల రచయితలు రాశారని అనుకొంటున్నాను. గంగానది ఒడ్డున ఘట్టాలను నిర్మించటానికి బృహద్దర్శ పురాణంలోని ఈ శ్లోకం (అధ్య. 19, శ్లో. 20) ప్రమాణం కావచ్చు.

పాషాణై రిష్టికాభిర్వా మృదా వా భక్తిసంయుతం।
శోభయేత్ తటమీశాయాః న పునర్జన్మ సంచితః॥

(గంగా తీరమును రాతితోను, ఇటుకతోను, మట్టితోను నిర్మించి అందంగా ఉంచువారికి పునర్జన్మ దుఃఖము సంభవించదు.) ఈ పురాణం ఏ కాలంనాటిదో స్పష్టంగా తెలియదు. కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రిగారు 'లక్ష్మణరేఖలు' అనే సంకలన గ్రంథంలో (పుట. 134) ఈ శ్లోకాన్ని ఉదహరించారు.

పద్మవ్యూహ ఇవాత్యల్ప
గార్గజాలే పరిభ్రమన్
అతికష్టేన చానీత
స్వస్థానం నూతనో జనః॥

28

పద్మవ్యూహ - ఇవ - అతి + అల్ప - గార్గజాలే - పరిభ్రమన్
అతికష్టేన - చ - ఆనీతః - స్వస్థానమ్ - నూతనః + జనః॥

పద్మవ్యూహములోవలె అత్యల్పమైన సందు గొండులలో తిరిగి తిరిగి కొత్తవారు అతికష్టం మీద స్వస్థానానికి తీసుకొని రాబడినారు¹⁵.

15. కాశీలో ఒకప్పటి జీవనోపాధులలో 'మార్గోపదేశం' (దారిచూపటం) ఒకటి. పెద్ద పట్టణం, సన్న సన్న సందులు అవటం వలన యాత్రికులు తరచూ దారి తప్పుతుంటారు. స్థానికులకు పావలో, బేడో యిస్తే వెంటవచ్చి బస దగ్గర దిగబెట్టిపోతుంటారు. కాశీలోనే కాదు, ఢిల్లీ, కలకత్తా వంటి ఆనాటి పెద్ద పట్టణాలు అన్నింటిలోనూ యీ పద్ధతి ఉండేది.

కాశీయాత్రలో చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రితో ఉన్న వందనపు నర్సయ్య అనే ఆయన "వీధిలోకి వెళ్లినప్పుడల్లా త్రోవతప్పి పావలా అర్థా లంచం ఇచ్చి అతికష్టంమీద బసకు చేరుతూ ఉండేవాడు." చెళ్లపిళ్లవారు మాత్రం "వెళ్లినత్రోవ జ్ఞాపకం పెట్టుకొని, అవధానం చేసినంతవని చేసి బసకు చేరుతూ ఉండేవారు."

పద్మవ్యూహ ఇవాత్యల్లు గార్గజాలే పరిభ్రమన్

కాశీనగరవీధి, 2010

కాశీదేశీయ భాషాన

భిజ్జో యాస్య త్యదైర్యతః।

అభీష్ట వస్తూ న్యప్రాప్య

ధనికోఽపి దరిద్రవత్॥

29

కాశీ - దేశీయ - భాషా + అనభిజ్ఞః - యాస్యతి + అదైర్యతః।

అభీష్టవస్తూని + అప్రాప్య - ధనికః + అపి - దరిద్రవత్॥

కాశీదేశీయభాషను ఎరుగనివాడు ధనికుడైననూ దరిద్రునివలె అదైర్యంతో కోరిన వస్తువులను పొందకయే వెళ్లుచున్నాడు.

కాశ్యాం దేశీయభాషాయాం

సర్వదా భోజ్యవస్తుషు।

మర్త్యవేషేషు సంగీతే

సర్వత్ర మధురో రసః॥

30

కాశ్యామ్ - దేశీయ - భాషాయామ్ - సర్వదా - భోజ్య - వస్తుషు।

మర్త్య - వేషేషు - సంగీతే - సర్వత్ర - మధురః + రసః॥

కాశీపట్టణమున దేశీయభాషయందు, తినుబండారములయందు, మనుషుల వేషములయందు, సంగీతమునందు అన్నిచోట్లా అన్నివేళల్లోనూ మాధుర్యము ఉంటుంది¹⁶.

16. కాశీలో మాట్లాడే హిందుస్థానీ భాష, మిగతా ప్రాంతాలలో మాట్లాడే హిందుస్థానీకన్నా శిష్టంగా ఉంటుందిట. అనేక వందల సంవత్సరాల నుండి వివిధ భాషాప్రాంతాల నుండి విసుగూ విరామం లేకుండా యాత్రికులు వచ్చి రోజుల తరబడి, నెలల తరబడి ఉండేచోట భాష స్వచ్ఛంగా ఉండటానికి వీలులేదు. అయినా లక్నో ఉర్దూలో లాగా, కాశీ హిందుస్థానీలో సౌందర్యం, శిష్టత ఉంటాయట. వారణాసీ హిందుస్థానీలో మళ్లీ నాలుగు రకాలున్నాయట.

ఒక ఘరానాకి చెందిన విద్వాంసులు తమ ఘరానానే గొప్పది అని చెబుతుంటారు. పండిట్ రవిశంకర్, ఉస్తాద్ బిస్మిల్లాఖాన్, విదుషి గిరిజాదేవి, పండిట్ జోతిక్ భట్టాచార్య, కిషన్ మహారాజ్, రామశంకర్ సహాయ్,

ఉస్తాద్ బిస్మిల్లాఖాన్

'స్వరసిద్ధురాలు' సిద్ధేశ్వరీదేవి

సంగీతే సర్వత్ర మధురో రసః

బెనారస్ ఘరానాకి చెందిన ప్రముఖ సంగీత విద్వాంసులలో కొందరు

విదుషి గిరిజాదేవి

పండిట్ బైజ్ నాథ్

అశుతోష్ భట్టాచార్య వంటి మహనీయుల వలన బెనారస్ ఘరానా (చూడండి: సామల సదాశివరావుగారి 'స్వరలయలు', 'మలయమారుతాలు') గణనకెక్కింది. కర్నాటకం, హిందుస్థానీ సంగీతం రెండూ తెలిసిన పుంభావసరస్వతి దాసుగారు బెనారస్ ఘరానా సంగీతంలో మాధుర్యం ఉందని మెచ్చుకున్నారంటే మిగతా ఘరానాల కంటే దానిలో విశిష్టత ఉండి ఉండాలి.

కాశీలో మిఠాయిలు కూడా మధురాతిమధురం అని చెబుతారు. తెలుగులో "కాశీ మిఠాయి తిననివాడూ ఏడుస్తాడు; తిన్నవాడూ ఏడుస్తాడు" అని సామెత ఉంది. "కాశీ మిఠాయి చాలా బాగుంటుందట. అబ్బ! ఎంతో బాగుంటుందట, అందరూ చెబుతుంటారు, ఒక్క రవ్వన్నా తినలేకపోతినే, ఎప్పుడు తింటానో కదా" అని తిననివాడు తపిస్తాడట. "ఛీ, ఛీ! యీ మిఠాయి కోసమా యింత అంగలార్చింది. చద్ది వాసన, పులుపెక్కింది, తింటుంటే ఏదో పుల్లలు ఉన్నట్లు నోరంతా గుచ్చుకుపోయింది, ఏం మిఠాయిరా బాబూ" అని తిన్నవాడు భేదపడతాడట. ఈ సామెతలో ఎంత నిజముందో కానీ పాలతో, కోవాతో చేసే మధుర పదార్థాలకు, కొబ్బరికోరుతో చేసే బర్ఫీకి కాశీ ప్రసిద్ధి. మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రిగారు కాశీలో దొరికే 107 ఆహారపదార్థాల పట్టికని తమ యాత్రాచరిత్రలో పొందుపరిచారు. ఇందులో మధురపదార్థాల సంఖ్య 85.

జలయంత్ర ప్రభావేణ

కాశీపుర్యుపయోజితమ్।

నయన్తి గంగా ముదకమ్

అంతర్లీన ప్రణాళికాః॥

31

జల - యంత్ర - ప్రభావేణ - కాశీ - పురీ + ఉపయోజితమ్।

నయన్తి - గంగామ్ + ఉదకమ్ - అంతర్లీన - ప్రణాళికాః॥

కాశీపట్టణ ప్రజలు వాడిన నీటిని జలయంత్ర ప్రభావం చేత అంతర్లీనంగా భూగర్భంలో వేయబడిన గొట్టాలు గంగానదిలోకి తీసుకొని వెళ్తున్నవి¹⁷.

17. భూమి ఉపరితలం మీద కాకుండా భూగర్భంలో వేసిన గొట్టాల ద్వారా లండన్ మహానగరంలో మొట్టమొదటిసారిగా మురుగునీటి పారుదల విధానం అధికారికంగా 13.07.1870 నాటి నుండి అమలులోకి వచ్చింది, అంతకుముందు 15 ఏళ్లనుండి యీ విధానం అమలు గురించి కసరత్తు

జరుగుతూ ఉంది. లండన్లో యీ ఏర్పాటు విజయవంతం అయ్యాక, భారత్లో కూడా అమలు చెయ్యాలని నిర్ణయించుకొని అందుకు వేదికగా వారణాసీ నగరాన్ని ఎంచుకున్నారు. 1867లో కాశీ పట్టణానికి మునిసిపల్ బోర్డ్ ఏర్పడింది. వర్షపునీరు రోడ్లమీద నిలవకుండా నేరుగా గంగానదిలోకి వెళ్లేటట్లు భూమి ఉపరితలం మీద కాలువలు తవ్వించింది బోర్డు. 1891లో భూగర్భంలోని గొట్టాల ద్వారా ఇళ్లలోని మురుగును సేకరించి గంగలో కలిపే ప్రణాళికను మొదలుపెట్టి 1917 నాటికి పూర్తిచేశారు. (నెట్లో The river front of Benaras: between 'sacred' waters and sewage water శీర్షికతో ఉన్న Savitri Jalais గారి వ్యాసం చూడండి) ఈ పథకం ద్వారా మొట్టమొదట దెబ్బతినిపోయింది - వారణాసీ నగరానికి ఎవరి వలనైతే ఆ పేరు వచ్చిందో - ఆ రెండు నదులలోని అసి నది. కాశీ నగరంలో గంగకి ఉన్న ప్రాముఖ్యత అంతా యింతా కాదు. కానీ గంగ పేరుతో అనుసంధించబడి కాశీ నగరానికి ఏ పేరూ లేదు. వరణ, అసి నదులకు ఉన్న ప్రాముఖ్యత వలన ఆ నదుల పేరుమీదుగా వారణాసి అన్నారు కాశీని. వరణానది జీవుల గతజన్మల పాపాలను కడిగివేస్తుందట. అసి (ఈ సంస్కృత పదానికి కత్తి అని అర్థం) జీవుల ఈ జన్మలోని పాపాలను కత్తి లాగా ఖండించివేసి ముక్తికి అర్హులుగా చేస్తుందట. మామూలుగానే అసి నది చిన్నసైజు కాలువ లాగా ఉండే నది. భూగర్భ మురుగునీటి పారుదలని, అసి నదిని సంధానించి దానిని మురుగుకాలువలాగా చేసేశారు. అసి నది గంగానదితో మురుగు పారే తూము ద్వారా అసి ఘాట్లో కలిసే దృశ్యాన్ని ఛాయాచిత్ర రూపంలో (1910 లో తీసినది) బెనారస్ హిందూ యూనివర్సిటీ మ్యూజియమ్లో చూడవచ్చు. హరిశ్చంద్ర ఘాట్ వద్ద ఊరి మురికినీరంతా గంగలో కలుస్తుందని వాపోయాడు, 1927 లో కాశీని దర్శించిన ఒక యాత్రికుడు. అలా సమస్త కల్మషాలను కడిగివేసే పరమపునీత గంగ కలుషితం అవడం మొదలయ్యింది.

ప్రతిగేహం విశ్వనాథ

స్థాపితో లింగరూపతః

దేవతాభక్తి సర్వస్వం

సంచితం కాశికాపురి॥

32

ప్రతిగేహమ్ - విశ్వనాథః + స్థాపితః + లింగరూపతః

దేవతా - భక్తి - సర్వస్వమ్ - సంచితమ్ - కాశికా - పురి॥

కాశీపట్టణమున యావత్తు భక్తి ప్రోగు చేయబడినది. ప్రతి ఇంట్లోను లింగరూపంలో విశ్వనాథుడు ప్రతిష్ఠింపబడినాడు¹⁸.

18. పాతకాశీలో అడుగడుగునా శివలింగాలే. దేవాలయాలలో, మఠాలలో, సత్రాలలో, యిక్షలో, బయట, గంగ ఒడ్డున, గంగలో ఎటుచూసినా, ఎక్కడ చూసినా శివలింగప్రతిష్ఠలే. ఆధునిక లెక్కల ప్రకారం కాశీలో ఉన్న అన్నిరకాల దేవాలయాల సంఖ్య 23,000. వీటిలో ప్రముఖ దేవాలయాలు 2,000. దేవాలయంలో కాకుండా ఇతరత్రా ఉండే లింగ ప్రతిష్ఠలు వేనవేలు. అందుకే భక్తి అంతా కాశీలోనే పోగుపడ్డట్లు ఉందని దాసుగారు చమత్కరించారు.

కాశీలో ఇల్లు, దేవాలయం కలిసివున్న యింటి అరుగుపై లింగప్రతిష్ఠలు (1965)

నారీవకుంఠనవతీ
పుమానుష్ఠీష భూషితః।
కాశీ నాగరకత్వస్య
జన్మభూమి ధరాతలే॥

33

నారీ - వకుంఠనవతీ - పుమాన్ + ఉష్ఠీష - భూషితః।
కాశీ - నాగరకత్వస్య - జన్మభూమిః + ధరాతలే॥

భూమండలంపై కాశీపట్టణము నాగరకతకు జన్మభూమి. ఇట స్త్రీ
మేలిముసుగును ధరిస్తుంది. పురుషుడు తలపాగచే అలంకృతుడై ఉంటాడు.

మహాశ్మశాన మానంద
కాననం కాశికాపురమ్।
సత్యం శ్రీరామనామేతి
శర్వాణ్యత్ర ప్రఘోషతి॥

34

మహాశ్మశానమ్ + ఆనందకాననమ్ - కాశికాపురమ్।
సత్యమ్ - శ్రీరామ - నామ + ఇతి - శర్వాణీ + అత్ర - ప్రఘోషతి॥

కాశీపట్టణము మహాశ్మశానము, ఆనందకాననము. ఇట శ్రీరామ నామము
సత్యము అని పాఠ్యమిది ఎలుగెత్తి చాటుతున్నది¹⁹.

19. నిత్యము వందలాది శవదహనాలు జరుగుతూ ఉండే కాశీకి
మహాశ్మశానం అని పేరు కలగటంలో ఆశ్చర్యం లేదు. కాలాంతకుడైన శివుడు
నివసించడం చేత మహాశ్మశానం అని పేరును; బ్రహ్మాది దేవతలు, అగస్త్యాది
మహామునులు యిక్కడ తపస్సు చేసి సచ్చిదానందమును అనుభవించినందున
ఆనందకాననము అనే పేరును కాశీ నగరం వహించిందని స్కాందపురాణం
లోని కాశీమాహాత్మ్యమనే భాగం వివరిస్తున్నది.

శ్రీరామ అవతారానికి ఎంతో పూర్వమే రామ నామము తారకమంత్రముగా
ప్రఖ్యాతిలో ఉంది. పాఠ్యతీదేవే స్వయంగా 'రామనామం సత్యం' అని
ఉపదేశించిందట. కాశీ పట్టణంలో 'రామనామ్ సత్యే హై' అంటూ శవాన్ని
మోసుకెళుతూ ఉంటారు. అంటే రామనామానికి భిన్నమైనది ఏదైనా అసత్యం;
మిథ్య; రామనామం ఒక్కటే శాశ్వతం.

ఘంటాపథాః²⁰ పాఠశాలా

విశాలారామ దీర్ఘికాః

వారాణస్యాం విరాజంతే

నానాశిల్పకరా గృహాః॥

35

ఘంటాపథాః + పాఠశాలాః + విశాల + ఆరామ - దీర్ఘికాః

వారాణస్యామ్ - విరాజంతే - నానా - శిల్ప + ఆకరాః - గృహాః॥

కాశీపట్టణమున రాచవీధులు, పాఠశాలలు, విశాలమైన తోటలు, బావులు, పలుశిల్పములకు నెలవైన ఇండ్లు ప్రకాశిస్తున్నాయి.

20. ఏనుగుల గుంపుని ఘట అంటారు. ఏనుగుల సమూహం చక్కగా నడిచిపోగలిగినంత విశాలమైన మార్గమే ఘంటాపథం. గంటలతో కూడిన ఏనుగులు నడిచివెళ్లే మార్గాన్ని ఘంటాపథం అంటారని 'ఆంధ్రవాచస్పత్యం' వివరణ ఇచ్చింది. రహదారికి ఏనుగు మెడలో గంట ఉండే ఏమిటి? లేకపోతే ఏమిటి? ఘటాపథమే వాడుకలో ఘంటాపథం అయ్యుండాలి. పాతకాశీలో అన్నీ యిరుకు సందులే కదా, ఇంత విశాలమైన రహదారి ఎక్కడుంది? బ్రిటిష్ వారు ఉండే ప్రాంతాన్ని కంటోన్మెంట్ అనేవారు. సైనికశిబిరం అన్నమాట. ఈ ప్రాంతంలో విశాలమైన రోడ్లు, బసకి, భోజనానికి సౌకర్యాలు (ఇంగ్లీష్ వారి పద్ధతిలో) ఉండేవి.

శివరాత్రిదినే ప్రాత

స్నాత్వా గంగాజలే వయమ్

అతికష్టేన విశ్వేశమ్

అభిషిచ్యాగతాః పునః॥

36

శివ - రాత్రి - దినే - ప్రాతః + స్నాత్వా - గంగాజలే - వయమ్

అతి - కష్టేన - విశ్వ + ఈశమ్ - అభిషిచ్య + ఆగతాః + పునః॥

మేము శివరాత్రి రోజున తెల్లవారుజామున గంగనీటిలో స్నానం చేసి, అతికష్టం మీద విశ్వేశ్వరుణ్ణి అభిషేకించి తిరిగి వచ్చాము.

అతికష్టన విశ్వేశమ్ అభిషిచ్యాగతాః పునః

అన్నపూర్ణాఽలయే బాల
వటవో బహవ స్తదా
సంఘీభూత్వా స్తువన్గారిం
ప్రేక్షకాశ్చర్య కారిణః॥

37

అన్నపూర్ణా + ఆలయే - బాల - వటవః + బహవః + తదా
సంఘీభూత్వా + అస్తువన్ - గారిమ్ - ప్రేక్షక + ఆశ్చర్య - కారిణః॥

అప్పుడు అన్నపూర్ణాదేవి ఆలయంలో అనేకమంది బాలవటువులు కలిసికట్టుగా
గౌరీదేవిని స్తుతిస్తూ, చూచువారికి ఆశ్చర్యాన్ని కలిగించారు²¹.

21. భాష, మతం, కులం ప్రమేయం లేకుండా భారతదేశమంతా తెలిసినపేరు 'అన్నపూర్ణాదేవి'. విశ్వనాథ ఆలయానికి సమీపంలోనే 'అన్నపూర్ణా నిత్యాన్నదాన సత్రం' ఉంది. ఆ సత్రంలో నుండి అన్నపూర్ణ ఆలయానికి వెళ్లాలి. విశ్వనాథ మందిరం ఉన్న ప్రాంగణంలోనే కొంచెం దూరంగా ఒక ఉపాలయం లాగా అన్నపూర్ణ మందిరం ఉంటుంది. విశ్వనాథుని దర్శనం చేసుకుని కూడా అన్నపూర్ణ మందిరానికి వెళ్లవచ్చు. కాశీఖండంలో శ్రీనాథుడు అన్నపూర్ణాదేవి మందిరం ఉన్నదని చెప్పినచోట ప్రస్తుతం లేదు. విమతస్తుల దాడుల తరువాత పునర్నిర్మాణంలో ఆయా దేవతలు ఉండే స్థలాలు మారిపోయాయి. ఇప్పుడు ఉన్న మందిరాన్ని 18వ శతాబ్దంలో పీష్వా బాజీరావు కట్టించాడు. ఒక స్వర్ణప్రతిమను కూడా చేయించాడు. ఈ ప్రతిమని ఏడాదికి ఒకసారి దీపావళి తరువాత నాలుగవ రోజున జరిపే అన్నకూటోత్సవంలో మాత్రమే దర్శనానికి బయటపెడతారు. కాశీలో వేదాధ్యయనం చేసే వటువులు ప్రతిరోజు సాయంత్రం విశ్వనాథునికి ఆరోజు తాము నేర్చుకున్న పాఠం అప్పగించాలట. యాత్రిక సమ్మర్దం పెరగడంతో విశ్వనాథుని మందిరంలో చోటుచాలక వటువులను 'అయ్యకి కాదు అమ్మకి', అంటే అన్నపూర్ణాదేవికి పాఠాన్ని అప్పగించమన్నారు. ప్రస్తుతం ప్రతిరోజూ ఈ కార్యక్రమం లేదు. విశేష దినాలలో, పూర్వాచారం పోకుండా వేదం చదువుకునే విద్యార్థులు కాసేపు అక్కడ వల్లెవేస్తున్నారట.

జారా శోరా అపిభృశం

దివ్యభక్తి వశీకృతాః

శివరాత్రౌ విశ్వనాథ

మహిమ్నాఽసన్మహోత్తమాః॥

38

జారాః + శోరాః + అపి - భృశమ్ - దివ్య - భక్తి - వశీకృతాః

శివరాత్రౌ - విశ్వనాథ - మహిమ్నా + ఆసన్ - మహా + ఉత్తమాః॥

శివరాత్రియందు వ్యభిచారులు, దొంగలు సైతం మిక్కిలి దివ్యభక్తి వశీకృతులై విశ్వనాథుని మహిమచేత మహాఉత్తములు అయ్యారు²².

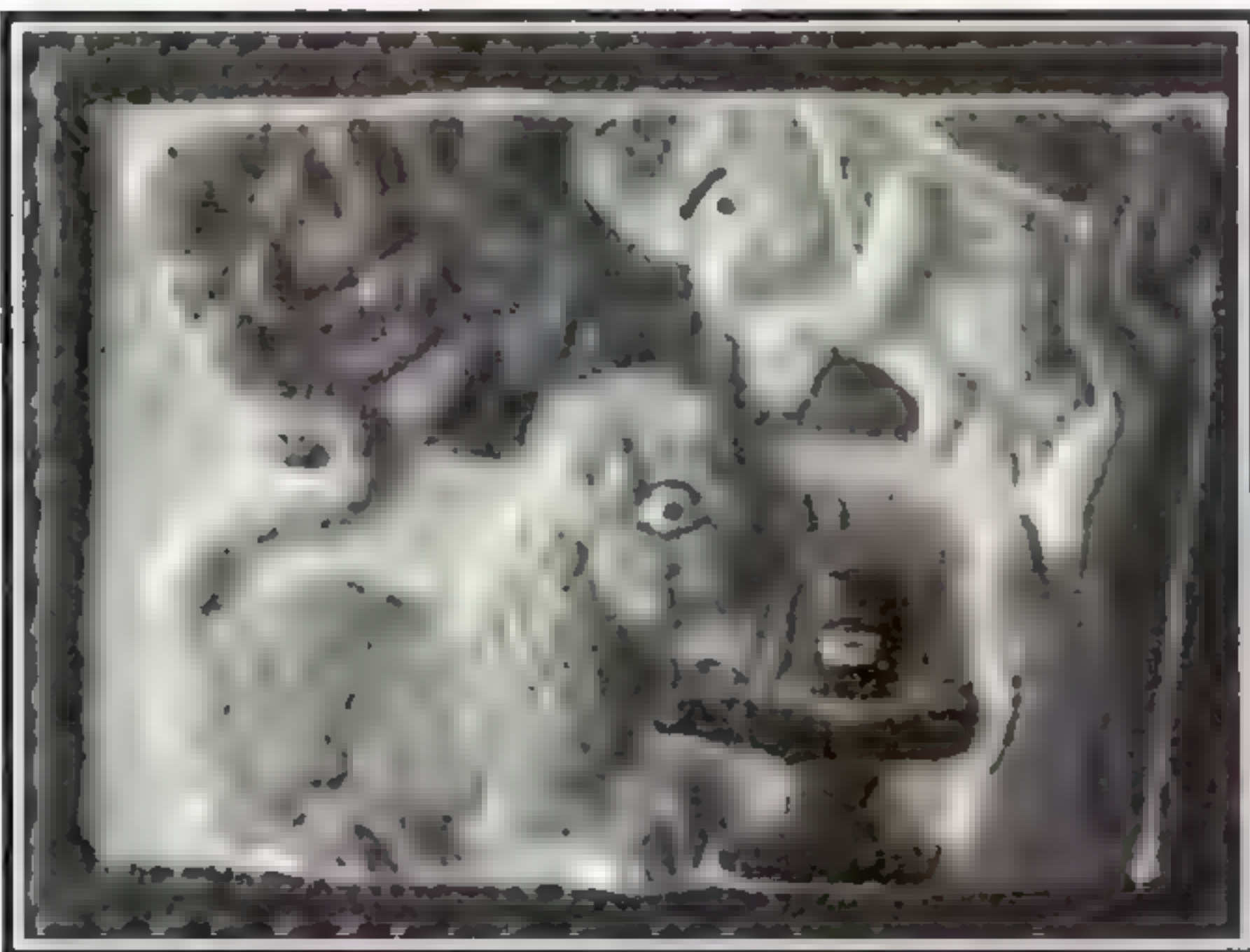
22. పుట్టినది మొదలు దైవనామం ఉచ్చరించకుండా, దేవాలయం గడప తొక్కకుండా, ధార్మిక జీవనం సుతరామూ ఎరుగనివారు సైతం శివరాత్రి నాడు తెలియకచేసిన ఏదో ఒక సత్కార్యం వలన మోక్షార్హులు అయిన కథలు వందలు

ఉన్నాయి. గుణనిధి కథ, సుకుమారుని కథ, నిరంకుశుని కథ నిగమశర్మ కథ అలాంటివే.

అ) ఒక దొంగ శివరాత్రి పర్వదినం పగలంతా ఎక్కడా తిండి దొరకక మలమల మాడుతూ కఠిక ఉపవాసం ఉన్నాడు. తిరిగి తిరిగి రాత్రివేళకు ఒక శివాలయం చేరాడు. భక్తులు చాలామంది చేరి భజన చేస్తూ ఉన్నారు. నివేదనకు తెచ్చిన ప్రసాదాలను భక్తులు వెళ్లిపోయాక తిని ఆకలి తీర్చుకుందాం అనుకున్నాడు. తానూ భక్తబృందంతోపాటు భజన చేస్తూ కూర్చున్నాడు. పక్కనే ఒక దీపం మలిగిపోతుంటే వేలితో ఎగసన తోశాడు. రాత్రి గడిచినకొద్దీ భక్తులు ఒక్కొక్కరు నిద్రావశులైనారు. దొంగ యిదే సందని ప్రసాదాలు దొంగిలించి వెళుతూ, హడావిడిలో ఒక భక్తుడిని తొక్కాడు. మేల్కొన్న ఆ భక్తుడి అరుపులకు మిగతావారు కూడా మేల్కొని దొంగని చావచితకొట్టారు. మరణించిన దొంగ ఆత్మని పట్టుకుపోవటానికి శివభటులు, యమభటులు యిద్దరూ వచ్చారు. 'పగలంతా ఉపవాసం, రాత్రి జాగారం, దీపం వెలిగించిన పుణ్యం - యివి చాలు శివానుగ్రహానికి పాత్రుడవటానికి' అని శివభటులు యమభటులని పారద్రోలి ఆ దొంగ ఆత్మని శివలోకానికి చేర్చారు.

ఆ) శివరాత్రి రోజు ఒక వేటగాడు - అతనికి ఆరోజు శివరాత్రి అని తెలియదు - అడవికి వేటకెళ్లాడు. ఒక్క జంతువూ దొరకలేదు. పైపెచ్చు పులి వెంటబడింది. ప్రాణభయంతో చెట్టెక్కాడు. పులి చెట్టుకిందే కాచుకు కూర్చుంది, ఎప్పటికైనా పడకపోతాడా అని. వేటగాడు ఎక్కింది మారేడు చెట్టు. నిద్రరాకుండా ఉండటానికి ఒక్కొక్క ఆకు తుంచి కిందపడెయ్యడం మొదలెట్టాడు. వాడి భాగ్యవశాన ఆ కిందే ఒక శివలింగం ఉంది. ఆ ఆకులు శివలింగంపై పడుతున్నాయి. రాత్రంతా కింద పులీ, పైన వేటగాడు అలానే నిద్ర లేకుండా జాగారం చేశారు. తెల్లవారు ఝామున యిద్దరూ మరణించారు. పులికీ, వేటగాడికీ శివరాత్రి రోజు ఉపవాసం, జాగారం ఫలితం దక్కి యిద్దరూ శివలోకం చేరారు.

చెట్టుమీద వేటగాడు - చెట్టుకింద పులి

ఇ) ప్రాతఃకాల శివపూజా ధురంధరుడైన ఒక రాజు, రాత్రిపూట భోగిని యింటికి వెళ్లాడు. నిద్ర లేవటం ఆలస్యం అయింది. పూజావేళ అతిక్రమిస్తున్నది. ఆలయానికో, తన మందిరంలోని పూజాగృహానికో వెళ్లే సమయం లేదు. అలాగే అశుచిగానే వేశ్య వక్షోజాన్ని శివలింగంగా భావించి, రాత్రి భోగార్థం వినియోగించిన పూలూ, గంధాన్ని పూజాద్రవ్యాలుగా ఉపయోగించి పూజ చేశాడు రాజు. అతను మోక్షార్హుడే అయ్యాడు. ఇలాంటి కథలు భారతదేశ మంతటా కొద్దికొద్ది మార్పులతో అన్ని ప్రాంతాలలోను వినిపిస్తూనే ఉంటాయి.

వారాణసీ దివారాత్రం

శివనామ్నా నినాదితా

శివరాత్రౌ కిం బ్రవీమి?

దుర్జన సృజనాయతే॥

39

వారాణసీ - దివా - రాత్రం - శివ - నామ్నా - నినాదితా

శివ - రాత్రౌ - కిమ్ - బ్రవీమి - దుర్జనః + సృజనాయతే॥

శివరాత్రినాడు రాత్రీపగలూ కాశీపట్టణం శివనామంతో నినదించినది. ఏం చెప్పను? దుర్జనుడు సైతం సృజనునివలె ప్రవర్తించాడు.

శివాలయేఽభిషేకాంబు

జానుదఘ్నం సమంతతః

విసృష్టవృషభై ర్బిల్వ

పత్రరాశి రభక్త్యత॥

40

శివ + ఆలయే - అభిషేక + అంబు - జానుదఘ్నం - సమంతతః

విసృష్ట - వృషభైః + బిల్వ - పత్ర - రాశిః + అభక్త్యత॥

శివాలయం అంతటా అభిషేకజలము మోకాలిబంటి నిలిచినది. ఆబోతుల చేత మారేడుఆకులపోగు తినివేయబడినది²³.

23. 13వ పాదసూచికలోని 3వ అంశం చూడండి.

నరైరధస్తా త్సౌధానాం

వానరైరుపరిస్థలే

కోలాహలేన మూలాని

సంగృహ్యంతే ఫలానిచ॥

41

నరైః - అధస్తాత్ - సౌధానాం - వానరైః - ఉపరిస్థలే

కోలాహలేన - మూలాని - సంగృహ్యంతే - ఫలాని - చ॥

మేడల క్రింది భాగంలో మనుషులు, పై భాగాల్లో కోతులు కోలాహలాన్ని సృష్టించి, యాత్రికజనం నుండి మనుషులు ధనాన్ని గుంజుకుంటున్నారు. కోతులు పండ్లను లాక్కుంటున్నవి²⁴.

24. కాశీలో తమాషా మోసాలకు కొదువ లేదు. యాత్రాచరిత్రకారులు, సందర్శకులు తెలిపిన మోసాలు కొన్ని.

1. పుణ్యానికి పూజలు, దోషాలకి విరుగుడు పూజల పేరుతో దోపిడీ.

2. పురాతన వస్తువుల పేరుతో మామూలు వస్తువులను అమ్మటం. (అక్బర్ చక్రవర్తి 'వజూ' చేసుకోవటానికి వాడిన చెంబు అని ఒక ఇత్తడి చెంబును విదేశీయుడికి అంటగట్టిన కథ ఒకటి హిందీ నుండి అనువాదమై 'విపుల' లో ప్రచురితం అయ్యింది)

3. పితరులు సంతోషించటానికి బ్రాహ్మణ సంతర్పణ ఏర్పాటు చేస్తామని డబ్బు దండుకోవటం.

4. రద్దీ వేళలలో రైలు టికెట్లు ఏర్పాటుచేస్తామని డబ్బు తీసుకుని అదే పోక పోవటం.

5. మాయ జలతారు చీరలను బనారస్ చీరలని బురిడీ కొట్టించటం.

6. చవకరకం లోహపాత్రలను, బరువైన ఇనుప పాత్రకి ఇత్తడి లేదా రాగి రేకు అద్ది ఖరీదైన పాత్రలుగా నమ్మించటం.

7. యమున, సరస్వతి నదుల నీరు కలవని అసలు సినలు గంగనీటి చెంబులు అని మామూలు నీరు నింపిన చెంబులను అమ్మటం.

మోసకారులకు కూడా కాశీ కూడు పెడుతుంది. ఈ మోసకారులు ఒక్కరు కాకుండా ముగ్గురు నలుగురు చేరి మాటలతో హడావిడి చేస్తూ, నమ్మించి యాత్రికులకు ఆలోచన తోచకుండా ఉక్కిరిబిక్కిరి చేసి, వాళ్ల నుండి డబ్బు

గుంజుకుంటారట. ఒకప్పుడు కాశీలోను, చుట్టుపక్కల తోటలు (ప్రధానంగా మామిడి) విస్తారంగా ఉండి, వాటిని ఆశ్రయించుకొని కోతులు కూడా ఎక్కువగా ఉండేవట. ఇప్పుడు కొన్ని ప్రాంతాలకే పరిమితం అయ్యాయి. ఇవి యాత్రికుల చేతుల్లో ఆహారపదార్థాలను చూస్తే, చుట్టూ చేరి గడబిడ చేసి పదార్థాలను లాక్కుపోయేవి. అందుకే దాసుగారు మనుషులు, కోతులు కోలాహలం చేస్తూ యాత్రికుల దగ్గర గుంజుకుంటున్నారు అని అంటున్నారు.

తౌర్యత్రిక²⁵ ప్రయోగేన

పురాణశ్రవణేన చ

జితేంద్రియైః పంచజనై

శివరాత్రా వజాగరి॥

42

తౌర్యత్రిక - ప్రయోగేన - పురాణ శ్రవణేన - చ

జిత + ఇంద్రియైః - పంచజనైః - శివరాత్రౌ - అజాగరి॥

నృత్య గీత వాద్య ప్రయోగాలను ఆస్వాదిస్తూ, పురాణాన్ని వింటూ జితేంద్రియులైన పంచజనులు శివరాత్రినాడు మేల్కొని ఉన్నారు.

25. నృత్యము, గానము, వాయిద్యము - మూడూ జతపడి సాగే ప్రదర్శనని తౌర్యత్రికము అంటారు. భవభూతి 'ఉత్తరరామచరిత్ర' నాటకం నాల్గవ అంకంలో రాముని కుమారుడు లవునిద్వారా 'తౌర్యత్రిక సూత్రధారుడు' అనే పదబంధాన్ని ప్రయోగించాడు. 'డైరెక్టర్'కి ఈ మూడూ క్షుణ్ణంగా తెలిసి ఉండాలన్నమాట.

సేవ్యతే విశ్వేశ్వరాది

దేవతాదశకం జనైః॥

నిత్యయాత్రాపరైః పద్భ్యాం

గచ్ఛద్భిస్సానపావిత్రైః॥

43

సేవ్యతే - విశ్వ + ఈశ్వర + ఆది - దేవతా - దశకం - జనైః॥

నిత్య - యాత్రా - పరైః + పద్భ్యామ్ - గచ్ఛద్భిః + సాన - పావిత్రైః॥

స్నానం చేసి పవిత్రులైనవారు, కాలినడకన వెళుతున్నవారు, నిత్య యాత్రాపరులు అగు జనం చేత విశ్వేశ్వరుడు మొదలగు పది మంది దేవతలు సేవింపబడుతున్నారు.

సౌధస్యగ్రేఽరుంధతీవ
మధ్యే సౌదామినీ యథా
అధస్తాత్పాంచాలికేవ
కాశ్యాం భాతి కులాంగనా॥

44

సౌధస్య + అగ్రే + అరుంధతీ + ఇవ - మధ్యే - సౌదామినీ - యథా
అధస్తాత్ - పాంచాలికా + ఇవ - కాశ్యామ్ - భాతి - కులాంగనా॥

కాశీపట్టణమున కులస్త్రీ మేడ పైభాగమున అరుంధతివలె, మధ్య భాగమున
మెరుపుతీగవలె, క్రింద భాగమున పాంచాలిక (బొమ్మ) వలె ప్రకాశిస్తున్నది.

నానా నరేశ స్థాపితా
న్యన్నసత్రా ణ్యనేకశః
అహ్వోదయన్తి మృష్టాన్నం
సర్వద్రావిడభూసురైః॥

45

నానా - నర + ఈశ - స్థాపితాని - అన్న - సత్రాణి + అనేకశః
అహ్ని + అదయన్తి - మృష్ట + అన్నం - సర్వ - ద్రావిడ - భూసురైః॥

కాశీపట్టణమున అనేకమంది రాజులు స్థాపించిన అనేక అన్నసత్రా లున్నాయి.
వాటియందు పగటివేళ ద్రవిడదేశ బ్రాహ్మణులందరూ మృష్టాన్నమును
భుజిస్తున్నారు²⁶.

26. యావత్ భారతంలోని బ్రాహ్మణులు రెండు తెగలు. 1) పంచద్రావిడులు
- ఆంధ్ర, ద్రవిడ (తమిళులు, మళయాళీలు), కర్ణాట, మరాఠా, ఘూర్జరులు
(గుజరాతీలు). 2) పంచగౌడలు - సారస్వత (మధ్యప్రదేశ్), కాన్యకుబ్జ
(ఉత్తరప్రదేశ్, గౌడ (బెంగాల్, అస్సాం), ఉత్కళ (ఒడిషా), మైథిలి (బీహార్).

ఈ పది రకాలలోను శాఖలు, ఉపశాఖలు వందలాదిగా ఉన్నాయి.
బ్రాహ్మణులు శాకాహారులు అని మనం అనుకుంటూ ఉంటాం. కానీ,
పంచగౌడలు అందరూ చేపలను, మాంసాన్ని భుజిస్తారు. వీరికి ఉల్లి, వెల్లుల్లి
మాత్రం నిషిద్ధం. ఒరిస్సా, బీహార్, బెంగాల్ ప్రాంతాలలో బ్రాహ్మణ
భోజనశాలలకి వెళితే, మనవైపు తీపిపదార్థం వడ్డించినట్లు ముందు చేపముక్కని

వడ్డిస్తారు. (నా స్నేహితుని కుమారుడు లంకా వేణుగోపాల్ ఫైర్ ఆఫీసర్. అతని అసోం రాష్ట్రానికి చెందిన బ్రాహ్మణమిత్రుణ్ణి, “మీరు చేపలు తింటారా? అని అడిగితే ‘ఓ’ అన్నాడు. “వెల్లుల్లిపాయ తింటారా?” అని అడిగితే మొఖం ఎంత వికారంగా పెట్టాడో చెప్పలేను.) శుద్ధ శాకాహారం కావాలంటే మార్వాడీ భోజనశాలకి వెళ్లాలి. గౌడులలో ఒకరికొకరికి సహపంక్తి భోజనం కూడా ఒకప్పుడు ఉండేది కాదు. ద్రావిడులలో ఘూర్జరులకు తప్ప మిగిలినవారి మధ్య సహపంక్తి భోజనం ఉండేది. బ్రాహ్మణులలో శాకాహారులైనవారికి ఉన్న గౌరవం మాంసాహారులైనవారికి లేదు. కాశీ సత్రాలలో - అది ఎవరు పెట్టిన సత్రమైనా సరే - శాకాహారులైన పంచ ద్రావిడులకే భోజనం కొరకు ప్రవేశం ఉండేది. కొన్ని సత్రాలలో భోజనంతో పాటు దక్షిణ కూడా ఇచ్చేవారు. ధనికులు కాశీలో ‘యజ్ఞోపవీతం’ పేరుతో బ్రాహ్మణులకు అన్నసంతర్పణ చేసేవారు, పుణ్యం వస్తుందని. ఈ యజ్ఞోపవీతంలో కూడా పంచద్రావిడులకే దక్షిణ యిచ్చి మరీ భోజనం పెట్టేవారు.

అమూల్యం కౌశేయవస్త్రం

మధురం బదరీఫలమ్!

అమితం మస్కరికులం

కాశీకావన్నకుత్రచిత్||

46

అమూల్యమ్ - కౌశేయ - వస్త్రమ్ - మధురమ్ - బదరీ - ఫలమ్!

అమితమ్ - మస్కరి - కులమ్ - కాశికావత్ + న - కుత్రచిత్||

కాశీపట్టణంలో కనబడే వెలలేని పట్టుబట్ట, రుచికరమైన రేగుపండు, లెక్కలేని సన్న్యాసుల గుంపు మరెక్కడా లేవు²⁷.

27. అ) బెనారస్ పట్టుచీరల నేత మిగతా ప్రాంతాలలోని పట్టుచీరల నేత కంటే విశిష్టంగా ఉంటుందట. చీర అంచులలో పట్టుపోగులతో పాటు వెండి, బంగారు పోగులను కలిపి నేయటం వారణాసి నేతకారుల ప్రత్యేకతట. చీరమీద చిన్నిచిన్న చుక్కల నుండి అరచేయంత ‘బుటా’ను పట్టుతోనూ, వెండి, బంగారు దారాల(సరిగె)తోను వచ్చేటట్టు నేయగలరట. వారణాసి నేత సంప్రదాయాలలో చిరకాల సహవాసం చేత ముస్లిం సంప్రదాయాలు కూడా కలవటం బెనారస్ పట్టుచీరల విశిష్టతకు కారణంగా చెబుతారు. వారణాసిలోనే కాక చుట్టుపక్కల

పట్టుబట్ట నేతలో ఉపయోగించే బంగారు, వెండి దారాలు (సరిగె) తయారు చేసే
కార్మికులు (1873)

బెనారస్ పట్టుచీర నేత కార్మికుడు (1873)

చాలా గ్రామాలలో నేతపని ఒక ముఖ్య జీవనాధారం. వారణాసికి సమీప గ్రామమైన 'మదనపుర' గ్రామంలోని మహమ్మదీయ నేతగాండ్రు నేసే నేత మిక్కిలి పనితనంతో ఉంటుందట. మదనపుర ఇప్పుడు కాశీలో ఒక భాగం. ప్రఖ్యాతవేదాంతి కబీర్ నేతపనివాడే. పట్టును శుభ్రపరిచే, రంగులద్దే పరిశ్రమలు గంగా కాలుష్యహేతువులు. అందుకే యిటీవల రసాయనిక రంగులు కాకుండా సహజసిద్ధమైన రంగుల వాడకాన్ని పెంచే ప్రయత్నం చేస్తున్నారు (చూడండి : Indian Handicrafts - Publication division, Government of India, 1972)

అ) కాశీ రేగుపండు మరీ చిన్నదిగా కాక, మరీ పెద్దదిగా కాక మధ్య పరిమాణంతో, చిన్నగింజతో, ఎక్కువ గుజ్జుతో ఉంటుంది. పచ్చిగా ఉన్నప్పుడు వగరుగా, పక్వదశకు వచ్చేటప్పుడు అమిత పుల్లగా, పండిన తరువాత బంగారు రంగుతో, మంచి రుచికరంగా ఉంటాయట. నగరం విస్తరించడం వలన కాశీ చుట్టుపక్కల అనేక పండ్లతోటలతో పాటు కాశీరేగు సాగుకూడా తగ్గి పోయిందట. ఇప్పుడు కాశీరేగు కాశీలో కంటే కొంచెం దూరంగా ఉన్న గంగ ఒడ్డు పల్లెలలో కొద్దోగాప్పో సాగు అవుతుందట. మన ప్రాంతాలలో కాశీరేగు అని ఒక రకం రేగుపళ్లు అమ్ముతారు కానీ, అవి నిజమైన కాశీరేగు కాదు.

ఇ) కాశీ గురించి హిందీలో ఒక లోకోక్తి ఉన్నదని బులుసు వేంకట రమణయ్యగారు 'కిన్నెర' మాసపత్రికలో (1954 ఆగస్ట్) రాశారు.

‘సాండ్, రాండ్, సీడీ, సన్యాసీ
ఉన్సీ బచోసే రహీ హై కాశీ’

ఆంబోతులని (సాండ్), వేశ్యలని (రాండ్), మెట్లను (సీడీ), సన్యాసులను తప్పించుకొని తిరిగే శక్తి ఉంటేనే కాశీలో నివసించు అని అర్థం. కాశీలో కనబడే సన్యాసులు అందరూ నిజమైన సన్యాసులు కారు. ఒక్క కాశీలోనే అనేముంది? ప్రపంచమంతా అంతేకదా! ఆధ్యాత్మిక భావంతోనో, విరక్తితోనో కాశీ చేరిన యాత్రికులను మాయమాటలు చెప్పి రొక్కం ఖర్చు చేయించి ‘సన్యాసి’ ని చేయడమే కాకుండా నిజంగానే సన్న్యాసం యిప్పించి శిష్యుణ్ణి చేసుకొని వాళ్లతో తమ పనులు చేయించుకుంటూ పబ్బం గడుపుకుంటారు. అందుకే వాళ్లతో ఎంతమాత్రమూ పరిచయం చేసుకోవద్దు అని ఆ లోకోక్తి హెచ్చరిస్తున్నది.

స్థాపితం దైవతం కించి
దాశ్రిత్య ధనమార్జయన్
స్వయం తీర్థ స్తారయతి
స పరా దేవపూజకః॥

47

స్థాపితమ్ - దైవతమ్ - కించిత్ + ఆశ్రిత్య - ధనమ్ - ఆర్జయన్
స్వయమ్ - తీర్థః - తారయతి - సః + పరాన్ - దేవపూజకః॥

ప్రతిష్ఠింపబడిన దేవతను ఆశ్రయించి కొలదిగా ధనం సంపాదిస్తూ ఆ పూజారి
తాను ఒడ్డున పడుతూ పరులను ఒడ్డుకు చేరుస్తున్నాడు²⁸.

28. కాశీలో యిదొక పెద్ద ఆర్జనమార్గం. ఏ పనీ దొరకకపోయినా
ఫర్వాలేదు, ఒక శివలింగాన్ని లేదా దేవతాప్రతిమని తానే స్థాపించి, ఆ
దేవతామాహాత్యం అంటూ ఒక పురాణకథ లాంటిదానిని కల్పించి,
తీర్థయాత్రికులకు బలవంతాన వినిపిస్తూ దక్షిణ రూపంగా ధనం సంపాదిస్తూ
పొట్టపోసుకునే వారెందరో కాశీలో ఉన్నారు. తాత యిలా తయారుచేసిన
మందిరం, మనవడి చేతికి వచ్చేనాటికి 'అది ఎన్నోతరాల క్రిందటి మందిరం'గా
కథ స్థిరపడిపోతుంది. భక్తిభావం ఉన్నవాడికి కాశీ అంతా శివాలయమే కాబట్టి
దేవతలు ప్రతిష్ఠించిన లింగానికి మొక్కినా, ఉదర పోషణార్థం నిలిపిన లింగానికి
మొక్కినా ఫలితంలో తేడా ఉండదు.

జంగమస్థావరాకారా
స్సమ్యగ్రాజిత దేవతాః
ధనం దదతి నిత్యం
సంశ్రితానాం తీర్థవాసినామ్॥

48

జంగమ - స్థావర + ఆకారాః + సమ్యక్ + రాజిత - దేవతాః
ధనమ్ + దదతి - నిత్యమ్ - సంశ్రితానామ్ + తీర్థవాసినామ్॥

కాశీపట్టణంలో కదిలేవీ, కదలనివీ అగు రూపాలు కలిగి చక్కగా ప్రకాశిస్తున్న
దేవతలు తమను ఆశ్రయించుకొని ఉన్న తీర్థవాసులకు²⁹ నిత్యం ధనాన్ని ఇస్తున్నారు.

సంశ్రితానాం తీర్థవాసినామ్ (చిత్రకారుడు : ఎమ్.ఎఫ్. హుస్సేన్)

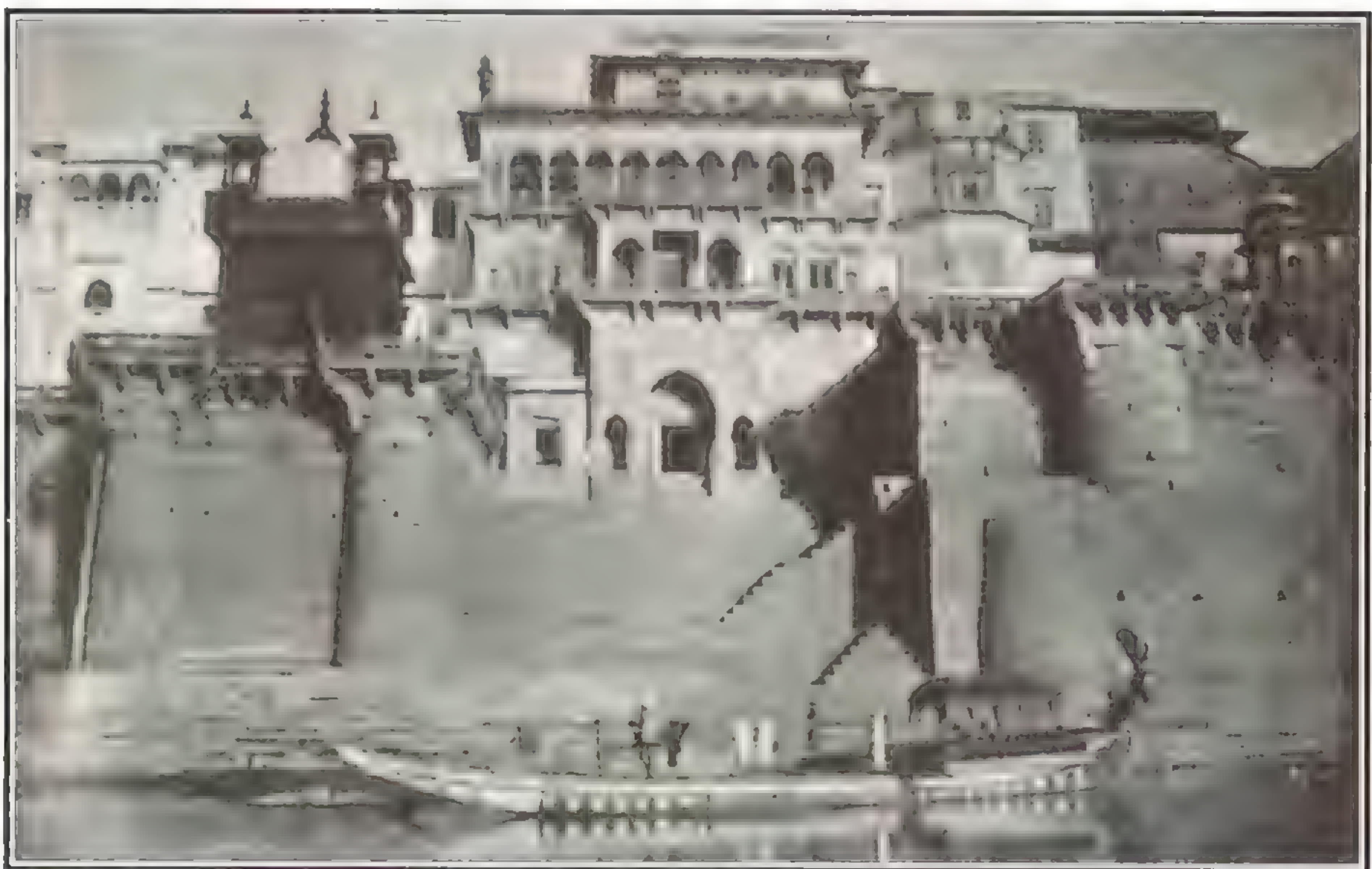
29. ఒక క్షేత్రంలో పుట్టి పెరిగి లేదా జీవనోపాధి కోసం వేరే ప్రాంతం నుండి ఒక క్షేత్రానికి వచ్చి స్థిరపడి, ఆ క్షేత్రానికి వచ్చే యాత్రికులకు (తీర్థప్రజ) మతసంబంధ కార్యకలాపాలలో తోడ్పడుతూ ఉండేవారు తీర్థవాసులు. ఏ కులంవారైనా తీర్థవాసులే, కానీ సాధారణంగా బ్రాహ్మణులనే తీర్థవాసులని సంబోధిస్తారు. 'చిన్ననాటి ముచ్చట్లు' లో కె.యన్. కేసరి "జగన్నాథమున ఒక ఉరియా మంగలి తీర్థవాసునింట దిగితిమి" అని రాశారు. పూర్వజగన్నాథంలో కులభేదాలు, అంటూసాంటు, మడీమైల వంటివాటికి పట్టింపు ఉండరాదు. అందుకే బ్రాహ్మణుడైన కేసరి, మంగలి యింట్లో విడిది దిగటం సంభవించింది. కేసరిగారి రాతను బట్టి పుణ్యక్షేత్రాలలో యాత్రికులకు తోడ్పడి జీవనం సాగించే ఏ కులస్థులైనా తీర్థవాసులే. కాశీలో చాలామంది తీర్థవాసులు వారి యిళ్లలోనో, ఏదైనా ఖాళీ జాగాలోనో దేవతావిగ్రహ ప్రతిష్ఠ చేసుకుని, వచ్చే యాత్రికులకు, ఆయా దేవతల మహిమల గురించి ఏవో కట్టుకథలు చెబుతూ సంపాదన చేస్తుంటారు. ఈ దేవతా విగ్రహాలు స్థిరంగా స్థాపించబడి ఉంటాయి; అటూ యిటూ తిప్పటానికి వీలైన లోహవిగ్రహాలూ అయిఉంటాయి. అందుకే దాసుగారు 'కదిలేవి, కదలనివీ అగు రూపాలు ఉన్న దేవతలు' అని చెప్పారు.

రామ్నగర్ కోట (వ్యాసకాశీలో కాశీరాజు కోట) ముఖద్వారం వద్ద, 2012లో

భాగీరథ్యా అవాక్తిరే వ్యాసకాశీ విరాజితే

కోట వెనుకభాగం, 1883లో

సహమానో మార్గకప్టమ్
 త్యజప్రాణసమమ్ ధనమ్।
 భక్తోఽటతి విదేశేఽస్య
 సుఖమ్ న హ్యహాలౌకికమ్॥

49

సహమానః + మార్గ - కప్టమ్ + త్యజన్ + ప్రాణసమమ్ - ధనమ్।
 భక్తః + అటతి - విదేశే + అస్య - సుఖమ్ - న - హి + అహాలౌకికమ్॥

ప్రాణసమానమైన ధనాన్ని వదిలి, మార్గకప్టాన్ని సహిస్తున్నవాడై విదేశమున
 సంచరిస్తున్న భక్తునికి ఇహలోకసుఖము లేదు సుమా!

భాగీరథ్యా అవాక్తిరే
 వ్యాసకాశీ విరాజతే।
 వారాణస్యా స్సుతేవాస్యాః
 ప్రభుర్దేవేంద్రవైభవః॥

50

భాగీరథ్యాః + అవాక్ - తీరే - వ్యాసకాశీ - విరాజతే।
 వారాణస్యాః + సుతా + ఇవ + అస్యాః + ప్రభుః + దేవ + ఇంద్రవైభవః॥

గంగానదికి దక్షిణపు ఒడ్డున కాశీపట్టణముయొక్క బిడ్డవలె వ్యాసకాశి
 ప్రకాశిస్తున్నది. ఆ నగరప్రభువు ఇంద్రసమాన వైభవం కలవాడు³⁰.

30. కాశీలో గంగానదికి ఆవలి ఒడ్డున ఉన్న మరొక చిన్నపట్టణం
 వ్యాసకాశి. రామ్ నగర్ అనికూడా అంటారు. కాశీరాజుకి యిది క్రీ.శ. 1775
 నుండి నివాస పట్టణం. వేల సంవత్సరాల నుండి కాశీ రకరకాల రాజుల
 పాలనలో ఉన్నది. బ్రాహ్మణకులానికి చెందిన ఇప్పటి రాజవంశం కూడా
 పురాతనమైనదే. 1910లో వారణాసికి బ్రిటిష్ వారు స్వదేశీ సంస్థానం హోదా
 యిచ్చారు. కాశీలోని విశ్వనాథ మందిరానికి, యింకా చాలా ఆలయాలకి
 కాశీరాజు ప్రధాన ధర్మకర్త. కాశీకి ఉన్న ఆధ్యాత్మిక వారసత్వం కారణంగా
 నాటి రాజులలో కాశీరాజుకి ప్రత్యేక స్థానం ఉంది. అందరూ 'కాశీ నరేశ్'
 అని గౌరవంగా సంబోధిస్తారు. 'పాటియాలా నరేశ్, జోధ్ పూర్ నరేశ్, దర్భంగా
 నరేశ్' అనరు. కేవలం కాశీరాజు మాత్రమే 'కాశీ నరేశ్'. కాళ్ళకు చెప్పులు
 కూడా లేకుండా దశాశ్వమేధ ఘట్టం నుండి విశ్వనాథ మందిరానికి
 నడుచుకుంటూ వెళ్లి కాశీరాజు విశ్వనాథ దర్శనం చేసుకోవటం యిప్పటికీ

నడుస్తున్న ఆనవాయితీ. లక్షలాదిగా వచ్చే యాత్రికుల వలన వసూలు అయ్యే సుంకాల ద్వారా కాశీరాజు గొప్పధనికుడు కూడా. ఇప్పటికీ రామ్ నగర్ కోట కాశీరాజు నివాసస్థానం. ముందుగా కోట కచ్చేరీలో అప్పాయింట్ మెంట్ పొందితే ఎవరైనా ఆయనను కలవవచ్చు. దాసుగారు కాశీని దర్శించేనాటికి ప్రభు నారాయణ్ సింగ్ కాశీనరేశుడు. బెనారస్ హిందూ విశ్వవిద్యాలయానికి భూమిని యిచ్చింది ఈయనే. ప్రస్తుతం ఉన్న రాజవంశీయుడు అనంతనారాయణ సింగ్. రామ్ నగర్ కోటలోని ఒక పురావస్తు ప్రదర్శనశాలలో రాజవంశీయుల చిత్రాలు, రాజవంశీయుల పురాతన వస్తుసామగ్రి ఉంది. రామ్ నగర్ కోటలో నుండి వ్యాసకాశీ ఆలయానికి వెళ్లాలి. ఈ ఆలయం ఏర్పడటానికి ఒక ప్రసిద్ధమైన కథ ఉంది. వేదాలను విభజించిన, పంచమ వేదాన్ని, పద్దెనిమిది పురాణాలను, భగవద్గీతను చెప్పిన వేదవ్యాసుని జితేంద్రియత్వాన్ని పరీక్షించదలచి శివుడు మూడురోజుల పాటు ఆయనకు భిక్ష దొరకకుండా చేశాడు. మూడవరోజున వ్యాసుడు కోపం పట్టలేక నట్టనడివీధిన భిక్షాపాత్ర పగులగొట్టి, కాశీని శపించబోయాడు. ఆదిమశక్తి పార్వతీదేవి పండుముత్తైదువ రూపంలో ప్రత్యక్షమై ప్రీతివచనాలతో కోపాన్ని, షడ్రసోపేత భోజనంతో ఆకలిని పోగొట్టింది. తనకు ప్రియాతిప్రియమైన కాశీని శపించబోయినందుకు శివుడు కోపించి కాశీని విడిచిపెట్టి పొమ్మని వ్యాసుణ్ణి ఆజ్ఞాపించాడు. శివాజ్ఞ మీరలేక, కాశీని విడవలేక

ఏనుగు అంబారీపైనుండి రామ్ లీలా ఉత్సవం తిలకిస్తున్న 'కాశీ నరేశ్' (1973)

నిశ్చేష్టుడైన వ్యాసుని అంబ ఆదరించి కాశీకి ఎదురుగా గంగకు ఆవలగట్టున ఉండటానికి అనుమతి నిచ్చింది. కాశీ గంగ ఒడ్డున ఉన్న తులసీ ఘాట్‌కు సరిగ్గా ఎదురుగా ఆవలి ఒడ్డున లింగరూపంలో వ్యాసుడు ఉండి కాశీనే చూస్తూ ఉంటాడు. శ్రీనాథుని 'కాశీఖండం' కావ్యంలో ఇదొక రసవద్దృష్టం. రామ్‌నగర్ కోటని, మ్యూజియంలో పురావస్తువులను చూస్తే దాసుగారి 'ఇంద్రసమాన వైభవం కలవాడు' అనే వర్ణన నిజమే అనిపిస్తుంది.

భయ సంభ్రమసంతోషై
స్తీర్వా గంగాం నవాజనాః।
కాశీయాత్రాం వ్యాస మీక్ష్య
సఫలీకృత్యాగతాః పునః॥

51

భయ - సంభ్రమ - సంతోషైః + తీర్త్వా - గంగామ్ + నవాః + జనాః।
కాశీయాత్రామ్ - వ్యాసమ్ + ఈక్ష్య - సఫలీకృత్య + ఆగతాః - పునః॥

క్రొత్తవారు భయాశ్చర్యసంతోషాలతో గంగానదిని దాటి వ్యాసుణ్ణి చూచి కాశీయాత్రను ఫలవంతం చేసుకొని తిరిగి వస్తున్నారు³¹.

31. కాశీలోని గవ్వలమ్మ గుడిని (గౌడిమాత, బేలుపుర, కాశీ), గంగని దాటి వ్యాసకాశి వెళ్లి వ్యాసుడిని చూసిరాకుండా కాశీయాత్ర ఫలవంతం కాదని

లింగరూపంలో వ్యాసుడు వెలసిన మందిరం (రామ్‌నగర్‌కోట, 2012)

నమ్మకం. గవ్వలమ్మ కాశీవిశ్వేశ్వరుని చెల్లెలు. ఆమె విపరీతమైన మదీ ఆచారంతో విసిగి పార్వతీదేవి కోపించి ఆమెని విశ్వేశ్వర మందిరానికి దూరంగా పంపింది. శివుడు కోపించి వ్యాసుణ్ణి కాశీని విడిచి పొమ్మన్నాడు. వాళ్లిద్దరూ 'యింక మమ్మల్ని పట్టించుకొనేదెవరు, చూసేదెవరు' అని విచారపడుతుంటే, 'మిమ్మల్ని దర్శించకుంటే కాశీయాత్ర ఫలవంతం కాదు' అని వరం యిచ్చి వాళ్లని ఆదిదంపతులు ఊరడించారు.

నిత్యవిశ్వేశ్వరోపేతా
నిత్యగంగా సమన్వితా
నిత్యోత్సవయుతా కాశీ
నిత్యానంద ప్రదాయినీ॥

52

నిత్య - విశ్వ + ఈశ్వర + ఉపేతా - నిత్య - గంగా - సమన్వితా
నిత్య - ఉత్సవ - యుతా - కాశీ - నిత్య + ఆనంద - ప్రదాయినీ॥

ఎల్లప్పుడూ విశ్వేశ్వరునితో, గంగానదితో, ఉత్సవములతో కూడి ఉండే కాశీ పట్టణం ఎల్లవేళల ఆనందమును ఇచ్చునదై వెలుగొందుచున్నది³².

32. కాశీ విశ్వేశ్వరుడు ముక్తి నిచ్చేవాడు. సర్వకల్మషహారిణి, ఆరోగ్య ప్రదాయినీ గంగానది. అనేక వందల దేవాలయాలలో ప్రతినిత్యం ఉత్సవాలతో, తరచూ వచ్చే పలురకాల పర్వదినాలతో ఎప్పుడూ పండగ వాతావరణమే కాశీలో. చివరికి గంగానదికి సంవత్సరంలో తొలిగా వరద వచ్చినరోజు, వరద తగ్గినరోజు కూడా ఉత్సవం చేస్తారు.

కాశీలో దసరా రోజులలో రామలీలా ఉత్సవంలో సీతారామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్న వేషధారులు, వెనుక హనుమంతుడు (1973)

శుక్లపక్షే ఫాల్గునేఽస్యాం
హోలీత్యుత్సవ ఏధతే
ఉత్కంఠితై స్సానురాగై
శ్రీకృష్ణో గీయతే జనైః॥

53

శుక్లపక్షే - ఫాల్గునే + అస్యామ్ - హోలీ + ఇతి + ఉత్సవః + ఏధతే
ఉత్కంఠితైః + స + అనురాగైః + శ్రీకృష్ణః + గీయతే - జనైః॥

కాశీపట్టణమున ఫాల్గున మాసంలో శుక్లపక్షమున 'హోలీ' అనే ఉత్సవం వర్ధిల్లుతుంది. ఉత్కంఠితులు, సానురాగులును అగు జనులచే శ్రీకృష్ణుడు గానం చేయబడతాడు.

నౌకాస్థితజనోత్సృష్ట
దీపికాళిర్విరాజతే
గంగాయాం తారకారాజిం
హసంతీవాంబరాశ్రితామ్॥

54

నౌకా - స్థిత - జన + ఉత్ + సృష్ట - దీపికా + ఆళిః + విరాజతే
గంగాయామ్ - తారకా - రాజిమ్ - హసంతీ + ఇవ-అంబర + ఆశ్రితామ్॥

గంగానదిలో పడవల మీదనున్న జనం విడిచిన దీపాలు, ఆకాశాన్ని ఆశ్రయించి ఉన్న నక్షత్రసమూహాన్ని హేళన చేస్తున్నవా అన్నట్లు ప్రకాశిస్తున్నవి.

సంచిత్యాఖిల వీధీషు
జ్వలయన్ భక్తితేంద్రనమ్
పౌర్ణమాస్యాం జనః కామ
దహనోత్సవ మాతనోత్॥

55

సంచిత్య + అఖిల - వీధీషు - జ్వలయన్ - భక్తిత + ఇంద్రనమ్
పౌర్ణమాస్యామ్ - జనః + కామ - దహన + ఉత్సవమ్ + ఆతనోత్॥

పౌర్ణమినాడు జనులు అన్ని వీధులయందు కట్టెలను పోగుచేసి మండిస్తూ కామదహన ఉత్సవాన్ని విస్తారంగా నిర్వహించారు³³.

33. ఫాల్గుణ మాసంలో వచ్చే హోలికా పూర్ణిమ (దక్షిణాదిలో కాముని పున్నమి) అంటారు. శివుడు త్రినేత్రాగ్నికి మన్మథుణ్ణి భస్మం చేసి, మళ్ళీ ఆయనే కనికరించి మన్మథుని భార్య రతీదేవికి మాత్రమే కనిపించేటట్లు అనుగ్రహించాడు ఈ రోజున. అందుకే కాముని పున్నమి అయ్యింది. మధుర మీనాక్షీదేవి తపస్సు చేసి సుందరేశ్వరస్వామిని ప్రసన్నం చేసుకొని పెళ్లి చేసుకున్నదీ ఈ రోజునే. అందుకని తమిళనాడువారికీ హోలీ పర్వదినం. క్షీరసాగర మథనంలో లక్ష్మీదేవి పుట్టింది ఫాల్గుణ పౌర్ణమినాడే. మనకంటే ఉత్తరాదివారికి యిది ప్రధానమైన పండుగ. హిరణ్యకశ్యపుని చెల్లెలి పేరు హోలిక. హరిభక్తిని మాన్పించడానికి హోలిక ప్రహ్లాదుణ్ణి మంటలలోకి విసిరేసింది. స్వామి మహిమ వలన ప్రహ్లాదుడిని అగ్ని ఏమీ చేయలేకపోయింది. హోలిక మాత్రం మంటలలో చిక్కుకుని కాలిపోయింది. ఆ సంఘటనను స్మరించుకుంటూ మనవైపు సంక్రాంతి రోజుల్లో వేసే భోగిమంటల లాగా ఉత్తరాదిలో పెద్దపెద్ద మంటలు వేస్తారు. ఇళ్లలోని పనికిరాని, పాడైపోయిన చెక్కసామగ్రిని ఆ మంటల్లో పడేసి ఇళ్లను శుభ్రపరచుకొంటారు. దక్షిణాదిలో మన్మథుడు కాలి బూడిదైన సంఘటనకు చిహ్నంగా మంటలు వేస్తారు కాబట్టి 'కామదహనం' అని పేరు. పేర్లు వేరయినా జరుపుకునే విధానం ఒకటే. ఆరోజు వసంతం (పసుపు, సున్నం కలిపిన నీళ్లు), రంగుల పొడులు (గులాం, కుంకుమ వంటివి) ఒకరిమీద ఒకరు సరదాగా చల్లుకోవటం ప్రధానం. దాసుగారు దక్షిణదేశీయులు కాబట్టి హోలికా రాక్షసి గురించి కాకుండా కామదహనం గురించి చెప్పారు.

గాయ స్వాస్తిమిథో నిందన్

కుంకుమం సంకిరన్జనః

కాశ్యాం చరతి రాకాయా

మానంద ఇవ మూర్తిమాన్॥

56

గాయన్ - హసన్ - మిథః + నిందన్ - కుంకుమమ్ - సంకిరన్ - జనః

కాశ్యామ్ - చరతి - రాకాయామ్ + ఆనందః + ఇవ - మూర్తిమాన్॥

కాశీపట్టణమున వెన్నెలలో జనులు పాడుతూ, నవ్వుతూ, ఒకరినొకరు చతురులాడుకొనుచు, కుంకుమను వెదజల్లుకొంటూ రూపుదాల్చిన ఆనందము వలె సంచరిస్తున్నారు.

హతాఽపి మ్లేచ్ఛకై రేషాఽఽఽ

గ్నేయ ప్రభుకృపాఽమృతాత్

వారాణసీ పునర్లబ్ధ

చేతనాఽద్య ప్రసుఖ్యతి॥

57

హతా + అపి-మ్లేచ్ఛకైః + ఏషా + ఆంగ్లేయ-ప్రభు-కృపా+అమృతాత్
వారాణసీ - పునః + లబ్ధ - చేతనా + అద్య - ప్రసుఖ్యతి॥

కాశీపట్టణము మ్లేచ్ఛులచేత అణగద్రొక్కుబడినదైననూ, నేడు ఆంగ్లేయ ప్రభువు
దయ అనే అమృతంచేత తిరిగి చేతనత్వాన్ని పొంది మిక్కిలి సుఖిస్తున్నది³⁴.

34. కాశీ పట్టణం భారతీయ ఆధ్యాత్మికతకే కాక లౌకికసంపదకు కూడా
ప్రసిద్ధి. అందుకే విమతస్తులు అనేకసార్లు ఈ పట్టణంపై దాడిచేసి ఆలయాలను
ధ్వంసం చేశారు. ప్రజలను దోచుకున్నారు. శత్రువులకు ప్రవేశించటానికి
సులభసాధ్యం కాకుండా, వారి గుర్రాలు ఉరవడిగా జొరబడకుండా ఉండేందుకే
కాశీవీధులు ఇరుకిరుగ్గా ఉంటాయని అంటారు. కాశీవిశ్వనాథ మందిరం
అనేకసార్లు ధ్వంసం అయ్యింది. అన్నిసార్లు తిరిగి నిర్మించబడింది. ఆ రకంగా
భారతీయ ధర్మానికి ఆ మందిరం చిహ్నంగా నిలబడింది. భారతీయ ధర్మం
కూడా అనేక తాకిళ్లకు గురయ్యింది. తాకిడి తగిలినప్పుడు తాత్కాలికంగా
దెబ్బతిన్నట్టు, యిక తిరిగి తలెత్తదేమో అనిపిస్తుంది. కొన్నేళ్లలోనే ఉజ్జీవితమై
మరింతగా తలెత్తి నిలబడుతుంది. ఈస్టిండియా కంపెనీ ప్రభుత్వం స్థిరపడ్డాకే
కాశీకి స్థిమితం చిక్కింది. పట్టణ నిర్మాణంలో ఒక క్రమబద్ధమైన స్థితి,
యాత్రికులకు రక్షణ వ్యవస్థ ఏర్పడింది. ప్రజలు ప్రశాంతతను అనుభవించడం
మొదలయ్యింది. 1910లో బ్రిటిష్ వారు కాశీకి స్వతంత్రరాజ్యం హోదా ఇచ్చారు.

బహువేషై ర్బహుమతై

ర్బహుభాషాభి రన్వితా

వారాణసీ కీర్తయతి

విశ్వేశం విశ్వరూపిణమ్॥

58

బహువేషైః + బహుమతైః + బహుభాషాభిః + అన్వితా
వారాణసీ - కీర్తయతి - విశ్వ + ఈశమ్ - విశ్వరూపిణమ్॥

బహువేషములు, బహుమతములు³⁵, బహుభాషలతో కూడిన కాశీ పట్టణము విశ్వరూపుడైన విశ్వేశ్వరుణ్ణి కీర్తిస్తున్నది.

35. శంకరాచార్యులు ఆమోదించిన శైవ, వైష్ణవ, శాక్తేయ, సౌర, గాణాపత్య, కాపాలిక మతములకే కాక జైన, బౌద్ధ, సిక్కు, పారశీక (జొరాస్ట్రీయన్) మతాలలో కాశీకి చాలా ప్రత్యేక స్థానం ఉంది. ముస్లింల దాడుల తరువాత మహమ్మదీయ మతంలోని పలు శాఖలవారు ఇక్కడ స్థిరపడ్డారు. క్రీ.శ.19వ శతాబ్దంలో క్రైస్తవ మిషనరీలు కాశీపై 'ప్రత్యేక దృష్టి' పెట్టిన కారణంగా అసంఖ్యాకంగా 'విశ్వాసులు' తయారయ్యారు. వైదికమైన (ఆధునిక నామం హిందూమతం)

కాశీ సమీపంలో (సారనాథ్) బుద్ధుడు తొలిసారిగా ధర్మాన్ని బోధించినచోట స్మారకంగా కట్టించిన ధమేక (ధర్మరాజిక) స్థూపంవద్ద రవికృష్ణ, బొమ్మిడాల శ్రీకృష్ణమూర్తిగారు (2012)

మాధ్యమిక మతం, యోగాచారం, త్రిదండి మతం, రామానుజ మతం, మధ్వాచార్య మతం, వల్లభాచార్య మతం, మహేశ్వర (మహేశ్వర కాదు) మతం, అభినవగుప్త మతం, పాశుపత మతం, హిరణ్యగర్భ మతం, రసేశ్వర వాదం, తార్కిక మతం, తంత్రసారం, సాంఖ్య మతం - ఇలాంటి అనేక రకాల వర్గాల వారికి కాశీ ఒక గమ్యం. జైన సాహిత్యంలో 'కాశీ' తరచూ వచ్చే పేరు. జైన తీర్థంకరులలో 11వ తీర్థంకరుడు శ్రేయాంశనాథుడు, 23వ తీర్థంకరుడు పార్శ్వనాథుడు కాశీలోనే జన్మించారు. బుద్ధుని జాతక కథలు "పూర్వం కాశీ నగరాన్ని బ్రహ్మదత్తుడు పరిపాలన చేస్తున్నప్పుడు..." అని మొదలవుతాయి. బుద్ధుడు తను కనుగొన్న సత్యాన్ని కాశీ సమీపంలోని సారనాథ్‌లోనే మొట్టమొదట ప్రబోధించాడు (ధర్మచక్ర ప్రవర్తనం). గురు రామానంద మతం (కబీరు గురువు), కబీరు పంథీ, స్వామి రవిదాస్ మార్గీయులకు కాశీ ప్రధాన కేంద్రం.

భాషేతే హృదయోన్నత్యం

వారణాసీ నివాసినామ్

బిందుమాధవదేవస్య

స్తంభా వంబర చుంబినౌ॥

59

భాషేతే - హృదయం + ఔన్నత్యమ్ + వారాణసీ నివాసినామ్

బిందుమాధవ దేవస్య - స్తంభౌ - అంబర - చుంబినౌ॥

కాశీపుర ప్రజల హృదయోన్నత్యమును ఆకాశాన్ని అంటే బిందుమాధవ దేవుని స్తంభాలు చెబుతున్నాయి³⁶.

36. కాశీలోని బిందుమాధవుడు, ప్రయాగలోని వేణీమాధవుడు, పిఠాపురంలోని కుంతీమాధవుడు, రామేశ్వరంలోని సేతుమాధవుడు, త్రివేంద్రం లోని సుందరమాధవుడు (విశాఖపట్టణం జిల్లా పద్మనాభంలోని సుందర మాధవుడు అని పాఠాంతరం ఉంది) - వీరు పంచమాధవులుగా ప్రసిద్ధులు.

కాశీ విష్ణుకాశి, శివకాశి అని రెండు విభాగాలు. మణికర్ణిక ఘాట్ నుండి ఆదికేశవ ఘాట్ వరకు విష్ణుకాశి. మణికర్ణిక ఘాట్ నుండి అస్సీ ఘాట్ వరకు శివకాశి. ఒక కథ ప్రకారం కాశీ మొదట విష్ణువుదే. శివుడి కోరిక మీద కాశీని విష్ణువు శివుడికి ధారపోశాడు. కాశీని స్వీకరించాక మళ్లీ అందులో

బిందుమాధవ ఆలయస్థానంలో ఔరంగజేబు
కట్టించిన అలంగీర్ మసీదు.
పొడుగ్గా కనపడుతున్న రెండు
పూర్వపు బిందుమాధవ ఆలయానివి.

సగభాగాన్ని విష్ణువుకే యిచ్చేశాడు శివుడు. అందుకే విష్ణుకాశీ, శివకాశీ
ఏర్పడ్డాయి. విష్ణుకాశీకి అధిపతి బిందుమాధవుడు. పంచగంగా ఘాట్ వద్ద

బిందుమాధవుడు

గంగ ఒడ్డునే బిందుమాధవ ఆలయం
ఒక చిన్న యిల్లులాగా దర్శనం
యిస్తుంది. పురాతన ఆలయాన్ని
ఔరంగజేబు క్రీ.శ. 1670 ప్రాంతాలలో
పడగొట్టి, అదే స్థానంలో 'అలంగీర్
మసీదు' ని కట్టించాడు. క్రీ.శ. 1672లో
చత్రవతి శివాజీ బిందుమాధవ
ఆలయాన్ని మరలా నిర్మింపజేశాడు.
ఇప్పటి ఆలయాన్ని 19వ శతాబ్దంలో
'భావనరావు' అనే మరాఠీ సర్దారు
కట్టించాడు. దాసుగారు చెబుతున్న
బిందుమాధవదేవుని స్తంభాలు
బిందుమాధవ ఆలయంలో కాకుండా
ఔరంగజేబు కట్టించిన అలంగీర్ మసీదు
లో అంతర్భాగంగా ఉన్నాయి. ఐనప్పటికీ
వాటిని బిందుమాధవ ఆలయ స్తంభాలు
గానే ప్రజలు పరిగణిస్తుంటారు.

షట్శాస్త్రపారగాః కాశీ

పండితా సార్వలౌకికాః

దేవభాషా జన్మభూమి

వారణాసీ, న సంశయః॥

60

షట్ + శాస్త్ర + పారగాః + కాశీ - పండితాః + సార్వలౌకికాః

దేవ - భాషా - జన్మ - భూమిః + వారణాసీ - న - సంశయః॥

కాశీపండితులు ఆరు శాస్త్రములను³⁷ తుదముట్ట అభ్యసించినవారు, సార్వలౌకిక విషయములను ఎరిగినవారు. కాశీ సంస్కృతభాషకు పుట్టినిల్లు. అనుమానమే లేదు.

37. ఆరు శాస్త్రములు ఇవి అని నాలుగు రకాల విభాగాలున్నాయి (సంకేత పదకోశము, రవ్వా శ్రీహరి, పతంజలి పబ్లికేషన్స్, హైదరాబాద్, 2002). 'సర్వ లౌకిక విషయములను ఎరిగినవారు' అని దాసుగారు చెబుతుండటంవలన ఆ ఆరు శాస్త్రాలు తర్కము, వ్యాకరణము, అలంకారము, మీమాంస, ధర్మశాస్త్రము, నీతిశాస్త్రము అయి వుంటాయని భావిస్తున్నాను. ఇందులో అలంకారము, మీమాంస కాకుండా మిగతా నాలుగు శాస్త్రాలకు లౌకిక విషయాలతో ఎక్కువ అనుబంధం. ఉత్తరభారతం మహమ్మదీయ ప్రభావానికి గురైన తరువాత ఆ ప్రాంతంలో వేదాధ్యయనం తగ్గి, శాస్త్రాధ్యయనం పెరిగింది. మనవైపునుండి కాశీలో చదువుకుందామని వెళ్లినవారంతా వ్యాకరణమో, తర్కమో నేర్చుకుందామని పోయినవారే. వేదాధ్యయనం దక్షిణాదిలో, అందునా ఆంధ్ర దేశంలోని కోనసీమలో ఉన్నంత కట్టుగా మరెక్కడా ఉండదని ప్రతీతి.

శిష్టాచార మవాలమ్బ్య

చాతుర్వర్ణ్యం ప్రవర్తతే

మర్యాదారహితః కోఽపి

కాశికాయాం న దృశ్యతే॥

61

శిష్ట + ఆచారమ్ + అవ + ఆలమ్బ్య - చాతుర్వర్ణ్యమ్ - ప్రవర్తతే

మర్యాదా - రహితః + కః + అపి - కాశికాయామ్ - న - దృశ్యతే॥

కాశీపట్టణమున నాల్గు వర్ణాలవారు సదాచారాన్ని ఊతగొని నడుచుకుంటారు. ఇటు మర్యాదారహితుడు ఒక్కడూ కనిపించడు.

పురీణాం భారతే వర్షే
ప్రాచీనేయ మనుత్తమా
ధనినా మపి రిక్తానాం
కాశ్యేవ సుఖకారిణీ॥

62

పురీణామ్ + భారతే - వర్షే - ప్రాచీనా + ఇయమ్ + అనుత్తమా
ధనినామ్ + అపి - రిక్తానామ్ + కాశీ + ఏవ - సుఖ - కారిణీ॥

భారతవర్షంలోని³⁸ అన్ని పురముల కెల్లా కాశీపురం సాటిలేని ఉత్తమ పట్టణం. ఇక్కడ ధనికుడు, పేదవాడుకూడా సుఖాన్ని పొందగలుగుతాడు.

38. శుభాశుభ కార్యాలలో చెప్పే సంకల్పంలో “జంబూ ద్వీపే, భరతవర్షే, భరతఖండే, మేరోః దక్షిణ దిగ్భాగే శ్రీశైలస్య ఈశాన్య ప్రదేశే, కృష్ణా గోదావరోర్మధ్యే” (ప్రాంతాన్ని బట్టి యిది కొంత మారవచ్చు. దక్షిణ భారతదేశం మొత్తం సంకల్పంలో ‘జంబూ ద్వీపే’ నుండి ‘మేరోః దక్షిణ దిగ్భాగే’ వరకు సమానంగా చెబుతారు) అని మన చిరునామా చెబుతారు. ఈ భూమండలం తొమ్మిది ద్వీపాలలో జంబూ ద్వీపం (నేటి ఆసియా ఖండం) ఒకటి. జమ్మూకాశ్మీర్ లోని ‘జమ్మూ’ జంబూ పదం యొక్క అవశేషమట. జంబూ ద్వీపంలో ఇలావుతం, భద్రాశ్వం, కేతుమాల, హరి, కింపురుష, రమ్యక, హిరణ్మయ, కురు, భరతవర్షాలు ఉన్నాయి. భరతవర్షం ఇంద్ర, కేతుమంత, తామ్రవర్ణ, గభస్తిమంత, నాగ, సౌమ్య, గాంధర్వ, వరుణ, కుమారికా ద్వీపాలుగా విభక్తమై ఉంది. కుమారికా ద్వీపమే భరత ఖండం. మార్కండేయ పురాణం ప్రకారం స్వాయంభువ మనువు మనుమడు అగ్నిద్రుడు జంబూద్వీప పాలకుడు. ఇతని మనుమడైన భరతుడు హిమాలయానికి దక్షిణంగా ఉన్న భూభాగానికి (అంటే నేటి భారతదేశం) అధిపతి. భరతుని పాలన అత్యుత్తమం కనుక అతను పాలించిన భూభాగానికి భరతఖండం, భరతవర్షం అని పేరు వచ్చింది. శకుంతల, దుష్యంతుల కుమారుడు భరతుని పేరుమీదుగా భారతదేశం అనే పేరు వచ్చిందనే కథ మధ్యంతరంగా వచ్చి చేరింది. నేటి ఆప్టనిస్టాన్ (గాంధార దేశం), పాకిస్థాన్, బంగ్లాదేశ్, నేపాల్ (నేపాళ దేశం), బర్మా (సువర్ణ భూమి), భూటాన్, టిబెట్ (త్రివిష్టపం), కాంబోడియా (కాంభోజ దేశం), జావా (యవ ద్వీపం), సుమత్ర (సుమిత్ర ద్వీపం), బాలి (బలి ద్వీపం), థాయ్‌లాండ్ (శ్యామ భూమి), శ్రీలంక (సింహళ దేశం) లతో కలసి ఉన్న భారతదేశం నాటి

భరతవర్షం. భరతఖండం అంటే పాకిస్థాన్, బంగ్లాదేశ్, బర్మా, నేపాల్, శ్రీలంకతో కలసి ఉన్న భారతదేశం. (ఇంకా వివరాలకు : ప్రాచీనాంధ్ర చారిత్రక భూగోళము, కుందూరి ఈశ్వరదత్తు, ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి, 1979)

సాందీపేనాష్టాధ్యగీత్ర
కృష్ణోఽపి భగవాన్స్వయమ్।
కాశికావిద్యన్మహత్త్వం
కింవక్తవ్య మితః పరమ్॥

63

సాందీపేన - అధ్యగీష్ట + అత్ర - కృష్ణః + అపి - భగవాన్ - స్వయమ్।
కాశికా - విద్యత్ - మహత్త్వమ్ - కిమ్ - వక్తవ్యమ్ - ఇతః - పరమ్॥

ఇట భగవంతుడైన శ్రీకృష్ణుడు సైతం స్వయంగా సాందీపుని వద్ద విద్యను అభ్యసించాడు. ఇంతకు మించి కాశీపట్టణపు విద్య యొక్క గొప్పతనాన్ని గురించి చెప్పేదేముంది?

సాయం సౌధగవాక్షేషా
పవిష్టా వారయోషితః।
ఆకర్షంతి విటా న్వీక్షా
జాలైః కాశ్యాం ఝషానివ॥

64

సాయం - సౌధ - గవాక్షేష + ఉపవిష్టాః + వారయోషితః।
ఆకర్షంతి - విటాన్ + వీక్షాజాలైః - కాశ్యామ్ - ఝషాన్ - ఇవ॥

కాశీపట్టణమున సాయంత్రంవేళ మేడల కిటికీల వద్ద కూర్చున్న వేశ్యలు తమ చూపులనే వలలతో విటులను చేపలనువలె ఆకర్షిస్తారు³⁹.

39. కాశీపట్టణం ఎన్నో వింతలూ విశేషాలకు నెలవు అయినట్లే ఆటాపాటా నేర్చిన వేశ్యలకు కూడా ప్రసిద్ధి. ఒక్క కాశీ అనేమిటి, ప్రసిద్ధ తీర్థయాత్రా స్థలాలు, క్షేత్రాలలో వేశ్యావాటిక ఉండటం కూడా మన సంస్కృతిలో ఒక భాగం అయిపోయింది. పెద్దపెద్ద దేవస్థానాల సేవలో పదుల కొద్దీ, వందల కొద్దీ దేవదాసీలు ఉండటం ఈ పరిస్థితికి దారితీసిందేమో! కాశీలోని 'దాల్ మండి' అనే ప్రాంతం ఆటాపాటా నేర్చిన కళావంతులకు ప్రసిద్ధి. ప్రస్తుతం

నాట్యకళాకారులైన బెనారస్ కళావంతులు (1880)

దాల్‌మండి వస్త్రవ్యాపారానికి ప్రసిద్ధి. మన ఆంధ్రదేశంలో విజయనగరం (విశాఖపట్నం సమీపంలోని) సంస్థానానికి, కాశీకి అవినాభావ సంబంధం. కాశీ నుండి కళావంతులైన ఎందరో వేశ్యలు తమ విద్యను ప్రదర్శించటానికి విజయనగరానికి వచ్చేవారు లేదా తీసుకురాబడేవారు. అలాంటివారిలో 'మిస్ దులారీ' అనే ఆవిడ పాడిన పాట ఘంటసాల షావుకారు సినిమాకోసం కట్టిన 'సరసుల కిది మేరా' అనే పాట లోని వాద్యగోష్టికి ఆధారం (దీనిని సెన్నార్ వారు కత్తిరించారట) అని వివేకె రంగారావు వారి 'ఆలాపన' శీర్షికలో రాశారు.

"తాంబూలపు అంగళ్లపై మిద్దెలలో కాశ్మీరము, ఢిల్లీ, కనోజు, మహారాష్ట్రము, గుజరాతి, బంగాళ, దక్షిణము మొదలగు దేశపువారస్త్రీలు దేవలోకపు గణికల వలె సోపాలపై గూర్చుండి పాటలు పాడుచు, వాద్యములను వాయింతుచు, ఉక్కాలను పట్టుచు, సంగీతము పాడుచు బాటసారుల మనస్సును భేదించు చున్నారు." (కాశీయాత్రా ప్రకాశికా, ఓ.వై. దొరసామయ్య, 1927, పుట. 49). పైన ప్రస్తావించిన తాంబూలపు అంగళ్లు దాల్‌మండీ ప్రాంతం లోనివి. తీగనుండి తుంచిన తమలపాకులను రెండు సంవత్సరాలు ఎండిపోకుండా నిలవవుంచే ఇక్కడి తాంబూలపు అంగళ్ళవారికి పద్ధతులు తెలుసట.

"Many of the singers of *Dal Mandi* were highly skilled performers and the word *Tawaif* (Courtesan) does not do them justice. They were regarded as repositories of etiquette and musical talent, and youngmen of raees families of often sent to them to learn both music and etiquette - *Tehzeeb. Dal Mandi* singers played a prominent role in the musical tradition of Benaras. They held court in their homes and sang in *Mehfils*. The best among them were rich, popular and powerful." (*Bismilla Khan The Maestro from Benaras, Juhi Sinha, Niyogi Books, New Delhi - 2011*)

గానకళావిశారదలైన బెనారస్ కళావంతులు (1905)

దదతోఽన్నం పాఠయన్తి

విద్యాం విద్యార్థినస్సదా

పరోపకారపారీణాః

కేఽపి కాశీనివాసినః॥

65

దదతః + అన్నమ్ + పాఠయన్తి - విద్యామ్ - విద్యార్థినః + సదా

పర + ఉపకారపారీణాః + కే + అపి - కాశీ - నివాసినః॥

పరోపకారపరాయణులైన కొందరు కాశీపురనివాసులు ఎల్లప్పుడూ అన్నం పెడుతూ విద్యార్థులకు విద్య గరువుతున్నారు⁴⁰.

40. కాశీ పట్టణం మొదటినుండీ విద్యాకేంద్రం. మహాపండితులు అనేకమంది తమ గృహాలలో పాఠం చెబుతుండేవారు. వైదికవిద్యలు, శాస్త్ర విద్యలు నేర్చే చాలా విద్యాలయాలు ఉండేవి. ఇక్కడ చదువుకోవటానికి నాటి అఖండభారత్ నుండి ఎంతోమంది విద్యార్థుల కోసం కాశీ వస్తుండేవారు. 'కాశీలో నేర్చుకొని వచ్చాను' అన్నవాణ్ణి ఆకాశం నుండి ఊడిపడి వచ్చినవాణ్ణి చూసినంత సంభ్రమంగా చూసేవాళ్లు. ఆంధ్రదేశం నుండి చదువుకోవటానికి కాశీ వెళ్లినవారు, చదువు పూర్తయినా అక్కడే స్థిరపడినవారు లెక్కలేనంతమంది ఉన్నారు. ఇంతమంది విద్యార్థులు కాశీ చేరుతుంటే వాళ్లకి భోజనం ఎలా? ధనికులైన మహాపండితులు, రాజాశ్రయం ఉన్నవారు విద్యార్థులకు యింట్లోనే భోజనం పెడుతుండేవారు. విద్యార్థుల కోసమే చాలామంది రాజులు, జమీందారులు, ధనికులు సత్రాలు పెట్టి విద్యార్థులను పోషించేవారు. తూర్పుగోదావరి జిల్లాలోని అన్నదేవరపేట - ప్రక్కిలంక ఎస్టేట్ జమీందారు పైడా కనకయ్యగారి మనుమడు పైడా వెంకన్న కాశీలో కేదార్‌ఘాట్ సమీపంలో 'చింతామణి గణపతి' మందిరం ఉన్న వీధిలోనే తెలుగు విద్యార్థులకు ఆధారంగా ఒక సత్రం ఏర్పరచారు. ఈ రెండు మార్గాలు కాక 'మాధూకరం' పద్ధతి ఉంది. జోలేపట్టి నాలుగిళ్ల వద్ద ఆహారపదార్థాలు యాచించి తెచ్చుకునే పద్ధతికి మర్యాదకరనామం మాధూకరం. ఈ పద్ధతి కాశీలో ఉన్నట్లు ఎవరూ చెప్పలేదు. దాసుగారు ఈ శ్లోకంలో చెప్పింది, 'ఇంట్లోనే తిండిపెడుతూ, చదువు చెప్పే గురువులను గురించి' అనుకుంటున్నాను. శాస్త్రపండితులు కాశీలో వేయిమంది వరకూ ఉంటారని ఏనుగుల వీరాస్వామయ్య 'కాశీయాత్ర చరిత్ర' లో రాశారు.

వ్యాసకాశీ మహారాజ
సభాయాం వారసుందరీ!
గాయంతీ మధురం, నృత్యే
నాహర్షీ జ్ఞనమానసమ్॥

66

వ్యాస - కాశీ - మహారాజ - సభాయామ్ - వారసుందరీ!
గాయంతీ - మధురమ్ - నృత్యేన + అహర్షీత్ + జన - మానసమ్॥

వ్యాసకాశీ మహారాజు సభలో వేశ్య మధురంగా పాడుతూ నృత్యంతో జనుల
మనసును దోచుకున్నది.

కర్పూరనీరాజనేన
సేవమానా మహేశ్వరమ్!
ఘుణ్ఘుణ్ మానోఽనదన్ కేఽపి
సాయాహ్ని భృగువాసరే॥

67

కర్పూర - నీరాజనేన - సేవమానాః + మహా + ఈశ్వరమ్!
ఘుణ్ఘుణ్ మానః + అనదన్-కే + అపి - సాయ + అహ్ని - భృగువాసరే॥

శుక్రవారంనాడు
సాయంత్రవేళ కర్పూర
నీరాజనంతో కొందరు
మహేశ్వరుణ్ణి సేవిస్తూ
ఘుణ్ ఘుణ్ అని
శబ్దాలు చేశారు.

సద్యఏవ మహీదేవ

లక్షం భోజయితుం యది

వాంఛేత్సమస్తవస్తూని

వారాణస్యాం సమాప్పుయాత్॥

68

సద్యః + ఏవ - మహీ - దేవ - లక్షమ్ + భోజయితుమ్ + యది

వాంఛేత్ + సమస్త - వస్తూని - వారాణస్యామ్ + సమాప్పుయాత్॥

లక్షమంది బ్రాహ్మణులకు భోజనం పెట్టదలచుకుంటే అప్పటికప్పుడు కావల్సిన వస్తువులన్నిటిని కాశీపురిలో పొందవచ్చు.

కాలసూత్రం కరే బద్ధ్వా

కేకిపింఛేన తాడయన్

స్వస్తిబ్రూతే యాత్రికాయ

కోఽపి భైరవమందిరే॥

69

కాలసూత్రమ్ + కరే - బద్ధ్వా - కేకిపింఛేన - తాడయన్

స్వస్తి - బ్రూతే - యాత్రికాయ - కః + అపి - భైరవ - మందిరే॥

కాలభైరవుడు

కాలభైరవ ఆలయంలో ఒకానొకడు కాలసూత్రాన్ని చేతపట్టి నెమలి పింఛంతో యాత్రికుణ్ణి కొడుతూ 'శుభమగుగాక' అని పలుకుతున్నాడు⁴¹.

41. విశ్వేశ్వరుడు చేసే తారకమంత్రో పదేశం ద్వారా జీవుడు ముక్తిని పొందాలంటే ముందు కాలభైరవదండనతో పాపానుభవాన్ని అంతా వదల్చుకోవాలి. దానికి సూచనే కాలభైరవాలయ అర్చకుడు నెమలిపింఛంతో, కాలభైరవ దర్శనానికి వచ్చిన యాత్రికులను తలమీదో, వీపుమీదో కొట్టటం. మనం చేసిన పాపాలకు కాలభైరవదండన పొంది, పాప విముక్తులమైనట్లు భావించటం నెమలి

పింఛంతో కొట్టడం యొక్క అంతరార్థం. కాలభైరవుడు కాశీనగర రక్షణాధికారి. నేటి సిటీ పోలీస్ కమిషనర్‌లాంటివాడు. కాలభైరవాలయం విశ్వేశ్వర్ గంజ్ అనే ప్రాంతంలో విశ్వనాథ మందిరానికి రెండు కిలోమీటర్ల దూరంలో ఉంది.

లంబోదరో గజముఖో

ద్వార్థో దుంధిస్త్రీయంబకః

ఆత్మీయ పితరౌద్రఘ్

మాజ్ఞాపయతి యాత్రికాన్॥

70

లంబ + ఉదరః + గజముఖః + ద్వార్థస్థః + దుంధిః + త్రియంబకః
ఆత్మీయ - పితౌ - ద్రఘమ్ + ఆజ్ఞాపయతి - యాత్రికాన్॥

లంబోదరుడు, గజముఖుడు, త్రయంబకుడు, ద్వారమున నున్నవాడును అయిన దుంధి గణపతి తన తల్లిదండ్రులను చూచుటకు యాత్రికులను ఆజ్ఞాపించుచున్నాడు⁴².

(త్రి+అంబకః = త్ర్యంబకః కావాలి. కానీ త్రియంబకః అని దాసుగారు ప్రయోగించారు. కాళిదాసు కుమారసంభవంలో ఈ పదాన్ని ఇలాగే ప్రయోగించాడు. మల్లినాథుడు “కొందరు సాహసికులు ‘త్రిలోచనమ్’ అని దిద్దారు. పాదపూరణార్థమైన ఛాందస ప్రయోగమిది. మహాకవి ప్రయోగం కనుక అంగీకరింపబడినది” అని పేర్కొన్నారు. మహాకవులకు రచనావేగంలో ఇటువంటివి ఎక్కడో ఒకటిఅలా దొర్లుతాయని, వాటిని ‘సంపాతాయాపాతం’ అంటారని మా గురువుగారు ‘తర్కాచార్య’ చల్లా చంద్రమౌళిశాస్త్రిగారు సెలవిచ్చారు.)

దుంధి వినాయకుడు

42. సాధారణంగా గణపతి తొండం కుడి వైపు తిరిగి ఉంటుంది. కంఠంపై చంద్రరేఖ కలిగి ఉండి, తొండం ఎడమవైపు తిరిగి ఉంటే ‘దుంధి గణపతి’ అంటారట. విశ్వనాథ ఆలయానికి వెళ్లే మార్గంలోనే దుంధి గణపతి ఆలయం ఉన్నది. ఈ గణపతి పంచక్రోశ పరిమితి గల వారణాసీ పట్టణాన్ని కాపాడుతూ ఉండే రక్షణ అధికారులలో ఒకడు. కాశీయాత్రలో కలిగే విఘ్నాలు దుంధి గణపతి అనుగ్రహంతో తొలగిపోతాయి.

విరాజతే సౌధమధ్యే

సూర్యంపశ్యో మహాజనః

వల్మీకాంతర్వర్తినీవ

పాండురాజ పిపీలికా॥

71

విరాజతే - సౌధమధ్యే + అసూర్యంపశ్యః + మహాజనః

వల్మీక + అంతర్ + వర్తినీ + ఇవ - పాండు - రాజ - పిపీలికా॥

పుట్టలోపలే ఉండే తెల్లటి రాజచీమల (పాండురాజ పిపీలిక) వలె, ఎండ కన్నెరుగక కాశీ పట్టణంలోని సౌధాల లోపల కులీన కుటుంబాల స్త్రీలు ప్రకాశిస్తున్నారు.

యత్ర యత్ర యదాకాంక్షే

తత్రతత్ర తదాఘ్నయాత్

సదాకల్పలతాయంతే

కాశ్యా మఖిలవీధయః॥

72

యత్ర యత్ర - యత్ + ఆకాంక్షేత్ - తత్ర తత్ర - తత్ + ఆఘ్నయాత్

సదా - కల్ప - లతాయంతే - కాశ్యామ్ - అఖిల - వీధయః॥

కాశీపట్టణమున వీధులన్నీ కల్పలతల వంటివి. ఎక్కడికక్కడ ఏది కావాలను కుంటే అప్పటికప్పుడు అది దొరుకుతుంది.

దేహి మే కిమపి ద్రవ్యం

నాదత్త ముపతిష్ఠతి

ఇతి బ్రువంతీవ కాచాం

శ్చినుతే కాఽపి దేవతా॥

73

దేహి - మే - కిమ్ + అపి - ద్రవ్యమ్ - న + అదత్తమ్ + ఉపతిష్ఠతి

ఇతి - బ్రువంతీ + ఇవ - కాచాన్ + చినుతే - కా + అపి - దేవతా॥

“నాకేదయినా వస్తువు ఇవ్వు, దానం చేయకుంటే సంపద స్థిరంగా ఉండదు” అని చెబుతున్నట్లుగా ఒకానొక దేవత గాఢముక్కులను ఏరుకుంటున్నది.

దండపాణిభయం నాస్తి
మదంతిక నివాసినామ్।
ఇతి బ్రువన్నివాత్రాస్తే
దండపాణి స్సదాశివః॥

74

దండపాణి - భయమ్ + నాస్తి - మత్ + అంతిక - నివాసినామ్।
ఇతి - బ్రువన్ + ఇవ + అత్ర + ఆస్తే - దండపాణిః - సదాశివః॥

“నా చెంతనుండువారికి యమభయం ఉండదు” అని చెప్పుచున్నట్లుగా ఇట దండపాణియైన శివుడు ఉన్నాడు⁴³.

43. ఈ శ్లోకంలో మొదటి పాదంలోని దండపాణి - చేతిలో యమదండం పట్టుకున్న యముడు. నాల్గవ పాదంలోని దండపాణి యముణ్ణి పారద్రోలే దండం పట్టుకున్న శివస్వరూపుడు. యక్షరాజ కుమారుడొకడు కఠోర తపస్సు చేసి దండపాణి పదవిని పొందాడు. కాశీలో ప్రాచీన దండపాణి ఆలయం విశ్వనాథ మందిరానికి సమీపంలోని ‘దుంఠిరాజ గల్లీ’ అనే వీధిలో ఉంది. దర్శనవేళలు కాని సమయంలో వెళ్లినా తలుపులకు ఉన్న విశాలమైన రంధ్రాల ద్వారా దండపాణిని దర్శనం చేసుకోవచ్చు. కాశీలో మరణించబోతున్న జీవిని దండపాణి శివుడు విశ్వేశ్వర మహాదేవుని ఒడిలోకి చేర్చి; భస్మధారణ, రుద్రాక్షధారణ స్వయంగా ఆ జీవికి చేస్తాడు. అప్పుడు విశ్వనాథుడు ఆ జీవి కుడిచేవిలో తారకమంత్రాన్ని ఉపదేశించి మోక్షార్హుణ్ణి చేస్తాడు. ఇలా కాశీవిశ్వేశ్వరుడు తారకమంత్రోపదేశం చేస్తున్న దృశ్యాన్ని శ్రీరామకృష్ణ పరమహంస మణిక్రణ్ణికా ఘట్టంలో చూశారట.

విలోకతే యో మాం భక్త్యా
సోఽజ్ఞానతిమిరం తరేత్।
ఇతీవ తన్మహాదేవీ
భాషతే వివృతాననా॥

75

విలోకతే - యః + మామ్ - భక్త్యా - సః + అజ్ఞాన - తిమిరమ్ + తరేత్।
ఇతి + ఇవ - తత్ + మహాదేవీ - భాషతే - వివృత + ఆననా॥

“నన్ను భక్తిభావంతో కొలుచువాడు అజ్ఞానాంధకారాన్ని తరించగలడు” అని వికసించిన మోముగల ఆ మహాదేవి చెబుతున్నట్లుగా ఉన్నది.

దధామ్యహం వారణాసీ

మనంత ఇవ మేదినీమ్

ఇతి బ్రువంతీవ 'కాశీ'

నామ్నాఽఽస్తే కాఽపి దేవతా॥

76

దధామి + అహమ్ - వారణాసీమ్ + అనంతః + ఇవ - మేదినీమ్

ఇతి - బ్రువంతీ + ఇవ - కాశీనామ్నా + ఆస్తే - కా + అపి - దేవతా॥

“అదిశేషుడు భూమిని వలె నేను వారణాసి నగరాన్ని భరిస్తున్నాను” అని చెబుతున్నట్లుగా 'కాశీ' అనే పేరుతో ఒకానొక దేవత⁴⁴ విలసిల్లుచున్నది.

44. కాశీ నగరానికి ఒక అధిష్ఠాన దేవత ఉన్నది. ఆ దేవత పేరు కాశీదేవి. వారణాసీ దేవి అని కూడా అంటారు. సమస్త భూమండలం అంతా ప్రళయకాలంలో నీట మునిగినా కాశీపురం మునిగిపోకుండా ఆ దేవత సంరక్షిస్తుందట. గంగానది ఒడ్డున త్రిలోచన ఘాట్ వద్ద ఉన్న త్రిలోచన మందిరంలోనే వారణాసీదేవికి చిన్న మందిరం ఉంది. దుర్గాఘాట్ దగ్గర ఉన్న అమ్మవారి ఆలయమే కాశీదేవి ఆలయమని కూడా చెబుతారు. ఈ గజిబిజికి కారణం ముస్లింల దాడుల్లో దేవాలయాలు నేలమట్టమైపోయి, పునర్నిర్మించేటప్పుడు స్థలం మార్చి కట్టటం.

సర్వతీర్థమయీ గంగా

సర్వభూతమయశ్శివః

సర్వదేవమయీ కాశీ

లేశోఽప్యత్ర నసంశయః॥

77

సర్వ - తీర్థమయీ - గంగా - సర్వ - భూతమయః + శివః

సర్వ - దేవమయీ - కాశీ - లేశః + అపి + అత్ర - న - సంశయః॥

గంగానది సర్వతీర్థమయి. శివుడు సర్వభూతమయుడు. కాశీపురి సర్వ దేవమయి. ఈ విషయంలో ఏ మాత్రం శంక లేదు.

బౌద్ధా దహింసాం, యవనా
దవకుంఠన మగ్రహీత్
ఆంగ్లేయా లోకవిజ్ఞానం,
శ్రద్ధాం కాశీ స్వభావతః॥

78

బౌద్ధాత్ + అహింసామ్ - యవనాత్ + అవకుంఠనమ్ - అగ్రహీత్
ఆంగ్లేయాత్ + లోకవిజ్ఞానమ్ - శ్రద్ధామ్ - కాశీ - స్వభావతః॥

కాశీపట్టణము బౌద్ధము వలన అహింసను, యవనుల వలన మేలిముసుగును, ఆంగ్లేయుల వలన లోకవిజ్ఞానమును, సహజగుణమైన ఆస్తికతను కలిగియున్నది.

ప్రత్యక్రాగ్నిశయోర్త్వా
వీధయోఽన్యత ఆయతాః
కాశ్యా సౌధస్తోక ఉర్వాం
విపులో దివి దృశ్యతే॥

79

ప్రత్యక్ - ప్రాక్ + దిశయోః + హ్రస్వాః - వీధయః + అన్యతః + ఆయతాః
కాశ్యాః + సౌధః + స్తోకః + ఉర్వామ్ + విపులః + దివి - దృశ్యతే॥

కాశీ పట్టణమున వీధులు తూర్పుపడమరల దిక్కులలో పొట్టివిగా, ఉత్తర దక్షిణ దిక్కులలో పొడవైనవిగా ఉంటాయి. మేడలు భూమిపై కొద్ది వైశాల్యం కలిగి, ఆకాశంలో చాలా ఎత్తుగా కనిపిస్తాయి.

తింత్రిణీ వృక్షసంకీర్ణా
కీచకప్రాంతసంవృతా
మృదుశ్వేతమృదోపేతా
కాశీ నిర్నగ కాననా॥

80

తింత్రిణీ - వృక్ష - సంకీర్ణా - కీచక - ప్రాంత - సంవృతా
మృదు - శ్వేత - మృదా + ఉపేతా - కాశీ - నిర్ - నగకాననా॥

కాశీ ప్రదేశంలో కొండలు, అడవులు లేవు. అది దట్టమైన చింతచెట్లు గలది. వెదురుపొదలతో చుట్టుకొనబడినది. మెత్తని తెల్లని మన్నుతో కూడినది⁴⁵.

45. 1) కాశీ పట్టణం చుట్టుపక్కల అనేక చింతతోపులు, మామిడితోటలు ఉండేవని యాత్రాచరిత్రల రచయితలు రాశారు. ఈ తోపులలో యాత్రికులు విడిది చేసేవారు. పాతరోజులలో కాశీపట్టణ దర్శనం ఒకరోజు, ఒక వారంలో తెమిలేది కాదు. హీనపక్షం నెల పట్టేది. కాశీలో చేయవలసిన కొన్ని యాత్రలు ఆరునెలలు కూడా పడుతుంది. అలాంటి రోజులలో ఈ చింతతోపులు, తోటలు యాత్రికుల వసతికి ఉపయోగపడేవి. అసలు ఉత్తరాదివారు చింతపండు వాడటం చాలా తక్కువ. వంటలలో పులుపు కోసం మామిడివరుగుని కాని, మామిడివరుగు పొడిని కాని (ఆమ్చూర్) వాడతారు. 2) అప్పటికీ, యిప్పటికీ పట్టణ వైశాల్యం అపరిమితంగా పెరగడంతో తెల్లని మట్టి నేలల ప్రాంతంలో ఆవాసగృహాలు వచ్చేశాయి. ఆ తెల్లని మట్టిని 'గంగమృత్తిక' పేరుతో యాత్రికులు తెచ్చుకుని నుదుటిపై ధరిస్తుండేవారు. 3) కాశీకి ఆవల ఒడ్డున వ్యాసకాశీకి సుమారు 10 కిలోమీటర్ల తరువాతనుండి పల్చటి అడవి ప్రారంభం అవుతుంది. ఈ అడవులలో వెదురు యిప్పటికీ పుష్కలంగా పెరుగుతూనే ఉంది. కాశీ పట్టణం పెరుగుదలతో చుట్టూ అడవే అంతరించిపోయింది. కనుక వెదురు ఉండే ప్రసక్తి లేదు.

గోధూమఫలకా కాశీ

సమభూమి విరాజితా

వార్ధేర్దవిష్టా హిమవ

ద్వింధ్యయోర్మధ్య సంస్థితా॥

81

గోధూమ - ఫలకా - కాశీ - సమ - భూమి - విరాజితా

వార్ధేః + దవిష్టా - హిమవద్ - వింధ్యయోః + మధ్య - సంస్థితా॥

సముద్రానికి దూరంగా, హిమాలయ వింధ్య పర్వతాలకు మధ్యన ఉన్నట్టి కాశీపురి గోధుమలను పండించునది. సమమైన భూములతో విరాజిల్లునది.

ద్రావిడాశ్చేద్భూమిదేవా

దీయంతేఽన్నం సదక్షిణమ్

సర్వసత్రేషు మధ్యాహ్నా

వారాణస్యాం యథాసుఖమ్॥

82

ద్రావిదాః + చేత్ + భూమి - దేవాః + దీయంతే + అన్నం - సదక్షిణమ్।
సర్వ - సత్రేషు - మధ్య + అహ్నా - వారాణస్యామ్ + యథాసుఖమ్॥

ద్రావిడ బ్రాహ్మణులయినచో వారికి సుఖంగా కాశీపురిలోని అన్ని సత్రాల్లోను మధ్యాహ్న సమయాన దక్షిణతో పాటుగా అన్నం ఇవ్వబడుతుంది⁴⁶.

46. పాదసూచిక 26లోని అంశాలే ఈ శ్లోకానికి కూడా వర్తిస్తాయి.

త్రిగుణై రేవ సంసార
చక్రం భ్రమతి తత్త్వతః।
బ్రువన్నితీవానదుద్భి
శృకటో గచ్ఛతి త్రిభిః॥

83

త్రి - గుణైః + ఏవ - సంసార - చక్రమ్ + భ్రమతి - తత్త్వతః।
బ్రువన్ + ఇతి + ఇవ + అనదుద్భిః + శకటః + గచ్ఛతి - త్రిభిః॥

“తాత్త్వికంగా త్రిగుణములచేతనే సంసార చక్రం తిరుగుచున్నది” అని చెప్పుచున్నట్లుగా మూడు ఎడ్లు పూన్చిన బండి పోవుచున్నది⁴⁷.

47. ఫోటోగ్రఫీ కాస్త వృద్ధిలోకి వచ్చిన తరువాత సుమారు 1880 నుండి బ్రిటిష్ వారు భారతీయ జనజీవితాన్నంతా ఫోటోలలో భద్రపరచటం మొదలు పెట్టారు. ఇది కమర్షియల్ గా కూడా ఫలవంతం అయ్యింది. అంటే ఫోటోలను

Bullock Cart, Benares

‘పిక్చర్ పోస్టర్లు’లుగా చేసి అమ్మేవారు. అవి బాగానే అమ్ముడు పోయేవి. ఆ ఫోటోలను పరిశీలిస్తే దక్షిణాది బండ్ల కంటే ఉత్తరాది బండ్లలో వైవిధ్యం కనబడుతుంది. ఎద్దులను, గుర్రాలను అలంకరించటంలో రెండుచోట్లా కళాత్మకత బాగానే కనబడుతుంది.

రెండు ఎడ్లు, నాలుగు ఎడ్లు పూన్చిన బండ్లు ఉత్తరాది దక్షిణాది ప్రాంతాలలో సాధారణంగానే కనబడుతుంటాయి. మూడు ఎడ్లు లేదా అయిదు ఎడ్లు పూన్చిన బండ్లు ఉత్తరాదిలోనే కనబడతాయి. ధనికులైతే ఎద్దుల స్థానంలో గుర్రాలు ఉంటాయి.

విశ్వేశ్వరాభిషేకాయ

సతి భాగీరథీ జలే!

కాశ్యాం కో మాం వాంఛతీతి

నారికేళో నజాయతే॥

84

విశ్వ + ఈశ్వర + అభిషేకాయ - సతి - భాగీరథీ - జలే!

కాశ్యామ్ - కః + మామ్ - వాంఛతి + ఇతి - నారికేళః + న - జాయతే॥

“విశ్వనాథుడి అభిషేకం కొరకు గంగాజలం ఉండగా, ఇక నన్నెవరు కోరతారు?” అని కొబ్బరికాయ కాశీపురిలో పుట్టలేదు⁴⁸.

48. ఉత్తర, దక్షిణ దేశ యాత్రలు చేసే యాత్రికులు గమనించే ఉంటారు. దక్షిణాదిలో దైవారాధనలో, పూజలలో కొబ్బరికాయ వినియోగం తప్పనిసరి. ఉత్తరాది దేవాలయాలలో కొబ్బరికాయ అరుదు. ఉత్తరాది ఆలయంలో కొబ్బరికాయతో ఎవరైనా కనబడితే, ఆ యాత్రికుడు దాదాపు దక్షిణ భారతీయుడై ఉంటాడు. ఉత్తరాదిలోని దేవస్థానాలకు కొబ్బరికాయని తీసుకెళ్లి, దేవతామూర్తికి చూపించి, మళ్లీ ఇంటికి తెచ్చుకుని ఫలహారంగా తీసుకుంటారు. కొన్నిచోట్ల కొబ్బరికురిడీని గుడికి తీసుకెళ్లి నివేదించి ఇంటికి తెచ్చుకుంటారు. పశ్చిమ సముద్రతీర ప్రాంతాలవారు కొబ్బరికాయ పీచు కూడా తీయకుండా బోండ్లం పళంగానే స్వామికి సమర్పించి, తెచ్చి సముద్రంలో వదిలేస్తారట. 2012 లో కాశీని దర్శించినప్పుడు విశ్వనాథ ఆలయంలోకి ప్రవేశించటానికి దాదాపు ఒకటిన్నర కిలోమీటర్ దూరం క్యూలో తిరిగి ఉంటాను. ఆ క్యూలో ఒక్కరి చేతిలో కూడా కొబ్బరికాయని నేను చూడలేదు.

భుంక్తే యథేష్టం బలవాన్
భోగాన్ రుదతి దుర్బలే
శత్రూన్ జిత్వా, వశామేత్య,
బలీవర్తః ప్రగల్భతే॥

85

భుంక్తే - యథా + ఇష్టమ్ - బలవాన్ - భోగాన్ - రుదతి - దుర్బలే
శత్రూన్ - జిత్వా - వశామ్ + ఏత్య - బలీవర్తః + ప్రగల్భతే॥

దుర్బలుడు రోదిస్తుండగా, బలవంతుడు యథేచ్ఛగా భోగములను
అనుభవిస్తున్నాడు. ఎద్దు శత్రువులను జయించి, తనకు వశమైనదానిని పొంది
రంకె వేయుచున్నది.

యేన కేనాఘృపాయేన
బహ్వాన్నం ప్రాఘ్నయాదితి
పున సమ్యుషితం వస్త్రం
దదాత్యన్నాయ వానరః॥

86

యేన-కేన + ఉపి - ఉపాయేన - బహు + అన్నమ్ - ప్రాఘ్నయాత్ + ఇతి
పునః + సమ్యుషితమ్ + వస్త్రం + దదాతి + అన్నాయ - వానరః॥

ఏదో ఒక ఉపాయంతో మిక్కిలి ఆహారాన్ని పొందాలి అని కోతి, తాను
దొంగిలించిన వస్త్రమును ఆహారమును పెట్టగా తిరిగి ఇస్తున్నది.

భేలంత మన్యగేహేషు
హ్వయతే డింభకం యథా
కోఽపి పారావతం స్వీయ
మాయాహీతి బహిర్గతమ్॥

87

భేలంతమ్ + అన్య - గేహేషు - హ్వయతే - డింభకం - యథా
కః + అపి - పారావతమ్ - స్వీయమ్ - ఆయాహి + ఇతి - బహిః + గతమ్॥

ఇతరుల ఇళ్లలో ఆడుకొంటున్న బాలుణ్ణి వలె, ఒకానొకడు బయటకు వెళ్లిన
తన పావురమును రమ్మని పిలుస్తున్నాడు.

కంఠాలంబిత మాలాకా
శ్రోతృభిః పరివేష్టితాః।
సాయం పౌరాణికాః కాశ్యాం
దృశ్యంతే ప్రోన్నతాసనాః॥

88

కంఠ + ఆలంబిత - మాలాకాః + శ్రోతృభిః + పరివేష్టితాః।
సాయమ్-పౌరాణికాః + కాశ్యామ్ + దృశ్యంతే-ప్ర + ఉన్నత + ఆసనాః॥

కాశీపట్టణమున సాయంవేళ కంఠమున వ్రేలాడుతున్న పూలమాల కలవారు, శ్రోతలచే పరివేష్టితులు, ఉన్నతమైన ఆసనములు గలవారైన పౌరాణికులు కన్పిస్తున్నారు⁴⁹.

49. ప్రతి ఆలయంలోనూ పురాణపఠనం అనే సత్సంప్రదాయం ఉండేది. ప్రతి సాయంత్రం వివిధ పురాణ, ధర్మశాస్త్ర పరిజ్ఞానం కలిగిన ఒక పండితుడు (పౌరాణికుడు) కూర్చుని ధార్మిక ప్రసంగం చేసేవాడు. కంఠం కాస్త బాగున్నవాడు పక్కనుండి రాగయుక్తంగా శ్లోకాలు చదువుతుండేవాడు. చుట్టూ చేరి జనం వింటూ ఉండేవారు. నైతిక విలువలు, ధార్మిక విలువలు పెరిగేటట్లు పురాణ ప్రవచనం సాగేది. చాలా దేవాలయాలలో పౌరాణికులకు మాన్యం ఉండేది. ఇదొక రకమైన విద్యాబోధనా విధానం. దీనివలన 'అక్షరాస్యత' కలుగుతుండేది. గ్రామస్తులకు చదవటం, రాయటం రాదేమో కానీ పురాణ శ్రవణం ద్వారా వందలకొలది పద్యాలు, శ్లోకాలు, కథలు, మంచిమాటలు కంఠస్థమయ్యేవి. ఇలాంటి పద్ధతులను విశ్వనాథ సత్యనారాయణ గౌరవంగా "సంస్థలు" అంటారు.

మిథో వివాదం కుర్వంతి
నానామతవలంబినః।
సాయం ప్రాత ద్వారణాస్యాం
కేఽపి పండితమానినః॥

89

మిథః + వివాదమ్ + కుర్వంతి - నానా - మత - అవలంబినః।
సాయమ్ + ప్రాతః + వారణాస్యామ్ + కే + అపి - పండితమానినః॥

కాశీపురమున వివిధ మతాలను అనుసరించే కొందరు పండితమానులు రాత్రింబగళ్లు తమలో తాము వివాదపడుతుంటారు.

(పండితమానీ = ఆత్మానం పండితం మన్యతే ఇతి పండితమన్యః. తనని తాను పండితునిగా అనుకొనేవాడు.)

సూత్రేణోతిక్షిప్త మాకాశే
వీక్ష్య శ్యేనః పతంగకమ్
ప్రహర్తుం తం ప్రయతతే
సహతే కః పరోన్నతిమ్?॥

90

సూత్రేణ + ఉత్ క్షిప్తమ్ + ఆకాశ - వీక్ష్య - శ్యేనః + పతంగకమ్
ప్రహర్తుమ్ + తమ్ + ప్రయతతే - సహతే - కం - పర + ఉన్నతిమ్॥

ఆకాశమున దారంతో పైకి పంపబడిన గాలిపటాన్ని చూచి దేగ దానిని గాయపరచడానికి ప్రయత్నిస్తున్నది. పరుల ఉన్నతిని ఎవడు సహిస్తాడు?

ఆరోగ్యప్రతికూలాఽపి
కాశీ సంసేవ్యతే సదా
ముముక్షుణాఽతిదుష్టోఽపి
భర్తేవోత్తమభార్యయా॥

91

ఆరోగ్య ప్రతికూలా + అపి - కాశీ - సంసేవ్యతే - సదా
ముముక్షుణా + అతిదుష్టః + అపి - భర్తా + ఇవ + ఉత్తమ-భార్యయా॥

అతిదుష్టుడైన భర్త ఉత్తమురాలైన భార్యచేత సేవింపబడినట్లుగా, ఆరోగ్య ప్రతికూల ఐననూ కాశీపురము⁵⁰ ముముక్షువు (ముక్తిని కోరువాడు) చేత సదా సేవింపబడుచున్నది.

50. కొత్తవారికి కాశీపురి అంతగా ఆరోగ్యకరం కాదట. వెళ్లిన కొద్ది రోజులలోనే జబ్బుపడతారట. “కాశీగంగ క్రొత్తగా వచ్చినవాళ్లని పరీక్ష చేస్తుందనిన్నీ, ఆ పరీక్ష కాగినవాళ్లనే అక్కడ ఉండనిస్తుందనిన్నీ, ఆగనివాళ్లని కొద్దిరోజుల్లోనే వెళ్లగొడుతుందనిన్నీ ..... ముఖ్యంగా ఆ పరీక్ష గ్రహణీవ్యాధి రూపంగా కనపడుతుందని” చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రిగారు తమ ‘కాశీయాత్ర’లో తెలిపారు. వేంకటశాస్త్రి మాత్రం కాశీలో స్వదేశంలో కన్నా ఆరోగ్యంతో ఉండగా, ఆయనతో కాశీ వెళ్లిన కందుకూరి కృష్ణశాస్త్రి జబ్బుపడి ఇరవై

రోజులలోనే స్వగ్రామానికి తిరుగుప్రయాణం పట్టాడు. ఒక్క చెళ్ళపిళ్ళవారి యాత్రా రచనలో, దాసుగారి ఈ శతకంలో తప్ప తక్కిన కాశీయాత్ర చరిత్రలలో ఈ సంగతి కనబడలేదు.

యమునా ప్రముఖా నద్యో
గంగాయాం సంప్రవేశనాత్
తస్యా నామైవాప్పువంతి
పత్యురోగత్రం యథా స్త్రియః॥

92

యమునాప్రముఖాః + నద్యః + గంగాయామ్ + సంప్రవేశనాత్
తస్యాః + నామ + ఏవ + అప్పువంతి-పత్యుః + గోత్రమ్-యథా-స్త్రియః॥
భర్త యొక్క గోత్రాన్ని భార్యలు పొందినట్లుగా గంగ యందు ప్రవేశించుటచే
యమున మొదలైన నదులు ఆ గంగ పేరునే పొందుచున్నవి.

వినీల కాచవలయ
రాశీవాభాతి జాహ్నవీ
శిశోః కనీనికేవాపి
శిశిరరై వినిర్మలా॥

93

వినీల - కాచ - వలయ - రాశీ + ఇవ - అభాతి - జాహ్నవీ
శిశోః + కనీనికా + ఇవ + అపి - శిశిర + ఋతౌ - వినిర్మలా॥
చలికాలంలో గంగానది నల్లని గాజువలయముల రాశి వలె మరియు
నిర్మలమైన శిశువు యొక్క కనుపాపవలె ప్రకాశిస్తున్నది.

మహాబుద్ధామంగల్యాఖ్యం
మహాద్భుత ముపాగమత్
సమయా కుర్వంతి పౌరా
మధ్యేగంగ మహర్నిశమ్॥

94

మహాః + బుద్ధామంగల + ఆఖ్యమ్ + మహా + అద్భుతమ్-ఉపాగమత్
సమయా - కుర్వంతి - పౌరాః + మధ్యేగంగమ్ + అహర్నిశమ్॥

1878లో ఒక బ్రిటిష్ చిత్రకారుడు చిత్రించిన బుద్ధా మంగల్ ఉత్సవ్

మహాద్భుతమైన బుద్ధామంగలి అనే పేరుగల ఉత్సవం వచ్చింది. గంగ మధ్యన పౌరులు రాత్రిపగలూ వేడుక నిర్వహించారు⁵¹.

51. వీరహనుమాన్ తన తోకకు రాక్షసులు అంటించిన జ్వాలతో లంకాదహనం చేసిన సంఘటనను పురస్కరించుకొని కాశీలో మాత్రమే జరిపే ఉత్సవం 'బుద్ధా మంగల్' లేదా 'బుద్వా మంగల్' లేదా 'బదామంగల్' (దీనికి సంస్కృతమూలం 'వృద్ధ మంగళ్'). హోలీ పండుగ తరువాత వచ్చే మొదటి మంగళవారం నుండి వారంపాటు ఈ ఉత్సవాన్ని ఆచరిస్తారు. ఈ వారమంతా కాశీలోని అశేషజనం రకరకాల పడవలమీద గంగమీదే ఉండి నృత్యగాన వినోదాలతో పొద్దుపుచ్చుతారు. ఎన్నో వందల సంవత్సరాల నుండి జరుపుకుంటున్న బుద్వామంగల్ ఉత్సవాన్ని 1936లో ఆపేశారు. ప్రఖ్యాత షెహనాయ్ విద్వాంసులు 'భారతరత్న' ఉస్తాద్ బిస్మిల్లాఖాన్ కోరిక మేరకు ఉత్తరప్రదేశ్ రాష్ట్రప్రభుత్వ సాంస్కృతిక శాఖ 1996 నుండి ఈ ఉత్సవాన్ని పునఃప్రారంభించింది. ప్రస్తుతం హోలీ పండుగ తరువాత వచ్చే రెండవ మంగళవారం నాడు ఈ ఉత్సవాన్ని జరుపుతున్నారు. అస్సి ఘాట్ ప్రాంతం ఆరోజు శాస్త్రీయ సంగీతంతో పరవశించిపోతుంది.

“బుడువా మంగలిలో ప్లవోత్సవము నాడు సాయంకాలమందు శ్రీ బొబ్బిలి మహారాజావారు, శ్రీ విజయనగరపు మహారాజావారు పడవలెక్కి విహరింపుచు గంగలో రాత్రి యనేకములైన పడవలలో సంమర్దము చేత తమ పడవలు

రెండును కలిసినందున శ్రీ విజయనగరపు మహారాజువారు అప్పటికి శ్రీ కాశీమహారాజువారి పడవమీద నుండియున్నను శ్రీ బొబ్బిలి మహారాజువారిని చూచినతోడనే వీరి పడవమీదికి చప్పున వచ్చి వీరిని తమ పడవమీదికి తోడ్చుకొనిపోయి కూర్చుండి కొంతసేపు ముచ్చటించి ఆ పిమ్మట యెవరి బసకు వారు విచ్చేసిరి. ఆనాడు పడవ యెక్కినది మొదలు విడుచువఱకును శ్రీవారు (అంటే బొబ్బిలి మహారాజు) గంగాబ్రీతిగా వెలిగించిన కర్పూరపుటారతు లిన్నియనరానివై ప్రకాశించినవి.” (మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి, 1893)

స్థలీకృతాయాం గంగాయాం

ప్లవై ర్వారాణసీజనః।

తౌర్యత్రికం దివారాత్ర

మనుభూయ ప్రణందతి॥

95

స్థలీకృతాయామ్ + గంగాయామ్ + ప్లవైః + వారాణసీ - జనః।

తౌర్యత్రికమ్ - దివారాత్రమ్ + అనుభూయ - ప్రణందతి॥

పడవలచేత భూప్రదేశంగా చేయబడిన గంగానదియందు కాశీపుర ప్రజ రాత్రీపగలూ నృత్యగానవాద్యములను అనుభవించి సంతోషించారు⁵².

52. సాంకేతికత, జీవన సంరంభం పెరగనిరోజులలో కాశీప్రజలు చాలా కులాసాగా ఉండేవారు. వీలుచిక్కితే గంగానది మీద పడవలలోనే ఎక్కువ సమయం గడపటానికి, ‘లాంగ్‌ట్రీప్’ వెళ్లటానికి ఉత్సాహం చూపేవారు. ధనికులు విలాసంగా విందులు, వినోదాలను వెన్నెల రోజులలో గంగలో పడవల మీద ఏర్పాటు చేసుకునేవారు. విజయనగర రాజకుమారుడికి సంబంధం నిశ్చయం చేయడానికి కాశీ సమీపప్రాంతాలకు వెళ్లిన గురజాడ అప్పారావుగారు ఈ సంరంభం అంతా చూసే ఉంటారు. అందుకే కన్యాశుల్కం నాటకం పంచమాంకంలో “కాశీలో రెండువందల యాభై సంవత్సరముల క్రిందట అలంగీర్ పాదుషా వారి హయాంలో, ఒక శేటు మాబోటి సిద్ధులందరినీ కూటానికి పిలిచాడు. గంగ నడివిచి పడవ మీద పీపాలలో సారాయి భరాయించి, బంగారపు గిన్నెలతో అందిచ్చాడు” అని ‘సజీవపాత్ర’ బైరాగితో అనిపించారు. అంటే ‘మందుపార్టీ’ కూడా గంగ మీదే నన్నమాట. ఈ విందులూ, వినోదాలూ ఇంత ముమ్మరంగా చేసుకోవటానికి ఒక కారణం చెబుతారు.

నిరంతరం దాడులతో సతమతం అవుతూ రేపు అనేదానిని చూస్తామో లేదో అనే స్థితికి అలవాటుపడిన ఆ ప్రాంతీయులు 'నేడు నిజము, రేపు కల్ల' అనే నిర్ణయానికి వచ్చి జీవించిన కాసేపు ఉల్లాసంగా ఉందామని, అలా అలవాటు పడ్డారట. నిరంతర యుద్ధాలు, అశాంతి పోయినా, అయిన అలవాటు మాత్రం పోలేదు.

జఘనే విన్యస్తహస్తా
మోహయంత్యఖిలాన్జనాన్।
ప్రాన్యత్యత్కాపి వారస్త్రీ
రాజహంసీవ సంసది॥

96

జఘనే - విన్యస్త - హస్తా - మోహయంతీ + అఖిలాన్ - జనాన్।
ప్రాన్యత్యత్ - కా + అపి - వారస్త్రీ - రాజహంసీ + ఇవ - సంసది॥

సభలో ఒకానొక వేశ్య జఘనమున చేయి ఉంచి, సకల జనులను మోహపెట్టు చున్నదై రాజహంసవలె గొప్పగా నాట్యం చేసింది.

గాయంతీ భైరవీప్రాత
మూర్ఛయంతీ సభాసదః।
మోహనాస్త్రాయతే కాపి
నృత్యంతీ వారసుందరీ॥

97

గాయంతీ - భైరవీమ్ + ప్రాతః + మూర్ఛయంతీ - సభాసదః।
మోహన + అస్త్రాయతే - కా + అపి, నృత్యంతీ - వారసుందరీ॥

తెల్లవారుజామున ఒకానొక వేశ్య భైరవి రాగంతో గానం చేస్తూ, సభాసదులను మోహపెడుతూ మోహనాస్త్రమువలె నృత్యం చేస్తున్నది⁵³.

53. భారతీయ శాస్త్రీయ సంగీతం హిందుస్థానీ (ఉత్తరాది), కర్ణాటక (దక్షిణాది) పద్ధతి అని రెండు రకాలు. హిందుస్థానీ సంగీతం రకరకాలుగా గానం చేయబడుతుంది. అంటే దక్షిణాది సంగీతంలో ఒక రాగాన్ని ఎవరైనా ఒకేరకంగా పాడతారు. ఉత్తరాది సంగీతంలో మాత్రం ఒక రాగాన్ని ఆలపించడానికి అనేక గాయన పద్ధతులను అనుసరిస్తారు. ఈ రకాలను

గాయంతీ భైరవీంప్రత రూర్చయంతీ సభాసదః

‘ఘరానా’ అంటారు. గాత్ర సంగీతంలో, వాద్య సంగీతంలో, నాట్యంలోనూ వేరువేరు రకాల ఘరానాలు ఉన్నాయి. అవి పుట్టిన స్థలాన్ని బట్టి - పాటియాల ఘరానా, కిరాణా ఘరానా, భేందీబజార్ ఘరానా - ఇలా వాటి పేర్లు ఉంటాయి. బెనారస్ ఘరానాలో భైరవి రాగం మిగతా ఘరానాలతో పోలిస్తే విలక్షణంగా ఉంటుందట. అదీగాక దాసుగారికి భైరవిమీద ప్రత్యేక అభిమానం ఉన్నది. అందుకే దాసుగారు ప్రత్యేకంగా ‘భైరవి’ని ప్రస్తావించి ఉంటారు.

ఈ సందర్భంలోనే ఒక సంఘటనను మీతో పంచుకోవాలి. కాశీనుండి తిరుగుప్రయాణంలో ప్రయాగలో (అలహాబాద్) ఆగారు. ఆ పట్టణంలో ఉన్నతోద్యోగి సి.వై. చింతామణిగా ప్రసిద్ధులైన చిర్రావూరి యజ్ఞేశ్వరచింతామణి. విజయనగరంవాడు. ఉత్తరప్రదేశ్ రాష్ట్ర ప్రభుత్వంలో విద్యామంత్రిగా విప్లవాత్మకమైన సంస్కరణలను ప్రవేశపెట్టినవాడు. ‘లీడర్’ అనే పత్రికకు సంపాదకుడు. ఆయనకు దాసుగారు అతిథి. ఒకనాడు టౌన్ హాల్లో నాటి ప్రసిద్ధగాయని ఆనందీబాయి కచేరి. పెద్దల ఆహ్వానంపై దాసుగారు కచేరికి వెళ్లారు. ముందువరుసలో కూర్చుని వింటున్నారు. గాయనీమణికి ఒకచోట శ్రుతి తప్పింది. దాసుగారు చిన్నగా నవ్వి ‘సెబాస్’ అన్నారు. మెచ్చుకుంటున్నారేమో అనుకున్నారు జనం. గాయని తప్పు తెలుసుకుని సర్దుకొని పాడింది. ఇంకాసేపటికి శ్రుతితోపాటు లయకూడా తప్పి పాడటం మొదలుపెట్టింది. దాసుగారు బిగ్గరగానే ‘సెబాస్’ అని లేచి వచ్చేశారు.

ఆ రాత్రి ఆనందీబాయి దాసుగారి బసకు వచ్చింది. తన తప్పులను క్షమించమని ప్రార్థించింది. ఏదైనా పాడమని ప్రాధేయపడింది. దాసుగారు ఒక గంటసేపు హిందుస్థానీ బైరవిని పాడారు. ఆమె “మీరు లోకోత్తరగాయకులు” అని పొగిడి నూటపదహార్లు సమర్పించుకొని, సెలవుతీసుకుంది.

హిందుస్థానీ బైరవి మూలాలు ఇరాన్ దేశ సంగీతంలో ఉన్నాయి. ఈ రాగంలో పదకొండు స్వరాలు ఉంటాయట. హిందుస్థానీ బైరవిని సాధన చేసేటప్పుడు, గానం చేసేటప్పుడు ఒకరకమైన మోహం, భ్రమ గాయకుడికి కలుగుతాయట. సాధనద్వారా ఆ స్థితిని అధిగమించాలి. కర్ణాటక సంగీతంలో బైరవిరాగం వుంది. హిందుస్థానీబైరవి, కర్ణాటకబైరవి ఒకటికాదు. కర్ణాటక సంగీతానికి చెందిన తోడిరాగాన్ని శుద్ధ స్వరాలతో పాడగలిగితే హిందుస్థానీ బైరవికి దగ్గరగా వుంటుందట. ఈ సంగతులు బోధపరచినవారు విజయనగరం పట్టణానికి చెందిన సుప్రసిద్ధ వాయులీన విద్వాంసులు శ్రీ ద్వారం దుర్గాప్రసాదరావుగారు. వారికి కృతజ్ఞతలు.

గంగావిశ్వేశ్వరౌ స్తోతు

మనంతోఽపి న శక్నుయాత్|

స్తూయేతే తౌ మయైవార్క

శ్చాద్యతే కిం న పాణినా||

98

గంగావిశ్వేశ్వరౌ - స్తోతుమ్ + అనంతః + అపి - న - శక్నుయాత్|

స్తూయేతే - తౌ - మయా - ఏవ - అర్కః + శ్చాద్యతే - కిమ్ - న - పాణినా||

గంగావిశ్వేశ్వరులను స్తుతించడానికి ఆదిశేషుడు సైతం సమర్థుడు కాదు. ఆ ఇద్దరూ నాచే స్తుతించబడుతున్నారు. సూర్యుడు చేతితో ఆచ్ఛాదింపబడుట లేదా ఏమి?

మాదృశః పాతక స్వాదృ

క్వావనీ నైవ విద్యతే|

దిష్ట్యా వయోస్సమావేశో

గంగేఽద్య సమభూదహౌ||

99

మాద్యశః + పాతకః + త్వాద్యక్ - పావనీ - న + ఏవ - విద్యతే
 దిష్ట్యా + ఆవయోః + సమావేశః + గంగే + అద్య-సమభూత్ + అహో!!

గంగాదేవీ! నావంటి పాతకుడు, నీవంటి పావని ఎక్కడా కన్పించరు. ఆహా!
 అదృష్టవశాత్తు నేడు మనకు సమావేశము కలిగినది.

వ్యరచీత్తమ్మయా కాశీ

శతకం నైజధీమతా

శ్రీ నారాయణదాసేన

కవితాగానశాలినా॥

100

వి + అరచి + ఇత్తమ్ + మయా - కాశీశతకమ్ + నైజ - ధీమతా

శ్రీ నారాయణదాసేన - కవితా - గాన - శాలినా॥

సహజ పండితుడను, కవితాగానం చేత ప్రకాశించువాడను, నారాయణ
 దాసును అగు నా చేత కాశీశతకము ఈ విధంగా రచింపబడినది.

శుభమ్

సమాప్తోఽయం గ్రంథః

సంప్రదించిన గ్రంథాలు

1. ప్రాచీనాంధ్ర చారిత్రిక భూగోళము, కుందూరి ఈశ్వరదత్తు, ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి, హైదరాబాద్, 1979
2. శ్రీ కాశీకైవల్యం, జానపాటి బాలనరస అప్పేశ్వరశాస్త్రి, శివసేవాసమితి, హైదరాబాద్, 2008.
3. శ్రీ కాశీయాత్ర, చతుర్వేదుల మురళీమోహన్శాస్త్రి, హైదరాబాద్, 2013.
4. శ్రీ కాశీఖండము (ప్రథమఖండము), అను: హరి రాధాకృష్ణమూర్తి, సంపా. హరి శివకుమార్, వరంగల్, 1986.
5. కథలు - గాథలు (2 భాగాలు), చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి, ఎమెస్కో బుక్స్, 2011.
6. కాశీయాత్ర, మరికొన్ని రచనలు, చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి, సంపా. మోదుగుల రవికృష్ణ, అన్నమయ్య గ్రంథాలయం, 2012.

మరికొన్ని వివరణలు

- డాక్టర్ వడ్డేపల్లి శ్రీనివాసరావు

శ్లోకం 12 : తూర్పుగోదావరి జిల్లా పి.గన్నవరం మండలంలోని ముంగండ గ్రామం నుండి ఢిల్లీ వెళ్లి షాజహాన్ ఆస్థానపండితుడయ్యాడు గొప్ప ఆలంకారికుడు, మహాకవి అయిన ఉపద్రష్ట జగన్నాథుడు. పండితరాయలు ఆయన బిరుదు. ఒక మహమ్మదీయ కాంతను పెళ్లాడి కుల, మత భ్రష్టుడయ్యాడని కాశీ విశ్వేశ్వరాలయంలోకి ఆయన్ను అనుమతించలేదట. పండితరాయలు మణికర్ణికా ఘట్టానికి వెళ్లి గంగను స్తుతిస్తూ, ఆశువుగా 'గంగాలహరి' చెప్పడం మొదలుపెట్టాడు. ఒక్కొక్క శ్లోకానికి ఒక్కొక్క మెట్టు ఎక్కుతూ గంగ పైకి వచ్చి జగన్నాథపండితరాయల పాదాలను స్పృశించి తిరిగి వెనక్కి మళ్లించటం. ఇది చూచి ఆయన్ను ఆలయప్రవేశం చేయకుండా అడ్డుకున్నవారు లెంపలేసు కున్నారని ఐతిహ్యం. గంగాలహరి 52 శ్లోకాల స్తోత్రం. కాబట్టి పండితరాయల కాలానికి (17వ శతాబ్దం) మణికర్ణిక ఘట్టానికి 52 మెట్లు ఉంటాయనుకోవచ్చు!

శ్లోకం 20 : వేదమునందు నమ్మకం కలిగి ఉండటమే ఆస్తిక్యము. దానికి విరుద్ధమైనది నాస్తికత. 'నాస్తికో వేదనిందకః' అని మనువు నిర్వచనం. దేవుడున్నాడు అనేవారు ఆస్తికులని, లేదు అనేవారు నాస్తికులని అనుకుంటూ ఉంటాం. మన వేదాంతంలో దేవుడు లేడని చెప్పే శాఖలు కూడా ఉన్నాయి. సాంఖ్యం నిరీశ్వరము, సేశ్వరము అని రెండు విధాలు. పూర్వమీమాంసకులకు వేదమే ప్రధానం.

శ్లోకం 44 : దాసుగారి ప్రతిభకు ఈ శ్లోకం ఒక నిదర్శనం. అరుంధతి ఆకాశాన ఎక్కడో మినుకుమినుకుమంటూ కనబడీ కనబడకుండా మెరిసే చుక్క కాశీనగరంలో మేడలు ఎత్తైనవి కాబట్టి పైనున్నావిడ సరిగ్గా కనిపించీ కనిపించకుండా ఉన్నది.

అరుంధతి నక్షత్రంతో పోలిస్తే మెరుపు మెరవడం స్పష్టంగా పొడగడుతుంది. మేడ దిగివస్తూ మధ్యభాగంలోకి వచ్చేటప్పటికి ఆవిడ రూపురేఖలు వైనంగా తెలియకపోయినా స్పష్టంగా కనబడుతుంది.

దగ్గరగా ఉన్న బొమ్మ కళ్లకు నిండుగా అన్నీ తెలిసేటట్లు ఎలా ఉంటుందో మేడకిందకు వచ్చేటప్పటికి ఆవిడ కూడా అలాగే కనబడుతున్నది.

ఆ పట్టణంలోని కులాంగన సౌశీల్యంలో అరుంధతిని, సౌందర్యంలో మెరుపు తీగని, కట్టాబొట్టా తీర్చిదిద్దుకోవటంలో శిల్పాన్ని తలపిస్తున్నదని మరొక అర్థం.

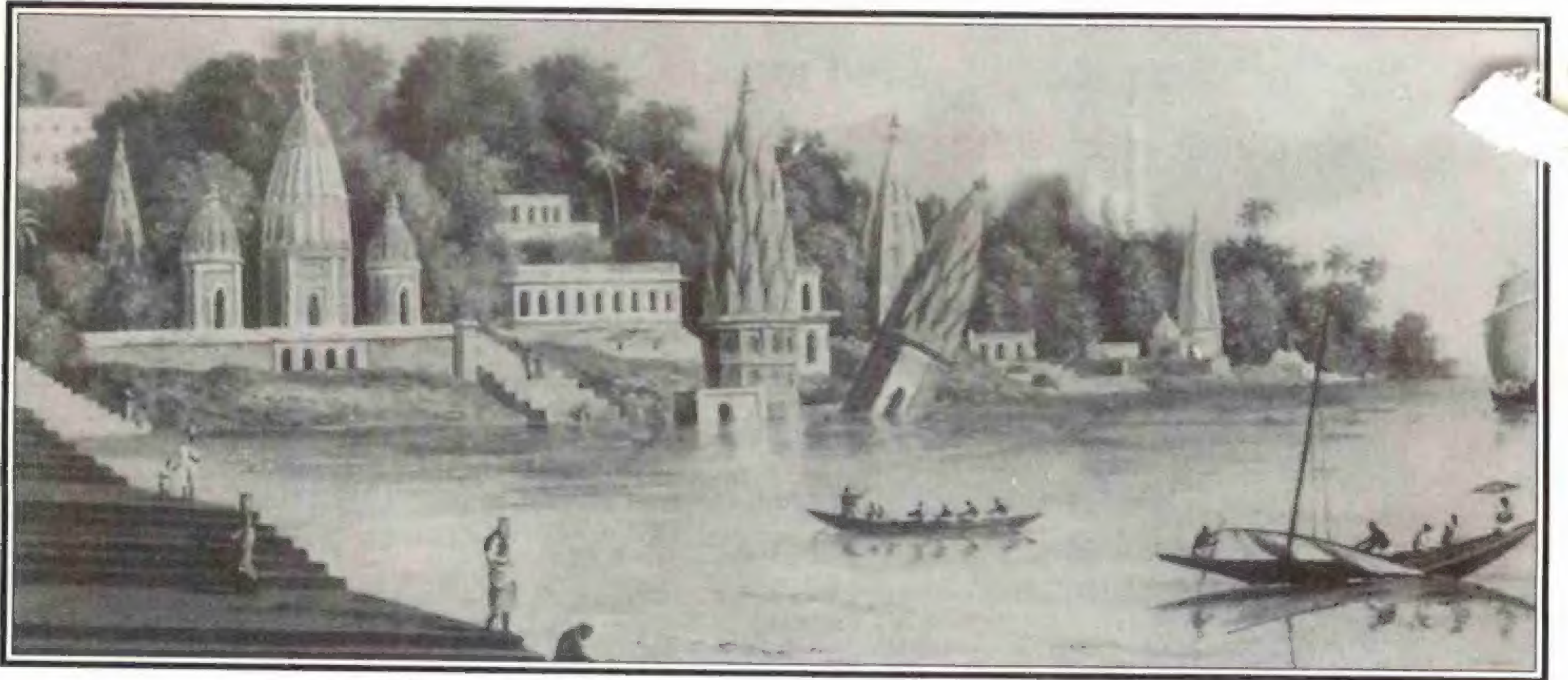

శ్లోకం 45 : “సత్రం అంటే ‘సదా దానం’ అని అర్థం. సత్రంలో దానం చేసే వస్తువును బట్టి అన్నసత్రం, వస్త్రసత్రం వంటి పేర్లతో ఆ సత్రం పిలువబడుతుంది” అని కుట్టనీమత వ్యాఖ్యాత త్రిపాఠి పండితుని వ్యాఖ్యానం. కాశీనగరంలో వస్త్రసత్రాలు కూడా ఉండేవని ‘విశ్వగుణాదర్శ చంపూ’ లోని 112 వ శ్లోకం ద్వారా తెలుస్తున్నది.

శ్లోకం 65 : ఆంధ్రదేశంలోనూ విద్యార్థులకు అన్నం పెట్టి శాస్త్రాలను బోధించే గురువులుండేవారు. గుంటూరు జిల్లా కొల్లూరు గ్రామంలో బ్రహ్మశ్రీ ప్రతాప హనుమచ్ఛాస్త్రిగారు వ్యాకరణశాస్త్రాన్ని యీవిధంగానే బోధించేవారు. వారి శిష్యప్రశిష్యులు నేటికీ ఉన్నారు. మరికొంతమంది పండితులు శిష్యులకి ఎక్కడా ‘వారం’ కుదరని రోజున, వారి యింట్లోనే భోజనం చేయమనేవారని కొన్ని స్వీయచరిత్రలు చెబుతున్నాయి.

శ్లోకం 71 : “గొప్పయిండ్లు పట్టపగులే చీకటిగా ఉంచున్నవి” (కాశీయాత్ర చరిత్ర, 1991, పుట. 162). సూర్యరశ్మి ప్రవేశించలేనంత చిక్కగా కట్టిన ఇళ్లలోని స్త్రీలు పాలిపోయి తెల్లగా ఉండటంలో ఆశ్చర్యం ఏముంది? ఉత్తరాదిలో ‘మహాజనులు’ అంటే వైశ్యులలో ఒక వర్గం. “గోసాయీలు ధనికులుగా మహాజనాలనే పేరుపెట్టుకొని సాహుకారు పనులు చేయుచున్నారు.” (కాశీయాత్ర చరిత్ర, 1991, పుట. 163) ఈ శ్లోకంలో మహాజనులు అంటే ధనవంతులైన కులీనవర్గాలు అనే అర్థాన్ని గ్రహించాము.

శ్లోకం 89 : వివాదం మూడు రకాలు. వాదము, వితండము, జల్పము. నిశ్చితమైన అభిప్రాయాన్ని సాధించడం కోసం నిజాయితీతో చేసే చర్చ వాదము. ఒక అభిప్రాయాన్ని ఏర్పరచుకొని, అదే సరైనదని చేసే చర్చ వితండము. తనకంటూ ఎటువంటి అభిప్రాయం లేకుండా ఎదుటివారు ఏం చెప్పినా ఖండించటమే సాగే చర్చ జల్పము.

1824లో మణిక్ర్ణిక ఘట్టం, (చిత్రకారుడు: చార్లెస్ రామన్ ఫారెస్ట్)

ఆదిభట్ల నారాయణదాసు

కాశీ శతకము

ఆదిభట్ల నారాయణదాసు
(1864 - 1945)

‘హరికథాపితామహ’, ‘అటపాటలమేటి’, బహుభాషావేత్త, బహుగ్రంథకర్త, విజయనగరం సంగీతపాఠశాల ప్రథమ ప్రధానాచార్యులు శ్రీమదజ్ఞాద ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు 1914లో కాశీని దర్శించి సంస్కృతంలో చెప్పిన శతకం ‘కాశీశతకం’ దాసుగారి భాషావైభవానికి, భావవైభవానికి ఈ శతకం ఒక ఉదాహరణ. సమకాలీన సామాజిక పరిస్థితులను కవిత్వంలో పొందుపరచిన చరిత్రకారునిగా దాసుగారిని కాశీశతకం నిరూపిస్తుంది.

సంస్కృత కాశీశతకాన్ని సులభంగా అర్థం చేసుకోవడానికి పదవిభజన, భావం, వివరణలు, అలనాటి అపురూపమైన ఛాయాచిత్రాలతో వెలువడుతున్న ప్రచురణ ఇది.

విజయనగరం

VVIT బుక్ సీరీస్

1. శ్రీరామాయణము - శ్రీరమణ
2. రాజా వాసిరెడ్డి వేంకటాద్రినాయుడు కథలు
3. కాశీ శతకము :- ఆదిభట్ల నారాయణదాసు

రూ. 70/-

	<p style="text-align: center;">మనసు ఫౌండేషన్</p> <p style="text-align: center;">పుస్తకాల పరిశీలనాపట్టిక</p>
పుస్తకం సంఖ్య	SSRB03A134
పుస్తకం పేరు	కాశీ సత్యనామ
తారీఖు	5-6-24
ముందు అర్హు	YES
వెనుక అర్హు	YES
మొత్తం పేజీలు	101
పెద్ద సైజు పేజీలు	NO
ఖాళీ పేజీలు	CI, 97
లేని పేజీలు	NO
తయారు చేసినది	Rohith
పేజీలు విడదీసినది	Rohith
స్కాన్ చేసినది	Kraveep
పరీక్ష చేసినది	NANDINI
పేజీలు పరిచూసినది	
లైండింగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
స్కాన్ చెయ్యబడింది	
శప్పులు	NO
పరిస్థితి	good